

אוניברסיטת בן-גוריון בנגב
הפקולטה למדעי הרוח והחברה
המחלקה לעבודה סוציאלית

סיפורי חיים של אימהות חד הוריות עולות מחבר העמים

חיבור זה מהווה חלק מהדרישות לקבלת התואר "מוסמך למדעי הרוח והחברה" (M.A.)

מאת: יוליה שיין
בהנחיית: ד"ר יוליה מירסקי

אוניברסיטת בן-גוריון בנגב

הפקולטה למדעי הרוח והחברה

המחלקה לעבודה סוציאלית

סיפורי חיים של אימהות חד הוריות עולות מחבר העמים

חיבור זה מהווה חלק מהדרישות לקבלת התואר "מוסמך למדעי הרוח והחברה" (M.A.)

מאת: יוליה שיין

בהנחיית: ד"ר יוליה מירסקי

_____ תאריך:

_____ תאריך:

_____ תאריך:

_____ חתימת המחבר:

_____ חתימת המנחה:

_____ אישור יו"ר הועדה המחלקתית

**What is Salvation, since
a tear magnifies like glass
a future perfect tense?**

(ELEGY: FOR ROBERT LOWELL)

By J. Brodsky 1977

**Что же такое Спас,
если под линзой слез
судьба обретает масштаб.**

(ЭЛЕГИЯ. РОБЕРТУ ЛОУЭЛЛУ)

1983г., Москва.

הבעת תודה

בתודה והוקרה:

לד"ר יוליה מירסקי, על ההנחיה והייעוץ המקצועי, על היחס האישי והתומך.

למרואיינות, אימהות חד הוריות, ששיתפו אותי בחווייתן ותרמו ללמידה.

לחברים (סלי, גלינה, מיה) על עזרתם באיתור אימהות חד הוריות, על האכפתיות והתמיכה שלהם.

למשפחה שלי, לאימי על תמיכתה וסיועה, לבני ולדי, על הסבלנות וההבנה שגילה, לבעלי על האמונה, על האהבה, על מעורבותו ועזרתו בכל שלבי עבודתי, ועל יכולתו להקשיב ולהבין.

תוכן העניינים

I.....	תקציר
i.....	רשימת טבלאות
ii.....	רשימת איורים
iv.....	רקע
v.....	מיקום עצמי כחוקרת, מניע לכתובת העבודה
1.....	פרק ראשון: סקירת ספרות
1.....	1.1 הגירה
11.....	1.2 מאפייני האוכלוסייה מחבר העמים
15.....	1.3 משפחה חד-הורית בישראל
19.....	פרק שני: שיטת המחקר
19.....	2.1 תרשים מתודולוגי
20.....	2.2 שאלת המחקר
20.....	2.3 אתר המחקר ומשתתפיו
20.....	2.3.1 איתור המרואיינות במחקר
21.....	2.3.2 תיאור המרואיינות
23.....	2.4 המחקר האיכותני
24.....	2.5 איסוף הנתונים
27.....	2.6 שיטת הניתוח
27.....	2.6.1 ניתוח הראיון עצמו
29.....	2.6.2 ניתוח כותרת
30.....	2.6.3 אמינות ניתוח נתונים
30.....	2.7 סוגיות אתיות
31.....	2.8 תרומת המחקר
33.....	פרק שלישי: ממצאים

33	3.1	סיפורי החיים של המרואיינות
33	3.1.1	קלרה: "חזרה לעצמי, היכרות עם עצמי"
38	3.1.2	יאדביגה: "לבנות את החיים מחדש"
41	3.1.3	טמילה: "סבל... לא, - זה הישרדות. פשוט הישרדות"
46	3.1.4	ארינה: "לעמוד (להישאר) ולנצח"
50	3.1.5	אלונה: "חלום מפחיד"
54	3.1.6	סבטלנה: "סאגה עליי ועל משפחתי"
59	3.2	תמות וקטגוריות מרכזיות
59	3.2.1	הגירה- מעבר מארץ לארץ
74	3.2.2	זוגיות ומשפחה
88	3.2.3	מקורות תמיכה
94		סיכום
98		סיכום אישי
99		נספחים
106		ביבליוגרפיה

תקציר

עבודה זו עוסקת בחווית ההגירה של אימהות חד-הוריות שעלו מחבר העמים. מתודולוגיית המחקר מבוססת על מסורת פנומנולוגית ועל גישה איכותנית. במרכז המחקר עומד הפרט, היא האם החד הורית העולה, וחוויותיה מן ההגירה. מטרת העבודה היא תיאור חווית ההגירה לפי תפיסתן של אמהות חד הוריות שעלו מחבר העמים, והרחבת הידע בנושא ההגירה ביחס לאוכלוסיה זו.

לצורך המחקר ראייתי שש נשים אימהות חד הוריות, שעלו מחבר העמים. קבוצת המחקר כוללת נשים גרושות שחלקן התגרשו ברוסיה וחלקן בארץ. אחת מהאימהות אלמנה.

סוג הראיון שביצעתי הנו ראיון עומק (סיפור חיים). בשורשו של ראיון עומק עומד הרצון להבין את חוויתם של אנשים אחרים ואת המשמעות שהם מייחסים לחוויה זאת. ראיון מסוג זה מאפשר למרואיינת להציג את הדברים המשמעותיים בעבורה, ולבחור במצבים המשקפים את חייה, כפי שהיא מעדיפה להציגם. באמצעות תאור החוויות וסדרי העדיפויות של המרואיינת דרך סיפור החיים, ניתן להתחבר לעולם הפנימי שלה.

ניתוח ראיונות סיפורי חיים נעשה בשילוב מספר שיטות: ניתוח הרמנויטי (Rosenthal, 1993), מתבסס על ניתוח של השדה תמתי (thematic field analysis), שיטה הוליסטית (Lieblich & Mashiach & Zilber, 1998) וניתוח תמתי (Tutty, Rothery & Grinnell, 1996).

בנוסף נעשה ניתוח כותרות הסיפור שנתנו על ידי המספרת, כחלק מהראיון המרכזי. כותרות אלו, ביחד עם ניתוח הראיון סייעו לי לזהות את "קו הסיפור" (Kacem, 2002).

בניתוח ראיונות סיפורי החיים, עלו שלושה נושאים עיקריים: נושא ההגירה (המעבר לישראל), נושא הזוגיות והמשפחה, ונושא של מסגרות תמיכה עבור האם החד-הורית. את כל אחד מהנושאים הללו חילקתי לקטגוריות שונות, שכוללות את השדה התמתי.

תוצאות המחקר מתארות את חווית ההגירה לפי תפיסתן של אמהות חד הוריות עולות. בניתוח הממצאים ניתן לראות קטגוריות שונות המרחיבות את הידע הקיים על התופעה. כך, למשל בנושא ההגירה עלו קטגוריות שקיבלו בספרות התייחסות מצומצמת: הגירה כהליך שינוי פנימי, התבררות אישית של אישה; קשיי הסתגלות של גברים בהגירה. בנושא משפחה וזוגיות ניתן להבדיל בקטגוריות יחודיות, שבתורן נמצאות תחת השפעת התרבות והמנטאליות של ארץ המוצא.

בנושא מסגרות התמיכה, הממצאים שעלו במחקר תואמים לספרות המקצועית ומדגימים כי עדיין מקורות התמיכה עבור עולים חדשים מחבר העמים הם קודם כל הורים (במיוחד האם מצד האישה) וקרובי משפחה. יחד עם זאת ניתן לראות, שבתקופות התאקלמות שונות נשים או משפחותיהן לעתים קרובות זקוקות לעזרה כמו הכוונה מארגונים שונים, או יעוץ פסיכולוגי בשעת המשבר.

הנשים שראיינתי היו מוכנות לקבל עזרה וחלקן לעתים קרובות יצרו ביוזמתן את הקשרים עם ארגונים חברתיים.

המחקר הנוכחי תורם הן למדע והן לפרקטיקה המקצועית. תרומתו במישור המדעי היא בכך שהוא מאיר את המימד הסובייקטיבי של האם חד הורית, מרחיב את הידע התיאורטי הקיים אודות תופעה זו, ומעלה נושאים נוספים שיזמינו מחקרים נוספים בחקירת התופעה.

המחקר הזה מסייע בהעלאת המודעות לחוויות של אימהות חד הוריות מהגרות. אם אנשי מקצוע יהיו יותר מודעים לחווית ההגירה של אם חד הורית, יוכלו ללמוד טוב יותר על התהליכים שהיא עוברת במהלך הסתגלותה בארץ, על הקשיים הניצבים בדרכה ועל מקורות התמיכה והסיפוק שהיא מקבלת. הבנה מעמיקה יותר של נושא המחקר עשויה לתרום למתן מענה מערכתית-מקצועי טוב יותר לאימהות הללו.

רשימת טבלאות

- טבלה 1. גילאי המרואיינות.....22
- טבלה 2. מצב משפחתי.....22
- טבלה 3. מערכת משפחתית.....22
- טבלה 4. גיל הילדים (נכון לשנת העלייה של המרואיינות).....23
- טבלה 5. ריכוז של כלים לאיסוף הנתונים.....25
- טבלה 6. ריכוז כותרות שנתנו נשים לסיפור חייהן.....29
- טבלה 7. מאפיינים של המרואיינות.....60
- טבלה 8. נתונים על הגיליים מרואיינות בזמן הנשואים.....75

* טבלאות 1-4: משתנים דמוגרפיים של המרואיינות

רשימת איורים

איור 1. תרשים מתודולוגי של המחקר.....19

רשימת נספחים

99.....	נספח א'. טופס הסכמה להשתתפות במחקר
102.....	נספח ב'. דוגמה לניתוח השדה הנושאי
103.....	נספח ג'. דוגמה אחת של ניתוח מבני
104.....	נספח ד'. סיכום הממצאים: תמות וקטגוריות בסיפורי המרואיינים

רקע

בעשרים השנים האחרונות קיימת מגמה כלל עולמית של ריבוי המשפחות החד-הוריות. מגמה זו של עליה בשיעור החד-הוריות לא פסחה גם על ישראל. בהתאם לנתונים סטטיסטיים שנאספו בישראל, ניתן לראות כי מגמה זו של עליה בשיעור החד-הוריות הולכת וגוברת משנה לשנה. כמו כן בולט הנתון כי ב- 90% מהמשפחות החד-הוריות עומדת האם בראש המשפחה.

עם השנים השתנה גם הרכבן הפנימי של המשפחות החד-הוריות, ירד אחוז המשפחות אשר בראשן הורה אלמן, ועלה במידה ניכרת אחוז המשפחות, אשר בראשן הורה גרוש (כץ, 1986). העלייה מחבר העמים הגבירה את התופעה.

נתונים אשר נאספו בישראל ממחקרים רבים, מצביעים על קיומה של מצוקה במשפחות חד-הוריות. גדל בהרבה שיעור המשפחות החיות בתנאי עוני, גדל בהרבה שיעור המשפחות ללא מפרנס. מצוקתן של המשפחות החד-הוריות, השלכותיה על תחושת הרווחה של האמהות והסיוע החברתי לו הן זוכות מהווים נושא למחקרים רבים (גורדון ואליאב, 1992; כץ, 1986; פסטרנק, 1989; נוה, 1994).

במחקרי אני מעוניינת לחקור את התופעה מזווית אחרת, כלומר, ברצוני להאזין לסיפוריהן של נשים חד-הוריות עולות כפי שהן מספרות אותם, ללמוד את נקודת מבטן על החיים, להקשיב לנרטיב שלהן ולשמוע מה חשוב עבורן, וכך ללמוד את חווית ההגירה של אימהות - חד-הוריות שהן עולות.

מיקום עצמי כחוקרת, מניע לכתיבת העבודה

בחירת הנושא לעבודתי לא הייתה מקרית. ההתעניינות שלי בחוויות ההגירה של האימהות החד הוריות העולות נובעת ממספר סיבות הקשורות לרבדים שונים: רובד אישי, רובד מיקצועי ורובד אקדמי.

רובד אישי:

אני עליתי ארצה עם משפחתי (בעלי וילד בין שנתיים) בשנת 1998, מאוקראינה. הייתי בת 26, במקצועי הייתי מורה. כאן בארץ, החלטתי להמשיך את לימודי במסגרת אקדמית. בשנת 2002 סיימתי תואר שני במחלקה לחינוך, במסלול יעוץ חינוכי. במהלך קליטתי בארץ חוויתי חוויות שונות, חלקן קשות, וחלקן חיוביות. את כל מה שהתרחש איתי נהגתי לכתוב ביומן אישי. יום אחד החלטתי לקרוא אותו מהתחלה, ולקרוא את כל מה שכתבתי. זה היה מרגש, ראיתי את התהליך שעברתי בארץ, תהליך ההתבגרות האישית. בנוסף לחוויותיי, הזדמן לי לצפות בתהליכי קליטה לא קלים של חבריי, של נשים שהיו סביבי, של אמהות חד הוריות שהכרתי במסגרות השונות (כגון: אולפן, אוניברסיטה ובמסגרת עבודתי). התנסויותי האישיות בחווית ההגירה, ובמקביל לה היכרותי מקרוב את התנסויותיהם של חברי ומכרי העולים בתהליך הקליטה, הביאו אותי להתעניין לעומק בתהליכים, נסיבות סיבות ותוצאות של הגירה מארץ אחת לאחרת.

רובד מקצועי:

כיועצת שעובדת בבית ספר יסודי, אני רואה את ההשלכות של תופעת הגירושין ומשבר העלייה על ילדים. אני רואה את עצמי כאשת מקצוע, הפועלת ב"שטח". יום יום, אני כיועצת חינוכית, מטפלת במשפחות של עולים חדשים (הורים וילדים). עבודתי כוללת ייעוץ, הכוונה, עזרה למשפחות בהתאם לצורך, איתור המשפחות הנמצאות במצוקה והפנייתן לגורמים טיפוליים אחרים, כמו השירות הפסיכולוגי, ולשירותי רווחה. אני נעזרת רבות במהלך עבודתי בידע תיאורטי שרכשתי באוניברסיטה, וגם בידע תרבותי ומנטאלי, המאפיין את האוכלוסייה המגיעה מחבר העמים. התנסויותי בפרקטיקה, ב"שטח", מעשירה את המחקר מצד אחד, ומן הצד השני תהליכי החשיבה, ואיסוף המידע לו אני נזקקת למחקר זה תורמים לעבודתי המקצועית.

רובד אקדמי:

לאחר סיומו של התואר השני בחינוך, החלטתי להמשיך את לימודי במסגרת האקדמית. נושא ההגירה הוביל אותי למחלקה לעבודה סוציאלית. לא התלבטתי בבחירה של מתודולוגית המחקר. רציתי מאוד לבצע מחקר איכותני, רציתי לשמוע סיפורי נשים, אימהות חד-הוריות שעלו מחבר העמים, וציפיתי שכלי המחקר האיכותני יאפשרו לי לשמוע תכנים אישיים ועמוקים שאי אפשר להגיע אליהם דרך שאלון, או דרך כלי כמותי אחר. ציפיתי התאמתה ואני מקווה שמשקנות המחקר הנוכחי אותו ביצעתי יתרמו להעלאת המודעות בקרב אנשי מקצוע רבים לתהליכים ולחוויות שונות אותן חוות האמהות החד הוריות המהגרות.

מתוך נסיוני האישי כעולה חדשה, ומתוך היכרותי האישית והמקצועית עם אמהות חד הוריות עולות, בחרתי לשלב במחקרי שני נושאים – את נושא המשפחה החד- הורית ואת נושא ההגירה.

רצוני להבין לעומק תופעות אלו על פני מספר מימדים במקביל - המימד האישי, המקצועי והתיאורטי, הוביל אותי לבחירת הנושא לעבודתי.

פרק ראשון: סקירת ספרות

המחקר הנוגע לחוויית ההגירה של נשים חד-הוריות, שעלו ממדינות חבר העמים לשעבר, מוביל לבחירת סוגיות תיאורטיות, המתאייחסות להגירה ולמשפחות חד-הוריות. בפרק זה באופן כללי אציג את הגדרת המושג "הגירה", אפרט סיבות שגורמות לאנשים להגר, ואציג מודלים שונים בנושא ההגירה. בנוסף אתייחס למאפיינים הייחודיים של העלייה מחבר העמים, ובסוף אתייחס להיבט משפחתי של חד-הוריות.

בספרות קיימים מודלים שונים, שעל פיהם חוקרים את תהליך ההגירה. באופן כללי אפשר לחלק אותם לשלושה סוגים: מודלים מתחומי הסוציולוגיה והפסיכולוגיה החברתית, מודלים רבי-משתנים ומודלים פסיכולוגיים ופסיכואנליטיים.

חשוב לציין כי בחקר תופעת ההגירה ישנן גישות שונות אשר כל אחת מהן מרחיבה את הידע בנושא בכיוונים אחרים ובכך תורמת לחשיבה מעמיקה יותר ולהבנה רחבה יותר של תופעת ההגירה.

1.1 הגירה

הגירה - מוגדרת כתנועה פיסית של אוכלוסייה, שבמסגרתה עוזבים בני אדם את מקום מגוריהם ועוברים לגור במקום אחר, כשכוונתם למעבר קבע. יש מהגרים ממדינה אחת למדינה אחרת, ויש מהגרים בתוך תחומי אותה מדינה. המהגר מונע על ידי הרגשתו שהחברה בארץ המוצא אינה מאפשרת לו לארגן את חייו בביטחון, לממש את שאיפותיו ולקיים אורח חיים בעל משמעות. הוא מאמין שההגירה תקדם אותו בהגשמת מטרות חייו, בגילוי אופקים חדשים, התנסויות חדשות, תרבות אחרת, ופילוסופיית חיים שונה (דרזנין, שפרינגמן, 1999).

בספרות על הגירה מוזכרות סיבות רבות הגורמות לאנשים להגר (לחצים פוליטיים, מלחמות, גורמים דתיים, כלכליים וכו'). תיאוריה אחת שמרכזת את כלל מניעי ההגירה תחת כותרת כללית היא תיאורית משיכה-דחיפה (push-pull) של Rossi, (1980). תיאוריה זו טוענת שהגירה נגרמת כתוצאה מחוסר איזון כלכלי-חברתי בין גורמים מקומיים מסוימים "הדוחפים" אנשים אל חוץ למקום המוצא, ואחרים "המושכים" אותם, כלומר לפי תיאוריה זו ישנם גורמים של "משיכה" ו"דחיפה". תיאוריה זו מגדירה הבחנה בין מהגרים לבין פליטים. Akhtar (1999) מציין חמישה הבדלים הקיימים בין מהגרים לבין פליטים:

1. מהגרים מחליטים להגר ממדינה אחת למדינה אחרת מרצונם. כאשר פליטים נאלצים (מסיבות שונות: פוליטיות, סוציאליות, ביטחוניות וכו') להגר.
2. למהגרים יש יותר זמן להתכונן להגירה.
3. סיבות ההגירה בקרב מהגרים פחות טראומטיות מאשר בקרב פליטים.
4. לעתים קרובות למהגרים ישנה אפשרות לנסוע ולבקר בארץ המוצא, כאשר הזדמנות זאת כמעט אינה קיימת בקרב פליטים.
5. שתי קבוצות אלו "מהגרים" ו"פליטים", נתפסות בעיניה של החברה הקולטת בצורות שונות, ולכן מעמדן בחברה הקולטת שונה. יחד עם זאת, בהתאם לאקלים הפוליטי של המדינה הקולטת אפשרי מעבר בין הסטאטוסים: בין סטאטוס המהגר לפליט – ולהפך.

סיבות ההגירה משפיעות על הסתגלותם של מהגרים. בספרות (מירסקי, 1996) מקובלת הטענה שההסתגלות בהגירה טובה יותר אם האנשים בחרו להגר מרצונם החופשי. החוקרים Stevart, Shen-Ryan & Drachman, Garza-Guerrero (בתוך ברגר, 1999) הבחינו בשלושה שלבים בתהליך ההגירה:

שלב עזיבה: בשלב זה עולה מחשבה להגר, "קיימת התלבטות אם להגר, מתקבלת החלטה ונעשות ההכנות המעשיות והרגשיות, כולל פרידות ממקומות, חפצים ואנשים".

שלב מעבר: בשלב זה נעשה בפועל המעבר מארץ המוצא לארץ הקולטת. "שלב זה מאופיין בארעיות "חיים על מזוודות", ובמידה רבה של אי-ודאות וחששות ביחס לעתיד. במקרים רבים, שלב זה כולל שהייה ממושכת במחנות מעבר, תהליכים מינהלים, בדיקות רפואיות".

שלב התנחלות מחדש: שלב זה כולל התיישבות במקום מגורים בארץ הקולטת והתחלת ההסתגלות: מציאת מקום מגורים, מקום פרנסה, מסגרות חינוך לילדים, לימוד השפה, החוקים והנורמות החברתיות. שלב זה כולל תת-שלבים:

שלב של "ירח דבש" או של אידיאליזציה של הארץ החדשה, ושל יכולתו של המהגר להתאקלם בה. המהגרים "נמצאים בעננים", הכול נראה נפלא ומבטיח.

שלב קשיי מציאות. בשלב זה מהגרים מתהפכים מאידיאליזציה לביקורתיות כלפי החברה החדשה. המהגר נעשה מודע לגבולות סביבתו החדשה, הוא מותח ביקורת, לפעמים מוגזמת, על כל דבר. לעתים קרובות שלב זה מלווה אצל מהגרים במצב רוח דיכאוני, לעתים גוון של חשדנות, געגועים, מופיע עצב, חוסר אונים ופסיביות. המהגרים מפתחים תחושה שהחלטה להגר הייתה טעות איומה, כי לעולם לא יצליחו להסתגל לחברה החדשה.

שלב של הסתגלות-הינו תהליך הדרגתי של השלמה עם המציאות. המהגר מוותר על חלק מהתנגדויותיו ועמדויותיו הרגשיות השליליות, ומגיע להבנה מציאותית יותר של החברה החדשה, בעוד שהוא עוסק באינטגרציה בין מה שבחר לשמור מתרבות המוצא שלו, לבין מה שבחר לאמץ מהתרבות החדשה.

בכל אחד משלבים האלו המהגר חווה לחצים ומתמודד איתם. אנשים שונים מסתגלים לתרבות הקולטת בדרכים שונים, ובכך, לפקטור האינדיבידואליות חשיבות רבה. בספרות המקצועית ניתן למצוא התייחסות למשתנים דמוגרפיים ואישיים של המהגרים, והשפעתם על הסתגלותם בעת ההגירה. מירסקי (1996) מציינת שאחד מהפרמטרים הדמוגרפיים הנחקרים בספרות הם מין וגיל.

גיל המהגר והשפעתו על אופי ההסתגלות חשובים מאוד. מהגרים מקבוצות גיל שונות מסתגלים בצורות שונות ונתקלים בבעיות שונות. לרר (1993) מציין שקשה לצפות לשינויים אצל אנשים קשישים, אך ניתן לצפות לשינויים רבים אצל ילדים וצעירים. כמו-כן, ניתן לצפות לגמישות רבה יותר אצל צעירים מאשר אצל מבוגרים, ואשר מבטיחה התמודדות טובה יותר עם השינויים והסתגלות קלה יותר. יחד עם זאת, Akhtar (1999) טוען, שעבור הילדים לא נכון להשתמש במושג "מהגרים", כי אינם מהגרים מרצונם. הם תמיד "פליטים", מכיוון שההורים תמיד מחליטים עבורם. הסתגלות של הילדים מושפעת מהרבה מהסתגלות של הוריהם, ותלויה בשינויים הפסיכולוגיים והסוציאליים שעוברים הוריהם.

לגבי מין אין אחדות בין תוצאות המחקרים, כך למשל Scott & Scott (1989), מצאו רמות גבוהות יותר של מצוקה פסיכולוגית בקרב נשים מהגרות מאשר בקרב גברים. יחד עם זאת, Akhtar (1999), טוען, שנשים מסתגלות טוב יותר מאשר גברים. לדבריו כמובן גם הנשים מושפעות מסטרס של ההגירה, אך הסתגלותן יותר טובה. הוא מסביר זאת בכך שהאישה יותר פתוחה ליצירת תקשורת עם אנשים אחרים, והדבר עוזר לה לאוורור רגשי, להעברת מידע, ולהתייעצות; כמו כן האימהות הנה אלמנט נשי נוסף המאפשר לדבריו התאקלמות מהירה יותר. אגו של אמהות דורש להקנות לילדים אמצעים מודרניים וטיפול הולם הנדרש עבור ילדיהן. הדבר גורם ליותר יוזמות ולהתעניינות מצד האם בסביבה החדשה, ומעשיר אותה בידע.

הגירה היא תהליך פסיכו-סוציאלי, בעל השפעות משמעותיות (לעתים קרובות לטווח ארוך) על חיי האדם כפרט ועל משפחתו (Akhtar 1999 ; Grinberg and Grinberg, 1989). הגירה כרוכה בהתמודדות עם אתגרים, קשיים, לחצים, אובדן והסתגלות למציאות חדשה. חוקרים אלו מציינים, שהגירה מארץ לארץ כרוכה בדרך כלל בשינוי תרבות, שינוי שפה, שינוי סביבה, בהתנתקות מחברים ומהמשפחה הרחוקה וכו'.

Shuval (1982) מציינת, שמהגר בארץ חדשה חייב להתמודד עם שלושה סוגים של שינויים: פסיים (המהגר מחליף מקום מגורים, אקלים, עובר לנופים זרים), שינויים חברתיים (המהגר מחליף סביבה חברתית, ויחסיים משמעותיים עם בני משפחה וחברים לעבודה וללימודים מתנתקים או משנים צורה), ושינויים תרבותיים (לימוד נורמות, קודים חברתיים וערכים חדשים).

Margaret Mead (1978) מתארת שלוש קטגוריות מרכזיות של שינויים תרבותיים, שיכולים להתרחש בעת ההגירה. הקטגוריות האלו תלויות במידת תדירות השינויים:

- שינויים פוסט-פיגורטיביים (postfigurative) שינויים איטיים, כאשר העתיד משקף את ההווה.
- שינויים קונפיגורטיביים (configurative) שינויים הדרגתיים, בהווה נרכשות מיומנויות חדשות שאמורות לעזור בעתיד.
- פרה-פיגורטיביים (prefigurative), שינויים חדים ומהירים, שמכריחים את המבוגרים ללמוד מילדיהם ניסיון, שלא רכשו בעצמם.

Akhtar (1999) מציין, שהשפעתו של הרובד התרבותי בהסתגלות מהגרים מאוד חשובה, הרובד זה מורכב מאוד וכולל בתוכו מספר רמות (אידיאולוגיה, מנטאליות, הומור, תפיסות של קשר מיני, אפילו הרגלי אכילה). הוא מציין שככל שהפערים בין תרבות המוצא לבין התרבות של החברה החדשה עמוקים יותר, כך הסתגלותם של המהגרים למציאות החדשה תהיה קשה יותר.

בין הגורמים המשפיעים על הסתגלותם של מהגרים חשובות העמדות של החברה הקולטת כלפי מהגרים. בנושא זה ישנה ספרות רבה (Tajfel, 1982; Richardson, 1967; Eisenstadt, 1955; Horowitz 1989; Shuval, 1989; Berry, 1976; Goldman 1993).

מרסקי (1996) מציינת, "חברות קולטות הגירה שונות זו מזו, לא רק בעמדות ערכיות כלפי מהגרים, אלא גם ב"פילוסופיית הקליטה" שלהן: החל בפילוסופיה של "כור היתוך" של ארצות הברית (ובתקופה מסוימת גם בישראל) וכלה בגישה פלורליסטית המאפיינת למשל את קנדה. פילוסופיה זו משתקפת במידת הלחץ לשינוי תרבותי המופעל על המהגר או נחוה על ידו". בנוסף לכך, Akhtar (1999) מציין שישנם פקטורים שמשפיעים על קליטה ותפיסה של מהגרים על ידי אוכלוסייה מקומית. פקטורים אלו הם: מאפיינים של החברה הקולטת, קשרים היסטוריים בין החברה המקורית והחברה הקולטת, האם ישנו מספר גדול של המהגרים בחברה החדשה ועוד.

ברגר (1999) מציינת, שלכל אחד מהשינויים המתרחשים בקליטתו של המהגר יש השלכות פסיכולוגיות, כלכליות, תרבותיות וחברתיות שונות עליו ועל משפחתו. מהגרים חשופים לכל השינויים האלו בו זמנית, ולכן הם מתנסים בהשפעתם המצטברת.

לסיכום אפשר לציין, שהספרות בתחום ההגירה בהגדרתה את המושג כוללת אספקטים מגוונים ושוונים, ומנסה לתת הסבר כוללני לשאלה מהי התופעה, מי הם המהגרים, מדוע הם מהגרים, ומה ההשפעות של ההגירה על המהגרים עצמם ועל האחרים (הסביבה הקולטת). בנוסף, קיימים מחקרים העוסקים רק באספקט אחד של ההגירה. אין זה אפשרי במסגרת עבודה זו לסקור את כל הספרות הרחבה הקיימת בנושא, לכן אתמקד בסקירת תיאוריות עיקריות בנושא ההגירה.

תיאוריות ומודלים של הגירה

תהליכי הגירה יכולים להתרחש בשני רבדים, מקרו ומקרו. רובד ה"מקרו" מתייחס למערכות סוציאליות, ולשינויים בחברה. ברמה זו ההתייחסות היא לאינטראקציה של קבוצות חדשות במערכות חברתיות. (Shuval, 1989). ברובד ה"מיקרו" נמצאת המשפחה, או חברי המשפחה של המהגרים. בהתייחסות לרמת המיקרו השינויים מתרחשים בהתנהגות ובתפיסות של כל אחד מהם: כל אחד מחברי המשפחה מנסה להתמודד עם השינויים שנובעים מההגירה, וצריך להתאים את עצמו למציאות החדשה.

שינויים שמתרחשים בשני הרבדים מעניינים חוקרים ואנשי מקצוע רבים: עובדים סוציאליים, סוציולוגים, אנשי חינוך, פסיכולוגים, פסיכיאטרים.

מסיבה זו בנושא ההגירה קיים ריבוי גישות וישנם מודלים שונים. שונות זו מאפשרת ללמוד ולהבין את הנושא מזוויות שונות. ריבוי המחקרים בנושא ההגירה מתאר תמונה רחבה של הנושא ומאפשר להגיע להבנה מעמיקה יותר שלו.

• תיאוריות סוציולוגיות ותאוריות מתחום הפסיכולוגיה החברתית

תיאוריות אלו מתייחסות להשלכות סוציאליות, חברתיות, שמתרחשות ברובד ה"מקרו", כלומר בחברה כולה בקרב קבוצות רוב, ובקבוצת המהגרים שהיא קבוצת מיעוט. בנוסף לזה, חלק מהמודלים בתחומי מחקר אלו מתמקדים בהיבטים הנוגעים באדם כאדם חברתי. האדם החברתי מושפע מהסביבה החברתית-תרבותית: עמדות, ערכים, זהות חברתית, תפקידים חברתיים, נורמות התנהגות, מעמד חברתי וכו'.

להלן אציג מספר מצומצם של מודלים מתחומים אלו.

גישת הדה-סוציאליזציה – רה-סוציאליזציה (Eisenstadt, 1955)

בתיאוריה זו החוקר מתייחס לתהליך ההגירה ברמות שונות. רמות הפרט, הקבוצה והחברה. לטענתו, מהגרים תמיד ירגישו בחוסר סיפוק, בחוסר מימוש עצמי או חוסר שביעות רצון כלפי סביבתם המקורית. חוסר סיפוק זה בשילוב עם סיבות אחרות בעצם מביא להגירתם. המודל שמציג Eisenstadt ביחס לרמת הפרט מדגים את תהליך הניתוק ההדרגתי שעובר המהגר מהחברה המקורית שלו – כלומר את תהליך הדה-סוציאליזציה, ואת עצם המעבר עצמו – שהינו ההתחלה של שלב הרה – סוציאליזציה, כלומר תהליך של סוציאליזציה מחודשת. המהגר מתחיל לרכוש שפה חדשה, נורמות חברתיות, מיומנויות וטכניקות שונות שהוא זקוק להם בתפקוד היום יומי. בנוסף המהגר משתלב בשוק העבודה, ובהתאם רוכש מעמד חברתי. באופן הדרגתי המהגר רוכש ערכים ותרבות של החברה הקולטת.

קיימים שני גורמים בלבד המשפיעים על דפוס השינוי התרבותי שחווה המהגר: המניע להגירה, ואופי האינטראקציה בתוך החברה החדשה.

Eisenstadt מתייחס גם לקבוצות מהגרים. תהליכים של דה-סוציאליזציה, ורה-סוציאליזציה מתרחשים גם בקבוצות המהגרים תוך כדי השתלבותם בחברה הקולטת.

תיאוריה תלת שלבית של ריצ'רדסון (Richardson, 1967)

החוקר מציג תיאוריה תלת שלבית של תהליך ההגירה אשר עובר מהגר בתהליך הסתגלותו לחברה החדשה. השלבים הם שביעות רצון, שבאה אחרי ההגירה, הזדהות ושינוי חברתי. את השלבים האלו ניתן לחלק לעוד תתי-שלבים.

שלב שביעות רצון – מתרחש בתקופה הראשונית לאחר המעבר. המטרה של המהגר בשלב זה היא להגיע להסתגלות אינסטרומנטאלית (דיר, תעסוקה וכו'). המהגר בתקופה זו מגלה יחס חיובי כלפי החברה החדשה. יחד עם זאת מספר חודשים מאוחר יותר המהגר יכול להיות מושפע מהלם תרבותי, ומנוסטלגיה שיחווה באותה תקופה. הדבר עלול לגרום למצב רוח דיכאוני. טווח השלב יכול לנוע ממספר חודשים עד שנים. עד לרגע שהמהגר חש שביעות רצון מהתעסוקה ומהמצב הכלכלי, כלומר חש שביעות רצון מפרמטרים אובייקטיביים של הסתגלות. רק לאחר שחווה שלב זה הוא יכול לעבור לשלב הבא שהוא הסתגלות סובייקטיבית.

שלב ההזדהות – בשלב זה מתרחש שינוי של הזהות. בשלב זה מהגרים מוכנים לאמץ אספקטים מחברה הקולטת. ישנם מהגרים שאינם מגיעים לשלב זה, מכיוון שמסתגרים בקבוצת מהגרים, ואינם נחשפים לחברה הקולטת

השלב השלישי הנו שלב השינוי התרבותי. בשלב זה המהגר מאמץ עמדות, ערכים, אמונות והתנהגויות של בני החברה הקולטת. החוקר מבדיל בין שלושה סוגים של שינויים: שינויים הכרחיים - למשל בלבוש, במזון, בהרגלי אכילה. שינויים אינסטרומנטאליים – בהתנהגויות שמתאימות לנורמות קבוצתיות בחברה הקולטת, ושינויים אמוציונאליים – שינויים אלו אינם נדרשים מהמהגר על ידי החברה הקולטת, אך הם מסייעים את תהליך הקליטה.

תיאורית הזהות החברתית של ט'ז'פל (Tajfel, 1982)

ט'ז'פל (1982) מבחין בין זהות אישית וחברתית וטוען כי אלו שני מרכיבים של דימוי העצמי. הזהות האישית כוללת מאפיינים אישיים של הפרט, כגון: תכונות אישיות, יכולת, עמדות וכו', ואילו הזהות החברתית הינה "אותו החלק מתפיסתו העצמית של הפרט הנובע מידיעתו כי הוא חבר בקבוצה/ות חברתית/ות"

ט'ז'פל טוען, שחלק חשוב מהדימוי העצמי של הפרט מורכב מזהותו הקבוצתית. לפי תיאוריה זו, עמדות שליליות כלפי קבוצות חברתיות אחרות נובעות מהצורך להגן ולשמור על הזהות החברתית של הפרט. בניית הזהות החברתית החיובית נעשית על ידי העדפת הקבוצה אליה שייך הפרט (ingroup), על פני קבוצת החוץ (outgroup).

ט'ז'פל בתיאורית הזהות החברתית שלו, הצביע על קשר שקיים בין הזהות החברתית להערכה העצמית. הפרט תמיד מנסה לשמור או לשפר את הערכתו העצמית, והוא יכול לעשות זאת באמצעות שיפור כל אחד משני מרכיבי הדימוי העצמי – שיפור הערכתו את זהותו האישית או שיפור הערכתו את הזהות החברתית.

בעזרת תיאוריה זו אפשר לראות את תהליך קליטת ההגירה כמפגש של חברי קבוצות מיעוט (מהגרים) עם חברי קבוצת רוב (וותיקים, תושבי המדינה).

מודל נוסף, מודל של **Berry(1976)**. אחד מהמודלים הידועים הינו המודל של תרבות פסיכולוגית (acculturation). במודל זה החוקר מתייחס לשינויים המתרחשים בסביבה החברתית ולהשלכות הפסיכולוגיות שלהם על הפרט.

א'. **אסימילציה** – מתרחשת כאשר מהגר משנה את הזהות התרבותית שלו כתוצאה מאינטראקציות יומיומית עם סביבה חדשה ודומיננטית.

ב'. **ספראציה** – כאשר מהגר שומר על הזהות התרבותית והמקורית שלו, מסיבה זו או אחרת, לא רוצה לקבל את התרבות החדשה, ומנסה להימנע מהשפעה של התרבות הדומיננטית.

ג'. **אינטגרציה** – זה תהליך שבו מנסה המהגר לשמור על תרבות המוצא, ובו זמנית מנסה להיות פעיל בחברה החדשה, וכך מתרחש תהליך של אינטראקציה תרבותית.

ד'. **מרגנאליזציה** – בתהליך זה, מהגר מגלה עניין ויכולות מועטים בשמירה על תרבות המוצא, ומצד שני – מגלה עניין מועט בתרבות החדשה.

תיאוריות אלו שהוצגו על ידי מתמקדות כולן באספקט חברתי של המהגר, ומציגות שינויים חברתיים ותרבותיים שמתרחשים עם המהגר בחברה החדשה.

• מודלים רבי משתנים של ההגירה

בספרות בנושא הגירה ישנם מודלים רבי משתנים. מודלים אלו כוללים אספקטים שונים ומשתנים שמשפיעים על שינוי והסתגלות המהגר בחברה חדשה. ברצוני להביא כאן לדוגמה שלושה מודלים, שלדעתי יכולים להדגים באופן ברור מודלים רבי-משתנים.

המודל הרב משתני של שינוי תרבות (Goldlust & Richmond, 1974)

מודל זה מציג אינטראקציות מורכבות הקיימות בשלושה רבדים. רובד מאפיינים קדם – הגירתיים, רובד של מאפיינים סובייקטיביים ואובייקטיביים של המהגר, ורובד של מאפייני החברה הקולטת. קיימות אינטראקציות רבות בין רובד סובייקטיבי ואובייקטיבי של המהגר לבין שני הרבדים האחרים.

בכל אחד מהרבדים האלו אפשר לראות אספקטים שונים. למשל ברובד **מאפיינים קדם הגירתיים** ניתן להתייחס למוטיבציה של האדם להגר, למאפיינים הדמוגרפים של המהגר, להשכלתו ולכישוריו ועוד.

מאפיינים סובייקטיביים של המהגר כוללים את שביעות הרצון שיחוש המהגר בתחומים שונים של החיים, תהליך שינוי העמדות והערכים שיעבור המהגר ועוד. לאספקטים אובייקטיביים החוקרים מייחסים אספקט כלכלי, למשל תעסוקה עתידית של המהגר, אספקט חברתי – למשל מוביליות

חברתית וקשרים חברתיים, ואספקט תרבותי – אינטראקציות תרבותיות שיוצר המהגר עם החברה החדשה, למשל לימוד שפה, הרגלי אכילה, אמונות ודת.

במאפייני החברה הקולטת ניתן להתייחס למדיניות הממשלה, לאידיאולוגיה לקליטת הגירה (כור היתוך או פלורליזם), מידת אוריינטציה של החברה ועוד.

מודל זה משלב גורמים כלל חברתיים עם גורמים פסיכולוגיים-חברתיים.

מודל משאבים/ דרישות להסתגלות (Antonovsky & Katz, 1979)

מודל זה גובש תוך התמקדות בהסתגלותם של עולים בישראל (לרר, 1993).

במודל זה החוקרים מדגישים פוטנציאל אישי סובייקטיבי של המהגר. בנוסף, החוקרים מגדירים מהי הסתגלות. לדבריהם הסתגלות היא אינטראקציה בין משאבים שעומדים לרשות האדם לבין דרישות שמוצבות בפניו.

פוטנציאל (משאבים): קטגוריה זו החוקרים מחלקים לפוטנציאל פסיכולוגי – שכולל משתני אישיות, ופוטנציאל תקשורתי – ידע של שפה, ידע על החברה החדשה, חברים, - כלומר דברים שעוזרים ליצור תקשורת עם החברה החדשה.

דרישות: הקטגוריה כוללת דרישות פנימיות ודרישות חיצוניות. בדרישות פנימיות, החוקרים מציינים את מידת הציונות של העולה, וגם את הדרישות הפנימיות המכתיבות לפרט את יעדיו בארץ. דרישות חיצוניות הינן דרישות שמציבה המציאות החדשה למהגר: דיור, תעסוקה. כאן נכללות דרישות המשפחה, הקהילה והחברה. אינטראקציות ואיזון בין דרישות ופוטנציאל מגדירים את מידת ההסתגלות האישית של המהגר. חשוב לציין שהמודל של Antonovsky & Katz מתייחס להסתגלות סובייקטיבית בלבד.

מודל רב מעמדי של הסתגלות (Scott & Scott, 1989)

הסתגלות, לדעת החוקרים הינה מושג מורכב רב תחומי (כלכלי, משפחתי, אישי, חברתי, קהילתי, סביבתי, פנאי ומדינה). בתוך כל תחום הם מבחינים בין הסתגלות סובייקטיבית לאובייקטיבית, ומגדירים את משמעותן. "במודל מפורטים משתנים דמוגרפיים ומשתני רקע, כגון מוצא כפרי, מוצא עירוני, מידת הדתיות, התנסות בתרבויות דומות, התנסות בתרבויות אחרות, מצב משפחתי, גיל, מין. השפעתם של משתנים אלה מתווכת על ידי גורמי לחץ וגורמי תמיכה שיש למהגר בסביבה החדשה, על ידי אופי המשפחה שלו (סולידאריות, פתיחות), ועל ידי הכישורים התרבותיים שנרכשו (שליטה בשפה החדשה, הכרה של התרבות החדשה). השפעתם של משתנים אלו מתווכת על ידי משתנים הקשורים לאישיות המהגר (רווחה אמוציונאלית, אופטימיזם/פסימיזם, תלותיות/עצמאות, והערכה עצמית. תכונות אישיות של המהגר משפיעות, בתורן, על משתני תוצאה של ביצוע התפקידים בתחומים שונים, שביעות רצון מהתחומים ותחושת שייכות למדינה הקולטת" (לרר, 1993). המודל של Scott & Scott מציג הבחנה בין תחומים שונים ומתייחס להסתגלות אובייקטיבית וסובייקטיבית בכל אחד מהתחומים שפורטו.

לסיכום, המודלים רבי-המשתנים מציגים את תהליך ההגירה כתהליך מורכב הכולל מגוון גורמים המשפיעים על הסתגלות המהגר בחברה חדשה, כאשר אין אחידות ביניהם בהגדרה של המושג

"הסתגלות". המודלים כוללים משתנים תלויים ובלתי תלויים, ואת הקשרים ביניהם, כמו מאפיינים של תקופת קדם-ההגירה, מאפיינים אינדיבידואליים, ומאפייני החברה הקולטת.

• מודלים פסיכולוגים פסיכואנליטיים

מודלים אלו מתייחסים להשלכות הפסיכולוגיות של השינויים הנובעים מהגירה. ניתן למיין המודלים לשלוש קבוצות כלליות: מודלים חברתיים-תרבותיים, מודלים של אובדן ואבל המתמקדים באבדנים הפנימיים, ומודלים פסיכואנליטיים המבוססים על ההנחה כי ההגירה מעוררת מחדש תהליכים פסיכולוגיים מוקדמים (מירסקי, 1996). במאמרה החוקרת מציינת כי קיימת ספרות מקצועית המקשרת בין הפרעות נפשיות לבין הגירה. "מצוקה פסיכולוגית בקרב מהגרים היא תגובה מצבית, חולפת, המסווגת כללית 'כהפרעות הסתגלות'. זוהי מצוקה נפשית סובייקטיבית, המתעוררת במהלך הסתגלות לשינוי משמעותי בחיים, העלולה להשפיע זמנית על תפקיד מקצועי, לימודי וחברתי. מצוקה זו עשויה להתבטא במגוון של סימפטומים של חרדה ודיכאון, וסימפטומים סומאטיים. הגירה עשויה להפעיל גורמי לחץ שונים".

החוקרים לאון ורבקה גרינברג (Grinberg L., Grinberg R.) השפיעו על התפתחות המחקרים בעלי האוריינטציה הפסיכולוגית. החוקרים מתארים את תהליך ההגירה מנקודת מבט פסיכואנליטית. לטענתם הגירה היא תהליך אבדן (אבדן שפה, מעמד חברתי, מקצוע ועוד). הם טוענים ששינויים אלו יכולים להשפיע על הבריאות המנטאלית והבריאות הנפשית. חוקרים אלו בנו שאלונים רבים המודדים קשר בין רמת השינוי ורמת הסיכון לבריאות הנפש. בנוסף לזה, החוקרים דנים בהרחבה בתהליכים המתרחשים בעת ההגירה בעולם האובייקטים הפנימיים. הם מדגישים את הזהות בין "האובייקטים החיצוניים שנשאו מאחור לבין החלקים האבודים של האני" (Grinberg & Grinberg, 1989). לפי חוקרים האלו סיום מוצלח של תהליך ההגירה הינו מצב בו מהגר אינו מתאבל יותר על "מה שאיבד", ומתפתחת בקרבו זהות המשלבת חדש וישן. סוג נוסף של מודלים פסיכולוגיים הינו **מודלים של אובדן ואבל** אשר מתמקדים באובדנים פנימיים. מירסקי (1996) מציינת, שמודלים אלו "כולם מתייחסים לאובדן. אובדן של התפקידים, של מעמד, של זהות, של ערכים וכו'".

אחד מהמודלים הקלאסיים הינו מודל של **Parkes** (Parkes, 1983). המודל כולל מספר שלבים: בשלב הראשון קיימת הכחשה, לאחריו מגיע שלב של 'הכרה' בכך שההגירה הובילה לאבדנים משמעותיים. לעתים קרובות ההכרה באובדן מעוררת חרדה ומפעילה תהליך של חיפוש אחר האובייקט האבוד. כשלון בחיפוש וההכרה הגוברת באובדן מולידיים תגובות של אשם וכעס המופנות לעתים קרובות כלפי הסביבה החדשה. ההכרה באובדן החיצוני יוצרת תחושות של אובדן פנימי, ושל אובדן חלקים מן האישיות. רק לאחר שהשלמה הפנימית עם האובדן מבשילה יכול להתחיל תהליך של בניית הזהות החדשה והסתגלות לחברה חדשה (מירסקי, 1996).

החוקרים מירסקי וקאושינסקי (1989) – הגירה כתהליך ספראציה ואינדיבידואליזציה

חוקרים מקשרים דחק, הנובע מההגירה, לאובדן האובייקטים האהובים: מולדת, משפחה, 'חלקים' מן האישיות. לפי תפיסה זו, תהליך האובדן מלווה בשלבים מקובלים של התמודדות עם אובדן: הכחשה, כעס, דיכאון, קבלה.

מירסקי, קאושינסקי (1989), בעבודתם עם סטודנטים עולים חוקרים הציגו מודל תיאורטי להבנת משמעותו הנפשית של תהליך ההגירה, הגירה כתהליך של ספראציה ואינדיבידואליזציה. המודל שלהן משלב תהליכים של ההגירה עם תהליכים עיקריים התפתחותיים של גיל ההתבגרות. תהליך ספראציה – אינדיבידואליזציה אינו מסתיים בנקודת זמן מסוימת, ולכן הוא יכול להיות רלבנטי גם לאוכלוסיות מהגרים אחרות.

המודלים הפסיכולוגיים והפסיכואנליטיים שהוצגו מתארים את תהליך הסתגלות בהגירה בצורה של מעין עקומת U: בשלב ראשון התלהבות, לאחריו שלב של הבנת הקשיים והידרדרות למצב של מצוקה, ולבסוף – התאוששות והתמודדות עם הקשיים. בנוסף, הם מגדירים את ההגירה כתהליך התפתחותי בעל שלבי התפתחות מוגדרים, בהתאם לתיאוריה אותה מציג המודל.

ספרות רבה הקיימת בנושא הגירה אפשר להציג לא רק לפי תיאוריות, אלא גם ניתן לחלק על בסיס קבוצות שונות של אוכלוסיית מהגרים, כגון: **מתבגרים** (מירסקי, קאושינסקי, 1989; Mirsky, 1990), **ילדים** (Suarez-Orozco, 2001; Portes & Rumabut, 2001), **נשים מהגרות** (Slutzki, 1998) או **משפחות** (Remennic 1999, 2002; Espen, 1999; Lemish, 2000; Shor, 1999; Katz and Lowenstein, 1999; Roer-Strier, 1996, 1997; Slonim-Nevo et.al 1995, 1999). התייחסות לכל אחת מהקבוצות הללו מאפשרת לחקור תהליכים ספציפיים, שמאפיינים את הקבוצה.

בנוסף לכך, ניתן לומר באופן כללי כי ההגירה יוצרת אצל כלל המהגרים תהליכים אוניברסאליים. יחד עם זאת, למהגרים ישנן תכונות ייחודיות, הנובעות ממוצאם החברתי-תרבותי. זהו פרמטר נוסף המאפשר להבדיל בין תתי קבוצות של מהגרים בתוך החברה הרחבה (כמו רוסים, אתיופים, מקסיקנים, מרוקנים וכו').

על פני פרמטר חברתי תרבותי אציג בקצרה רקע למאפייני האוכלוסייה מחבר העמים.

1.2 מאפייני האוכלוסייה מחבר העמים

• מאפיינים כלליים

ההגירה מברה"מ לשעבר בתחילת שנות ה-90 עד זמננו הייתה גל ההגירה הגדול ביותר שהגיע ארצה מארץ אחת. כך למשל, לפי הנתונים הסטטיסטיים מתחילת שנות 90 עד סוף שנות 2000 הגיעו ארצה כ- 848,000 נפש (הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה 2001 א, לוח 2.25). נוסף על העולים שהגיעו מברית המועצות לשעבר לפני שנות ה-90 ועל ילדיהם שנולדו בארץ מונה קבוצה זו בסוף שנת 2000 כ-1.1 מיליון נפש, שהם 17% מאוכלוסיית ישראל (לשם 2003). ההגירה מחבר העמים הייתה גדולה לא רק מבחינה כמותית, אלא גם הייתה עליה עם פוטנציאל אינטלקטואלי ואינטליגנטי גדול. כך, מציין זילברג, לשם, ליסק (1995), 60 אחוז מהעולים בשנים 1989-1993 היו בעלי מקצוע אקדמי, בהשוואה לאוכלוסייה המקומית שהגיעה ל-28 אחוז.

בין 1989-1998 הגיעו לארץ עשרות אלפים של רופאים, מהנדסים, מורים, אחיות, פיזיקאים. הגיעו אלפים של אמנים, סופרים ומוזיקאים. לשם, ליסק (2001) מביא נתונים האלו:

82.500 מהנדסים ואדריכלים, 16.900 – רופאים, 16.450 – אומנים וסופרים, 12.000 – מדענים, 18.500 – אחיות ובעלי מקצוע פרה – רפואיים, 38.700 – מורים.

כניסתם של העולים לשוק העבודה הישראלי ובנייתן מחדש של זהויות מקצועיות מהווה נושא למחקרים רבים (שובל, 2001; נוה, נועם 1994; גוטליבובסקי, הנדליס, רוטמן, 1998). העלייה הרוסית הביאה את החברה הישראלית לכדי מגע עם נציגי האליטות המדעיות, הטכנולוגיות והתרבותיות מחבר העמים.

יחד עם זאת קיימים קשיים רבים בתעסוקתם של עולים. למשל קיים קושי באספקת מקומות עבודה (לשם, ליסק, 2001). בקליטתם התעסוקתית של העולים בלטו רמת אבטלה גבוהה, ורמת הכנסה אישית ומשפחתית נמוכה. אבטלה וירידה בסטאטוס התעסוקתי והחברתי מחריפים את מצבי הלחץ (סיקרין, 1998).

מאפיין נוסף של האוכלוסייה העולה מחבר העמים שחשוב לציון הוא שמרבית העולים של שנות ה-90 לא קיבלו חינוך יהודי (זילברג, לשם 1995; לשם, ליסק, 2001). לחלקם הגדול של העולים הייתה היכרות מאוד מוגבלת עם הדת והמסורת היהודית.

ההיבט הכמותי והאיכותי של עליית שנות ה-90 יצר מסה קריטית, שהיה בה פוטנציאל לשינוי, הן בתוך המסגרת והקהילה, והן בחברה ישראלית בכללותה.

בנוסף השתנתה המדיניות בקליטת העולים. משנות ה-90 התחיל תהליך קליטה שנקרא "קליטה ישירה" של העולים. לעולים נתנו מסגרת של לימודי אולפן ועזרה כספית ראשונית. העולה בעצמו

היה יכול לבחור מקום מגורים, ומיד להשתלב בשוק העבודה ישראלי. הדבר השפיע על תהליך הקליטה מבחינת הפרט ומבחינת הקולקטיב. מבחינת הפרט – ההשפעה התבטאה בקשיי הסתגלות במימד הפסיכולוגי. מבחינת החברה ישראלית העלייה עברה תהליך הדה-סוציאליזציה והרה – סוציאליזציה (לשם 1998).

עצמתה הכמותית של העלייה, השליטה המעטה של העולים בשפה העברית, ומדיניות הקליטה הישירה יצרו ביקוש משמעותי לעיתונות רוסית, לרדיו ולספרות אשר יצאו לאור באותה תקופה בישראל. הביקוש לכך אינו ירד עם הוותק בארץ ועם הרכישה ההדרגתית של השפה העברית (זילברג, לשם, ליסק, 1995; לשם, ליסק, 2001).

בתיאור המאפיינים הכלליים חשוב להתייחס גם להיבטים תרבותיים של עולים מחבר העמים.

כל המהגרים שהגיעו ארצה משנות ה-90 התחנכו במשטר סובייטי, משטר היררכי וסמכותי. המדינה שלטה בהיבטים רבים של חיי הפרט (ברגר, 1999; הורוביץ, 1996). מסיבה זאת אצל מהגרים אפשר לראות יחס מורכב כלפי השלטונות המתבטא בתלות מצד אחד ובדרישת עצמאות וגישה מניפולטיבית מהצד השני. רבים מיוצאי חבר העמים תופסים את הנושא הבריאותי-תעסוקתי כאחריותה של המדינה כלפי האזרח (ברגר 1999). יחד עם זאת חשוב לציין את משמעות השינויים הפוליטיים, שהתרחשו בזמן השלטון של גורבצ'וב ואת הפרסטרואיקה, שהצליחה במידה רבה לשנות את הסטריאוטיפים ודפוסי ההתנהגות (הורוביץ, 1996).

בנוסף, ברגר (1999) מציינת שהחיים במסגרת המשטר הקומוניסטי והאידיאולוגי מנעו מעולים מחבר העמים ניסיון ומיומנויות בקבלת החלטות, יצרו יחס מורכב כלפי גורמי סמכות ויחס מורכב כלפי מסגרת קבוצתית, ועמדות שליליות כלפי ביטוי רגשי של רגשות.

ביטוי מילולי חופשי של רגשות לא מקובל בתרבות המוצא של העולים מחבר העמים. (הורוביץ, 1996; ברגר, 1999; סלונים-נבו, שרגה, 1999). בנוסף, לפי ניסיונם של העולים אשר נרכש בברית המועצות, כדאי להיזהר מבקשת סיוע וטיפול נפשי. הדבר עלול ליצור סטיגמה או לפגוע במקום העבודה או הלימודים (ברגר, 1999; סלונים נבו, שרגה, 1999). מסיבות אלו יש קושי בהתערבות ובטיפול בפרט ובמשפחה שהם עולים מחבר העמים (Levav et.al, 1990).

מתוך כך, עקרונות שנמצאו מועילים בעבודה עם אוכלוסייה זו כוללים פיתוח מגוון רחב של שירותים, הצעה לשירותים בשפת המקור ועל ידי אנשי מקצוע שהם עצמם מהגרים מחבר העמים, במסגרות חינוכיות, תרבותיות ובקהילה (ברגר, 1999).

• מאפיינים של תא משפחתי

בברית המועצות לשעבר, במיוחד בחלק האירופי (אוקראינה, בלרוסיה, רוסיה ועוד), היה בדרך כלל שיווין בין גברים ונשים. גם הגברים וגם הנשים רכשו השכלה. יחד עם זאת לעתים רחוקות נשים עלו על הגברים במצוינות, וקיבלו משרות ומשכורות זהות לאלו שקיבלו הגברים.

נשים וגברים התחתנו בדרך כלל בגיל מאוד צעיר, בסביבות גיל 20. הבעל והאישה היו שותפים שווים בפרנסת המשפחה, כ-90% מהנשים בחבר העמים עבדו במשרה מלאה מחוץ לבית (Remennick, 2002; מירסקי, 1994). למרות הנגישות של הנשים להשכלה גבוהה ולתעסוקה שלהן מחוץ לבית, הפער במקצועות שבין נשים וגברים היה די גדול. נשים בדרך כלל לא התקדמו בקריירה יותר מאשר לרמה בינונית במעמדן בפירמידה ההיררכית ובסטאטוס המקצועי שלהן. למרות עצמאות כלכלית (יחסית), של נשים, מסורות של הפטריארכט היו חזקות, במיוחד בחיים המשפחתיים והזוגיים (Remennick, 1999; מירסקי, 1994). מצד אחד לקחו הנשים חלק פעיל בפרנסת המשפחה, ומן הצד השני מילאו הנשים את כל התפקידים בבית ובחינוך הילדים. במשפחות בחבר העמים מספר הילדים בדרך כלל לא עלה על שניים, ובשנות ה-90 בגלל משבר בכלכלה, מספר הלידות עוד ירד.

במבנה החברתי של חבר העמים ניתן לראות ריבוי דגמים של תא משפחתי. בחברה הישראלית הדבר יחסית חדש. לארץ עלו סוגים שונים של משפחות: משפחות גרעיניות נורמטיביות (שני הורים וילדים), משפחות חד הוריות, משפחות מנישואים שניים ומשפחות רב דוריות).

נושא בולט בתחום המאפיינים של התא המשפחתי והמופיע במאמרים רבים, הוא נטייה של חלק מהמשפחות הרוסיות לגור במבנה משפחתי בן שלושה דורות: "הורים, ילדיהם, וילדי ילדיהם נשארים בקשר קרוב מאוד לאורך השנים. קשר זה כולל לעתים קרובות גם מגורים משותפים. לסבתא ולסבא יש תפקיד חשוב ופעיל בתמיכה בילדיהם ובטיפול בנכדים. לעיתים קרובות מעורבות ההורים בחיי הזוג הצעיר גורמת לסכסוכים בין בני הזוג, ואף לפרידה ולגירושים. מעורבות כזו בגידול הילדים יוצרת לעתים מתחים בתוך המשפחה, מאבקי כוח וויכוחים לגבי הדרך, שבה יש לגדל ילדים" (סלונים-נבו, שרגה, 1999).

Katz, Lowenstein (1999) מציינות שלעתים קרובות מגורים משותפים בישראל הנה אסטרטגיית ההתמודדות של העולים. מחקרן מראה שחלק מהמשפחות מחליטות לגור במבנה תלת-דורי בארץ, למרות שבארץ המוצא כלל לא גרו ביחד. אחת מהסיבות לכך הינה מצב כלכלי. כאשר משפחה תלת-דורית חווה הגירה, דפוסי הקשר בין בני המשפחה שהתאימו ברוסיה אינם מתאימים לעתים קרובות לארץ החדשה, ועל המשפחה להתאים את היחסים המוכרים לתנאי הארץ הקולטת. אולם הדבר לא תמיד מתרחש כך (סלונים-נבו, שרגה, 1999). לעתים קרובות קשיים כלכליים, רפואיים או קושי במציאת דיור הם הגורמים הנוספים, שמשפיעים על ההחלטה לגור ביחד בארץ (סלונים-נבו ואחרים, 1995).

בספרות מתואר תפקיד האם במשפחה הרוסית כמרכזי. היא משקיעה שעות רבות יותר מבעלה בענייני הבית, קובעת כיצד יש לחנך את הילדים, מנהלת את הקשרים עם מוסדות החינוך של הילדים ומופקדת על ניהול התקציב המשפחתי. התפקיד המרכזי של האב הוא לפרנס את המשפחה ולספק צרכים חומריים (סלונים-נבו ואחרים, 1995; מירסקי ופראוור, 1992; Remennick, 2002).

אחד הנושאים, שחוזרים בספרות ביחס למשפחות רוסיות, מתייחס לדפוסי קבלת סיוע. דפוסי הקשר במשפחה הרוסית-היהודית מאופיינים במתן תמיכה ועזרה הדדית, אך גם בגבולות מטושטשים, הגנת יתר, דו-ערכיות כלפי פיתוח עצמאות והיפרדות, התנגדות לביטוי כעסים ולרגשות שליליות אחרים, מתן כבוד לסמכות המבוגרים, ציפיות גבוהות להישגים לימודיים ולתפקוד חברתי הולם (מירסקי ופראוור, 1992; סלונים-נבו ושרגה, 1999; ברגר, 1999).

ברגר (1999) טוענת, כי האדם הסובייטי למד לחשוד בזרים ולסמוך רק על בני משפחתו וחבריו הקרובים. יחסם של המהגרים כלפי שירותים חברתיים וטיפוליים מורכב: עולים מחבר העמים מגלים חשדנות וזהירות כלפי שירותי בריאות-הנפש. כתוצאה מכך, בעיות רגשיות וקשיים משפחתיים אינם מאובחנים ואינם מטופלים באופן מקצועי, וכך לעתים קרובות מערכת התמיכה היחידה שנותרת למהגר היא המשפחה. מובן, שלמשפחה חד-הורית יש קושי בתחום זה (הורוביץ, 1989). המשפחה, הידידים והקרובים מברית המועצות לשעבר הם מקור הרשת החברתית של העולים והמערכת התמיכה העיקרית במצבי מעבר ומשבר (הורוביץ, 1996; הורוביץ ולשם, 1998).

גירושים הם תופעה נפוצה ומקובלת, וקל מאוד ליישם. סיבות עיקריות הגורמות לריבוי גירושים הן תהליכי התפתחות של עצמאות בני הזוג ביחסים והתקדמות מצבן הכלכלי של הנשים ועצמאותן, כך שחלק מהן אפילו יוזמות בעצמן את הגירושין (Remennick, 2002).

ישנם מחקרים (Kurganov, 1967) המסבירים את התופעה כתוצאה של פוליטיקה ממשלתית בברית המועצות שהביאה למצב של חוסר איזון בין מספר הנשים לגברים. חלק מהסיבות לכך הן סיבות היסטוריות: משנת 1917-עד 1959 נפלו 110.7 מיליון איש (44.0 מיליון במלחמת העולם השנייה, 66.7 מיליון במהפכה הרוסית שמתו מרעב ומטרור). בשנות ה-60-ההבדל בין נשים וגברים היה 20 מיליון. דיספרופורציה דומה בין המינים קיימת ברוסיה גם היום. כך, בשנת 2005 לפי השירות הפדראלי לסטטיסטיקה של רוסיה (טבלה 4.1) ברוסיה התגוררו 143,474 מיליון איש (מתוכם נשים – 72.4, גברים – 58.9).

סיבה נוספת היא הזדקנות האוכלוסייה, ומספר קטן של לידות. ברוסיה משתנים שליליים של צמיחה טבעית של האוכלוסייה בשנת 2005 (5.9-) (השירות הפדראלי לסטטיסטיקה, טבלה 4.24).

בנוסף לבעיות הדמוגרפיות, באותה תקופה של אחרי מלחמת עולם השנייה, הרבה נשים היו רווקות וללא ילדים. הפוליטיקה של המדינה כיוונה לעלייה של אחוז הלידות, ובאופן חוקי אפשרה פירוק מהיר וקל של הנישואים בתהליך הגירושים. בכך היא נתנה לגיטימציה חברתית לסטאטוס אישי כ"גרושה". עד היום ברוסיה אחוז הגירושין של המשפחות מאוד גבוה. לפי השירות הפדראלי לסטטיסטיקה (טבלה 4.3) המספר הממוצע של הגירושין ברוסיה בשנת 2005 הוא 40% (מתוך 1066.366 נשואים, 604.339 גירושין). כך, הלגיטימציה החברתית הביאה עימה שינויים במבנה המערכת המשפחתית: ריבוי משפחות חד הוריות, נישואים שניים ושלישיים, ומשפחות ללא נישואים.

ריבוי גירושים גרם לעליה במספר לידות מחוץ לנשואים. התופעה של לידות מחוץ לנשואים נמשכה גם בארץ. מאז שנות התשעים ישנה עלייה מתונה בשיעור הלידות בקרב נשים רווקות עולות. בשנת 2004 עמד השיעור על כ-6.6 לידות לכל 1,000 נשים רווקות, לעומת 3.6 לידות לכל 1,000 נשים בשנות התשעים המוקדמות. עיקר העלייה בשיעור הלידות בקרב נשים רווקות היא אצל בנות שלושים ויותר, ושיאה בגילים 35-39. בקבוצת גיל זו היה בעשר השנים האחרונות גידול של כ-80% במספר הלידות ל-1,000 נשים רווקות (לשכה מרכזית לסטטיסטיקה, 2006).

חשוב לציין, שלעיתים קרובות משפחות מתגרשות לפני העלייה לישראל. ניגוד אינטרסים ושוני במוטיבציה לעליה גורמים לכך (Katz, 2000). לפעמים קונפליקטים מאוד חזקים מתרחשים בין בני זוג, כאשר אחד מהם יהודי, והשני לא.

שינוי במבנה המשפחה יכול להתרחש במהלך ההגירה, ולעיתים גם בגללה. "יש משפחות שהגירה היוותה עבורן ניסיון לפתור בעיות משפחתיות, כגון יחסי נישואים רעועים. במשפחות אחרות גרמה ההגירה, זירזה או תרמה להיווצרות הקונסטלציה המשפחתית. למשל, כאשר הורה יהודי בחר לעלות עם הילדים, ואילו ההורה האחר, במקרים רבים הורה ללא זיקה ליהדות, בחר להישאר בארץ המוצא" (ברגר, 1999).

בחברה הישראלית, התפיסות כלפי התא משפחתי וכלפי מעמד האישה הינן אחרות מהתפיסות המקובלות בחבר העמים. התפיסות בישראל בנושא זה מושפעות מהדת היהודית, מהפוליטיקה ומהחברה (ג'רבי, 1996). גירושין נתפסים כתופעה שלילית בעיקרה, והכול סבורים שיש לעשות כמיטב יכולתנו כדי למנוע אותה.

1.3 משפחה חד-הורית בישראל

תופעת המשפחתיות החד-הורית הולכת ומתרחבת בעולם כולו. תופעה זו לא פסחה גם על ישראל. ב-2005, מספר המשפחות החד-הוריות שבהן ילד אחד לפחות מתחת לגיל 17, היה כ-97 אלף. משפחות אלו מהוות כ-10% מכלל המשפחות בישראל שבהן ילדים מתחת לגיל 17.

כ-27% מהמשפחות החד-הוריות בהן ילדים מתחת לגיל 17 הן בגודל משק בית בן שתי נפשות, ההורה והילד בלבד. ב-82.5 אלף ממשפחות אלו ההורה הוא יהודי, וב-8.7 אלפים ההורה הוא ערבי. כ-21% ממשפחות אלו מתגוררות במשק הבית עם משפחה נוספת או עם אנשים נוספים. בכ-59% מהמשפחות החד-הוריות עם ילדים עד גיל 17 (56.8 אלף משפחות) ההורה גרוש (או גרושה), וב-13% (12.6 אלף) ההורה רווק (בדרך כלל רווקה).

בקרב המשפחות של עולי 1990 ואילך מבריה"מ לשעבר (משפחות שבהן מתגורר עולה אחד לפחות), היו כ-124 אלף משפחות עם ילדים עד גיל 17. כ-20% ממשפחות אלו הן חד-הוריות (כ-25 אלף משפחות), בהשוואה לכ-12% בלבד בקרב כלל המשפחות היהודיות עם ילדים עד גיל 17. המשפחות

החד-הוריות בקרב העולים מבריה"מ מהוות כרבע (26%) מכלל המשפחות החד-הוריות עם ילדים עד גיל 17 הגרות במשקי הבית.

לפי הגדרתה של כץ (1986), ההרכב המשפחתי, אשר מקובל להתייחס אליו כאל משפחה חד-הורית, הוא הרכב שבו הורה יחיד מנהל משק בית בנפרד לעצמו ולילדיו, מבלי שישתייך אליו באופן קבוע בן זוג מהמין השני. תחת הכותרת "משפחה חד-הורית" נמצאים ארבע סוגים שונים של חד-הורות: חד-הורות בעקבות גירוש, חד הורות בעקבות התאלמנות, חד-הורות בעקבות פירוד (ללא גירוש פורמאליים) וחד-הורות מרצון, כלומר, הורות ללא נישואים.

ע"פ נוה (1994), בראשן של 81% מהמשפחות החד-הוריות בישראל עומדות נשים. וויס (1988) נותן הסבר לתופעה זאת. החוקר מציין שהורות יחיד נוצרת בעקבות מות בן הזוג, הורות ללא נישואים, פרוד וגירוש.

"93% מהילדים מתגוררים עם ההורה אחד בלבד, חיים עם אמהותיהם. זאת בגלל שלוש תופעות: שני שליש מהילדים שאחד מהוריהם נפטר – אבדו את אביהם. 90% מהילדים להורים פרודים או גרושים חיים כמעט תמיד עם אימותיהם. לפי כך, בעת שסיכוייו של מאן דהוא, גבר או אישה, להיות הורה יחיד, אחד לארבעה, סיכוייה של האישה הם אחד לשניים, וסיכוייו של הגבר להיות הורה יחיד, יהיה אולי פחות מאשר אחד לעשרים. כשאנחנו דנים על הורים יחידים החיים עם ילדיהם, אנו דנים בעיקר על נשים".

דגם משפחה חד הורית שנוצרה בעקבות גירושין הנו הדגם השכיח במשפחות חד הוריות. נתונים סטטיסטיים מראים שבישראל ישנה עלייה באחוז הגרושים והגרושות בכל קבוצות האוכלוסייה. לפי נתונים של לשכה המרכזית לסטטיסטיקה:

בשנת 2000, בקבוצת הגיל 45-49, כ-8% מהגברים היהודים היו גרושים וכ-14% מהנשים היו גרושות. בשנת 2004 עלה אחוז הגרושים ל-10% בקרב הגברים ולכ-16% בקרב הנשים. באוכלוסייה הערבית עלה אחוז הגברים הגרושים בקבוצת הגיל 45-49 מ-1.1% בשנת 2000 ל-1.7% בשנת 2004, ואחוז הנשים הגרושות עלה מ-3.3% ל-3.8%.

סיבה נוספת שהשפיעה על גידול אחוז האמהות החד הוריות היא העלייה מחבר העמים (נווה, 1994) מספר המשפחות החד הוריות העולות בקרב העולים בשנת 1993 היה 7.8%, ואילו במחצית הראשונה של שנת 1994 עלה אחוזן ל 13.3%. המשפחות החד הוריות שעלו לישראל הן משפחות קטנות. לכ-80% מהמשפחות הללו יש ילד אחד, ולכ-17% נוספים – שני ילדים. כלומר, 97% ממשפחות אלה הן משפחות עם שני ילדים לכל היותר.

ברגר (1999) טוענת שקיים קשר ישיר בין גידול מספר משפחות חד הוריות לבין עליה בשיעור הגירוש בשנים האחרונות במדינות חבר-העמים. עליה בשיעור גירוש נובעת מגורמים הבאים: שיעור גבוה של נשים עובדות, שיעור גבוה של נשים משכילות, לגיטימיות חברתית לפירוק נישואים והליכים קלים יחסית לפירוד ולגירוש.

בישראל, בקרב ציבור רחב, נחשב ערך המשפחה, ובעיקר משפחה גדולה, לערך המרכזי. הוא מקבל עידוד מסוים מהמדיניות החברתית. מדינת-ישראל משמרת את ערכי המשפחה גם מטעמים דמוגרפיים, הקשורים בין הדמוגרפיה לביטחון מצד אחד ומצד שני ישנה השפעה של הדת. הנורמות המסורתיות מטילות חובות משפחתיות כבדות יתר על האישה, ובכך החברה הישראלית מעמידה את האישה לפני קונפליקט שבין משפחה לקריירה. (גירבי, 1996, אלסטר, 1996).

מפגש של התפיסות החברתיות השונות מעמיד את הנשים המהגרות החד הוריות בסטאטוס חברתי שונה מזה המקובל בחבר העמים. יחסית למצבה של הגרושה בחבר העמים, הסטאטוס של גרושה בישראל פחות נורמטיבי. על הנשים המהגרות להתמודד עם סטריאוטיפים של גברים ישראלים כלפי נשים בודדות רוסיות, סטריאוטיפים שהן לא חוו בארץ מוצאן (סלונים-נבו, שרגה, 1999; Lemish, 2002).

כמו כן, לטענתן, העולות הגרושות צריכות להתמודד עם בידוד חברתי. עליהן ללמוד מהן הנורמות של גידול ילדים בישראל. אם אבי ילדם אינו יהודי, או שהן עצמן אינן יהודיות, הן צריכות להתמודד עם תיוגים חברתיים שליליים שיש בישראל כלפי זרים.

תיוגים אלו יכולים לפגוע לא רק בהן, אלא גם בילדיהן. המהגרת הגרושה החד הורית אמורה לעמוד בכל ההתמודדויות האלו תוך כדי מציאת מקום עבודה, לעתים קרובות תוך שינוי מקצוע ו/או ירידה במעמדה המקצועי והתמודדות עם קשיים כלכליים (נווה, 1994).

נושא נוסף שיכול להיות משמעותי עבור האם החד הורית הוא מגורים במבנה משפחתי תלת-דורי, לרוב: ילד, אימא, וסבתא שהיא אמה של האם (סלונים-נבו, 1999). לאחר פרידה וגירושים של זוג, היחסים בין הבת לאמה התהדקו עוד יותר, ושתייהן הפכו להיות "ההורים" של הילד. לדור המשפחתי המורחב היו בחבר העמים יתרונות כלכליים, רגשיים וחינוכיים: האם זכתה בתמיכה, הנכדים לטיפול מסור ואוהב ולשפע של תשומת לב, והוצאות על טיפול חוץ ביתי נחסכו. אולם מבנה משפחתי זה היה יכול להיות כרוך גם בגבולות מטושטשים בין האם לאמה, קושי בבנייה עצמית ובהתפתחות אישית נפרדת של האם. המעבר לישראל והמפגש עם הנורמות הישראליות יכול להדגיש דווקא את חסרונות המגורים והטיפול המשותף בילדים, על רקע חברה המדגישה גבולות ברורים בין תפקידי ההורים לתפקידי הסבתא והסבא (סלונים-נבו ואחרים, 1999).

בנוסף לירידה במעמד החברתי, גירושים משפיעים גם על מצבן הכלכלי של אימהות חד הוריות. בארץ, אישה מרוויחה בדרך כלל פחות מגברים. אחרי הגירושים נשים מצפות לירידה חדה ברמת החיים, בעוד אצל גברים, אחר גירושים לעתים קרובות חלה עליה.

ממצאים במחקרים ביחס לנשים גרושות בישראל מראים כי נמצא ש 87% מהמשפחות החד הוריות, אשר בראשן נשים נמצאות במצוקה כלכלית גדולה בהרבה מאשר אבות גרושים (כץ, 1986; פרס, 1986). וויס (1988) מציין, שמחסור בכסף הוא צרה צרורה המציקה לאמהות יחידות רבות.

בדומה לכך נווה (1994) מציינת שבעיה כלכלית הינה בעיה מרכזית שמשפחות חד-הוריות מתמודדות איתה. על פי סקר שנערך בקרב עולים מחבר העמים, אפשר לראות שכמעט במחצית מהמשפחות הללו ההכנסה אינה מספקת לכיסוי הצרכים הבסיסיים. שיעור המועסקים בקרב כלל ראשי המשפחות החד-הוריות הוא כשליש, רק 15% מהאימהות החד-הוריות מעל גיל ארבעים מועסקות, רק כ-7% מהמשפחות החד הוריות גרו בדירות שבבעלותן, לעומת 31% מהמשפחות עם שני הורים.

לנושא של גידול ילדים במשפחה חד הורית ישנה התייחסות רבה (דרימן, 1999; ולרסטיין וברלין קלי, 1984; אלסטר, 1996). החלטה של בני הזוג להתגרש משליכה באופן ישיר על חיי ילדיהם. הילדים נפגעים בכל מקרה מגירושין הורים, כאשר בכל גיל מגיב הילד בהתאם להתפתחותו. כמו כן לכל תקופה ישנם בעיות אופייניות, ויש גם השלכות על דור בנים ובנות (אלסטר, 1996). במחקרים נמצאה קבוצת ילדים שהוריהם עברו גירושין "מתורבתים". הילדים האלו הראו מאוחר יותר מגוון תסמונות: כמו תוקפנות, בעיות חברתיות, דיכאון, חרדה, הפרעות פסיכו-סומאטיות וירידה בהישגים אקדמיים (דרימן, 1999).

במשפחה חד-הורית ישנם קשיים רבים: קשיים בתחום כלכלי, לחצים תוך משפחתיים (תחושת בדידות, חרדה, צורך לקבל החלטות וכו'), קשיים חוץ משפחתיים (סטיגמות חברתיות), קשיים ארגוניים ולחצים רגשיים (פרס, 1986; כץ, 1986). לאור קשיים אלו והשלכות פסיכו-סוציאליות רבות, נודעת חשיבות רבה למערכת התמיכה הנדרשת למשפחות חד-הוריות. הסביבה החברתית התומכת אמורה לספק עזרה (וויס, 1988). התמיכה החברתית היא מקור לעזרה מעשית ורגשית אצל הורים וילדים שחווים מעברים בחיי המשפחה. בנוסף לזה תמיכה מצד המשפחה המורכבת, ותמיכה הורית היא חיונית להסתגלות של הורה חד הורי, וגם להסתגלות הילד (דרימן, 1999).

לסיכום

סקירת הספרות הנוכחית התמקדה בשתי סוגיות תיאורטיות: הגירה ומשפחות חד-הוריות. בפרק הוצגו מודלים שונים וגישות שונות שניתחו את שני הנושאים מזוויות מגוונות.

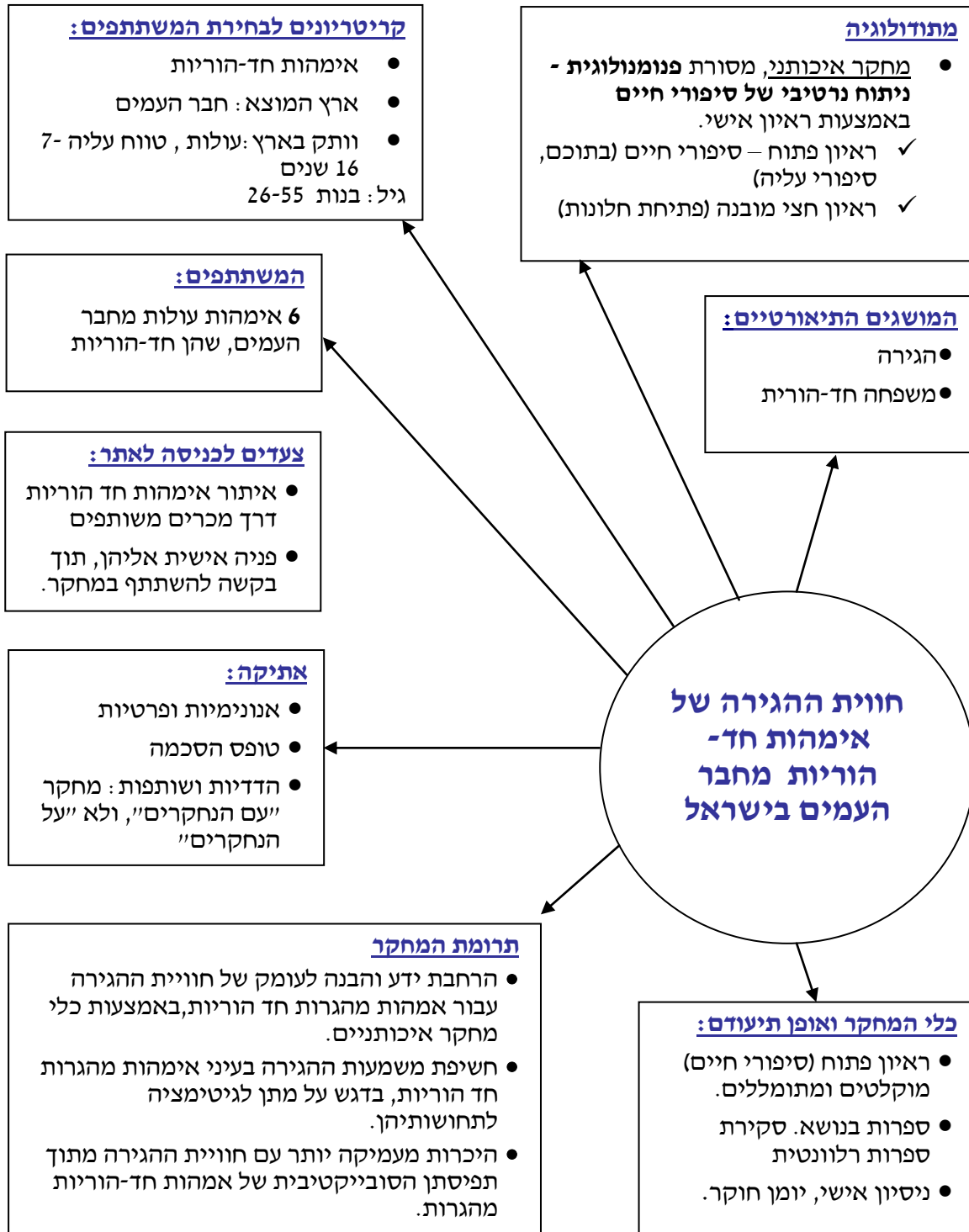
בהצגת כל אחת מהסוגיות התיאורטיות שולבו מאפיינים ייחודיים היסטוריים, תרבותיים וחברתיים של העלייה מחבר העמים, תוך התמקדות במאפיינים הייחודיים לתא משפחתי של משפחה רוסית.

מאפיינים אלו הנובעים ממוצא חברתי-תרבותי משפיעים על אופי בעיותיהם של עולים, על סוגיות שהם מתמודדים איתם, על צרכיהם הייחודיים ועל הדפוסים שלהם לקבלת עזרה.

סקירה והבנה של המושגים "הגירה" ו"משפחה חד-הורית", ביחד עם תאור מאפייני משפחות מחבר העמים, משמעותיים לניתוח הראיונות בנושא חווית ההגירה של נשים חד-הוריות עולות מחבר העמים כפי שנחקרו בעבודה זו.

פרק שני: שיטת המחקר

2.1 תרשים מתודולוגי

2.2 שאלת המחקר

שאלת המחקר היא: מהי החוויה של אימהות חד-הוריות אשר היגרו מחבר העמים לישראל. שאלות המשנה בודקות את תפיסתן של עולות אימהות חד-הוריות משני כיוונים עיקריים: דרך ציר הזמן (תפיסת חווית ההגירה לפני העלייה ולאחריה), ודרך בדיקת תפיסתן של האמהות תחומים שונים בתוך חווית ההגירה הכללית.

שאלות משנה

- כיצד מתארות אימהות חד-הוריות את תפיסתן את חווית העלייה לפני העלייה?
- מה היו השיקולים לעלייה?
- מה היו ציפיותיהן לעתיד לפני העלייה?
- איך הן מתארות את תהליך העלייה עצמו ואת ההסתגלות למציאות החדשה?
- אילו ביטויי רגש מופיעים בתאורן את חווית העלייה?
- כיצד השפיעה העלייה על היחסים בין האמהות לבין ילדיהן? מה השינויים שחלו ביחסים בין האם לבין ילדיה?
- מה היא השפעה של העלייה על היחסים הזוגיים?
- מה היא השפעתה של העלייה על ההתבגרות האישית של הנשים?
- מה היא הסביבה החיצונית עמה נמצאות האמהות המהגרות במגע יומיומי?
- באיזו מסגרות תמיכה נעזרות האימהות החד-הוריות?

2.3 אתר המחקר ומשתתפיו

2.3.1 איתור המרואיינות במחקר

בתחילת העבודה תוכנן לאתר אימהות חד-הוריות שעלו מחבר העמים דרך בית הספר, שבו לומדים ילדיהן. מספר יועצות חינוכיות שאליהן פניתי, היו אמורות לאתר את האימהות, להציג להן את דף ההסבר על המחקר, שאותו כתבתי ברוסית, ולשאול אותן לאחר שקראו את פנייתי האישית אליהן, האם הן מסכימות להשתתף במחקר.

ידעתי מראש כי לעתים קרובות במהלך מחקר עשויים להתרחש אירועים בלתי צפויים אשר דורשים מהחוקר הערכה מחודשת של המצב. כך קרה גם במחקר שלי. לאחר כחודש בערך הופתעתי לגלות שאף אחת מהיועצות לא חזרה אלי. הסתבר כי גם אחרי סבב טלפונים בין חברותי לעבודה היועצות

אשר כלל תזכורות ובירור המצב, אחרי חודש לא הגיעה אלי אף לא מרואיינת אחת דרך פניית היועצות. בהתייעצות עם המנחה, לאחר חשיבה משותפת וניתוח המצב, החלטתי לשנות את דרכי באיתור אימהות. בפעם הזו פניתי לחבריי. ביקשתי מהם לאתר עולות מחבר העמים שהן אימהות חד הוריות. ביקשתי מהם להציג את המחקר ואת מטרתו בפני העולות האמהות. חילקתי בין חבריי דף הסבר שכתבתי על המחקר. פירטתי בפני חבריי את בקשותי: לאתר נשים אמהות שעלו לישראל החל מ- שנות ה-90, אשר גילן בזמן העלייה הינו בטווח שבין 20 עד ל-45.

לאחר מספר ימים התחלתי לקבל טלפונים מחברים שאיתרו עולות אימהות שהתאימו לאפיונים. בהמשך, התקשרתי לאימהות, הסברתי להן לעומק את נושא המחקר, ותיאמתי עמן מועד לפגישה. כבר בשיחות טלפוניות עם האימהות הרגשתי, שהן אינן תופסות אותי כ"זרה", כ"חוקרת מאוניברסיטה" שעושה מחקר על הגירה, אלא תופסות אותי כאחת מהן. במהלך כל הראיונות הרגשתי שהנשים מספרות לי את סיפור החיים האישי שלהן ומתחלקות איתי במורכבות סיפורן ובכאביהן, בבעיותיהן ובפחדיהן.

רוב הנשים שראיינתי למחקר הזמינו אותי למטבח ביתן והציעו לי שתייה ואוכל, היה חשוב להן לכבד אותי. גם הן מצידין שאלו אותי לפעמים שאלות. הן רצו לדעת מה הם החיים האישיים שלי. ההתנהגות המקרבת שלהן אלי הביאה לכך כי לעתים קרובות במהלך הראיונות הרגשתי שהן אינן מרואיינות שלי, אלא שותפות למחקר.

2.3.2 תיאור המרואיינות

מאפיינים עיקריים של אוכלוסיית הנחקרים:

- כולן אימהות חד הוריות
- ארץ מוצאן: חבר העמים
- וותק בארץ: 7-16 שנים
- גיל: 26-55

מאפיינים דמוגרפיים:

גיל

גילאי הנשים שהשתתפו במחקר נמצאים בטווח שבין 26 - 55. חלוקה גילית מאפשרת לראות האם יש קשר בין גיל להסתגלות, האם ישנו שינוי בזהותן של נשים. 4 מתוך 6 נשים נמצאות בטווח גילאים שבין 30 - 40. נשים אלו רכשו מקצוע בארץ מוצא, בנוסף בגילאים אלו עדיין מבקשות בשוק העבודה.

טבלה 1. גילאי המרואיינות

מספר נשים בטווח	טווח גילאים
1	25-30
4	30-40
-	40-50
1	50-55

מצב משפחתי

תחת הכותרת משפחה חד-הורית ניתן להבחין בין קבוצות סטאטוס שונות: נשים רווקות, גרושות, אלמנות.

טבלה 2. מצב משפחתי

מספר נשים	מצב משפחתי
1	חיות בנפרד מבעליהן (תהליך גירושין)
4	גרושות
1	אלמנות

חשוב לציין, שמתוך 6 נשים - 5 נשים עלו ארצה נשואות, ולא התגרשו בעבר. רק אישה אחת התגרשה פעמיים בחו"ל. במהלך שנות קליטתן והסתגלותן לארץ, המצב המשפחתי של כולן השתנה בהשוואה למצבן בעת העלייה לארץ. נכון להיום 4 מהן גרושות, אחת נמצאת בתהליך גירושין, ואחת-אלמנה.

מערכת משפחתית

טבלה 3. מערכת משפחתית

מספר נשים	מערכת משפחתית
1	משפחה תלת-דורית, מגורים משותפים
2	אף אחד מקרובי משפחה לא נמצאים בארץ
3	יש קרובי משפחה בארץ

וותק בארץ (שנת עליה)

חמש נשים עלו בין השנים 1998 - 1999, מרואיינת אחת עלתה בשנת 1990. שנת העלייה מאפשרת לזהות בסיפורים האישיים את המאפיינים של גל העלייה מחבר העמים, של שנות ה-90, כפי שנחקרו ע"י חוקרים בתחום.

גיל הילדים (נכון לשנת העלייה של הנשים)

במחקר השתתפו נשים שהן אימהות לילד אחד או לשניים.
4 נשים עלו לארץ עם הילדים. סה"כ 5 ילדים. כל הילדים נקלטו למסגרת חינוכית בארץ.
2 נשים ילדו בישראל. אחת מהן עלתה לישראל כשהיא בחודש התשיעי להריונה, ובתוך ימים ספורים מתאריך העלייה ילדה בן. לשנייה נולד ילד לאחר כשנתיים מתאריך העלייה.

טבלה 4. גיל הילדים (נכון לשנת העלייה של המרואיינות)

מספר ילדים	גיל הילד (בשנים) בזמן העלייה
3	0-6
2	6-12
3	12-18

ניתן לציין, שאוכלוסיית המחקר הומוגנית בקריטריונים אחדים: כולן עלו מחבר העמים לשעבר, כולן אימהות חד-הוריות. כל הנשים פרט לאחת עלו לישראל כשהן נשואות, 4 מתוכן התגרשו בארץ.
חשוב לציין פרט נוסף שאינו מופיע בטבלאות: כל המרואיינות עובדות בעבודה אחת, או יותר, ואף אחת מהם לא מקבלת הבטחת הכנסה מביטוח לאומי.

2.4 המחקר האיכותני

לצורך עריכת מחקר זה בחרתי בשיטת **המחקר האיכותני**. "מטרתו של המחקר האיכותני היא לחשוף את ההבניות החברתיות ואת המשמעויות השונות, שקיימות בתוך המציאות. שורשיו של המחקר האיכותני נעוצים בשאלות הפילוסופיות בנוגע להבנת משמעות ההתנהגות האנושית וההקשר הסוציו-תרבותי של האינטראקציות החברתיות". המחקר האיכותני מערב הבנה אמפטי של חוויית הנחקרים (שקדי, 2003; צבר בן-יהושע, 2002).
שיטות מחקר איכותניות יאפשרו להתייחס לחוויותיהן הסובייקטיביות של האימהות החד-הוריות, ובכך יאפשרו לבחון סוגיות ונושאים הכלולים במחקר דרך פרספקטיבה אנושית אישית ייחודית, ולכן גם מגוונת. הגיון בצורות ההסתכלות השונות של המרואיינות ביחס לנושא המחקר יאפשר לי להעמיק בנושא ולבחון אותו מכיוונים שונים.

כפי שטוענים החוקרים, Marshall and Rossman (1995), Patton (1987, 1990) המחקר האיכותני אינו מנסה לבדוק קשר בין משתנים, אלא מנסה לחשוף תופעות בצורה אינדוקטיבית. הוא אינו

מסתמך על השערות, אלא מונחה על ידי שאלות או על ידי סוגיות במטרה לאתר דפוסים מוגדרים. תוצאותיו של המחקר האיכותני מספקות עומק ופירוט ללא שיפוט של טוב או רע.

לפי Patton (1990), שאלתו המרכזית של מחקר איכותני היא "מה היא מהות התופעה עבור אנשים המתנסים בה?". בעקבות דבריו ובעקבות אופי תהליך המחקר האיכותני, מצאתי כי מתאים בעיני לחקור מהי חוויית ההגירה של עלות מחבר העמים שהן אמהות חד הוריות, באמצעות שיטת המחקר האיכותני.

המחקר האיכותני נערך במסורת פנומנולוגית, אשר מטרתה להבין את התופעה ואת הצורה בה הפרט מחבר יחדיו את חווייתו על מנת ליצור השקפת עולם (Tesch, 1990).

"Phenomenology asks for the very nature of a phenomenon for that which makes a some-'thing' what it is – and without which it could not be what it is" (Van Manen, 1990).

המושג 'פנומנולוגיה' הינו מושג פופולארי אשר נמצא בשימוש לעתים קרובות, ובתחומים שונים. ניתן להבין אותו כפילוסופיה, כפרדיגמה (Denzin and Lincoln, 2005), כתיאוריה פרשנית, ולעתים קרובות כמסורת מחקרית. (Denzin and Lincoln, 2005). הפנומנולוג מנסה להבין מהי תפיסת העולם של הפרטים הנחקרים. העמדה הפנומנולוגית רואה את הפרט ואת עולמו כמובנים יחד (שקדי, 2003). במסורת הפנומנולוגית נכללות הגישות הפרשניות, סיפורי חיים ומחקרי מיקרה, ניתוח תוכן ודו-שיח וכן גישות פסיכולוגיות קוגניטיביות (Marshall and Rossman, 1995). Tesch (1990) מציין, שתהליך איסוף הנתונים במחקר פנומנולוגי ממוקד לא רק באיסוף מידע מרספונדנטים, אלא גם קיימת חשיבות לניסיון האישי של החוקר. תיאור הניסיון האנושי והניסיון האישי של החוקר רלוונטיים לשלב שבו החוקר מתחיל לשאול שאלות. דרך חיפוש של נושאים כלליים וייחודיים בתוך הסיפורים האישיים, ניתן לחקור את הפנומן.

2.5 איסוף הנתונים

המחקר האיכותני משתמש בשלוש צורות עיקריות של איסוף מידע: ראיונות (עומק, חצי-מובנים, מובנים), תצפיות, וניתוח של מסמכים, יומנים, תוכניות וכו' (צבר בן-יהושע, 2002; שקדי, 2003). הראיון הוא אחת הדרכים הנפוצות והבולטות ביותר, שבעזרתן אנו יכולים לנסות להבין את בני האנוש. ראיון הוא הכלי הנפוץ ביותר, שמשתמשים בו במחקרים איכותניים (Kvale, 1996; King, 1994). הכלי העיקרי שלי באיסוף הנתונים יהיה **ראיון עומק**. במקביל, נערכה קריאת ספרות בנושא המחקר, וכתיבת יומן, המשקף את מחשבותיי ורגשותיי במהלך תכנון עבודתי וביצועה (פירוט סוגי הנתונים ומקורותיהם, כיצד נאספו ותועדו - ראה בטבלה).

ריכוז כלים לאיסוף הנתונים

טבלה 5. ריכוז של כלים לאיסוף הנתונים

סוג הנתונים ומקורם	כיצד יאספו הנתונים	כיצד יתועדו הנתונים
אימהות חד-הוריות - לצורך המחקר הנוכחי ביצעתי שישה ראיונות	ראיון עומק וראיון חצי מובנה – "פתיחת חלונות" (לפי הצורך)	ראיונות מוקלטים ומתומללים מילה במילה על ידי
ספרות בנושא	קריאה של ספרות מקצועית	סיכום המאמרים, כתיבתם ומיונם לפי נושאים (מתודולוגיה, הגירה, מאפיינים של הגירה מחבר העמים, משפחה חד הורית)
ניסיון אישי	<ul style="list-style-type: none"> ➤ צפייה והאזנה לכתבות רלוונטיות בטלוויזיה וברדיו. ➤ מעורבות במקרים הרלוונטיים בעבודתי כיועצת חינוכית ➤ מחשבות ורגשות אישיים. 	מחברת יומן

ראיון עומק פתוח (in-depth interview) מהווה במקרים רבים את מקור המידע העיקרי, אם כי לא בהכרח היחיד של המחקר. בשורשו של ראיון העומק עומד הרצון להבין את חוויתם של אנשים אחרים ואת המשמעות שהם מייחסים לחוויה זאת (שקדי, 2003). Kvale (1996) מציין, שבחירת סוג הראיון היא בחירה חשובה. בחירת סוג ראיון צריכה להיות בהתאם לסוג המחקר, ולשאלת המחקר.

בחרתי בראיון עומק, מפני שהוא מאפשר למרואיין להציג את הדברים המשמעותיים עבורו, ולבחור מצבים המשקפים את חייו, כפי שהוא מעדיף להציגם. בראיון עומק באמצעות חוויות וסדרי עדיפויות של מרואיין יש אפשרות להתחבר לעולם הפנימי שלו (Kvale, 1996).

סוג ראיון זה הוא המתאים ביותר לשאלת המחקר שבחרתי, מפני שראיון פתוח ממחיש את סדר העדיפויות של המרואינת. אילו הייתי משתמשת בראיון חצי מובנה במטרה להוסיף מידע, והייתי שואלת שאלות, שלדעתי הן חשובות, לא הייתי מגיעה לחוויות שהמרואינת מגדירה כחשובות לה. בנוסף לכך, אינפורמנטים בנו בעצמם את הסיפור שלהם (קרומר-נבו, 1999; שקדי, 2003). ראיון העומק מורכב משלושה חלקים עיקריים: הכנה וחלק לא פורמאלי, הראיון עצמו, וסיום (חלוקה לפי Patton (1987)).

הראיונות שערכתי התקיימו בהתאם לעקרונות המאפיינים את סוג ראיון העומק, (לפי שקדי, 2003):

- הראיון נערך בשפת האם של המרואינות (כדי לאפשר לה לספר את סיפורה ביחד עם כל הפרטים והחוויות שחשוב לה לציין, בדרכה ובשפתה).

- משך הראיונות משתנה מראיון לראיון, (בין - 90 דקות ל - 150), בהתאם לוורבליות של המרואיינת.
- למרואיינות הוסבר מראש על המחקר ועל הראיון.
- התחלתי את הראיון בשאלת פתיחה, והזמנתי את המרואיינת לספר על עצמה ואת סיפור חייה.
- במהלך הראיון שאלתי שאלות נוספות לצורך הבהרת מידע, ובמקביל השתמשתי ברמזים לא מילוליים (מימיקה, שפת גוף) כדי לעודד את המרואיינת להמשיך לספר.

ראיון סיפור חיים (life story)

על פי סרבין (1986) ראיון סיפור חיים הוא מטאפורה בסיסית להבנת האדם. משמעותו של מילה "נרטיב" הוא מה שמסופר. הנרטיב הוא סיפור, שיש בו עלילה הכוללת התחלה, אמצע וסוף. במובנו המצומצם משמש המושג שם כולל לתיאור ולדיווח מילולי של אנשים על חייהם או על אספקטים ספציפיים שלהם (קרומן-נבו, 1999).

מטרתו של הראיון הנרטיבי, לאפשר למרואיין ליצור סיפור, נרטיב, על חייו או על אספקטים ספציפיים בחייו (קרומן-נבו, 1999).

בתחילת הראיון שהוא סיפור חיים, המרואיין מתבקש לספר את סיפורו. השאלה שאיתה פניתי למרואיינות הייתה: " ספרי לי בבקשה את סיפור חיידך?" לכול אדם יש נרטיב כלשהו על חייו, המתעצב בהתבגרותו יחד עם התפתחות היכולת הקוגניטיבית שלו.

כל סיפור חיים מכיל אלמנטים ו/או אירועים שנראים חשובים ומשמעותיים למרואיין, למספר. המספר קובע את הסדר בסיפורו לאירועים אלו. סדר האירועים אותו בחר המספר הוא בעל משמעות, שלעיתים חשובה יותר ממשמעות של סדר כרונולוגי (קרומן-נבו, 1999; צבר בן-יהושוע, 2002). בכל סיפור חיים ניתן לזהות פערים, כלומר אירועים או חלקים ספציפיים שמהספר מתעלם מהם. פערים אלו מזמינים שאלות לגבי משמעות של אירוע זה או אחר. כל אירוע כזה שאינו מסופר הינו חומר נוסף לניתוח משמעות, בדיוק כמו החומר שכן מסופר.

במרואיין תלויה הדרך בה יבחר לספר את סיפור חייו. באיזה צורה הוא יספר את הסיפור, למשל, הוא בוחר אלו מאפיינים בסיפורו לתאר כקומדיה או כטרגדיה, וכד'. בנרטיב אפשר להבדיל בין תוכן לבין מבנה (צורה). שפת התוכן היא יותר נשלטת על ידי המרואיין, כאשר הצורה, מבנה הסיפור, נשלטת הרבה פחות. Lieblich, Tuval-Mashiach & Zilber, 1998) מדגישה את הקשר שקיים בין סיפורי חיים לבין אישיות המספר. נרטיב הינו כלי שבעזרתו חוקר יכול לפתוח ולהבין את העולם הפנימי של המספר. אנשים יוצרים את הסיפורים שהם מהווים שילוב בין היסטוריות חיים ותרבות. התרבות משפיעה על עיצוב סיפורי חיים, משתקפת בהם ומושפעת על דם. הנרטיב מאפשר להתייחס להיסטוריה, פוליטיקה, תרבות ואידיאולוגיה, ולכן נרטיב הוא תוצר של בנייה אישית, חברתית ותרבותית.

סוגיה נוספת שמציינת החוקרת הוא הקשר הקיים בין הנרטיב לבין הזהות האישית של המספר. הם קשורים זה לזה, נמצאים בקשר הדוק, ומשפיעים אחד על השני. החוקרת משווה נרטיב "פוטו" של אותו אדם, הנעשה בסיטואציה ובזמן מסוימים. אנחנו, כחוקרים מתייחסים רק לטקסט של הראיון, שהוא טקסט סטטי. יחד עם זאת, הנרטיב עם הזמן יכול להשתנות. בסיטואציה אחרת, בזמן אחר, או עם מרואיין אחר אדם יכול לבחור ולספר את הסיפור של חייו בדרך אחרת. דרך הנרטיב ניתן ללמוד על הזהות האישית של המספר.

2.6 שיטת הניתוח

"ניתוח נתונים במחקר איכותני הוא תהליך אנליטי, בדרך כלל לא סטטיסטי, עם יסודות או מאפיינים אינטואיטיביים, שמטרתו מתן משמעות, פרשנות והכללה לתופעה הנחקרת" (שטראוס, גורבין, 1994).

שקדי (2003) מציין שתהליך של ניתוח נתונים הוא תהליך של סידור והבניית מידע שנאסף לצורך פרשנותו והבנת המשמעות שלו. הניתוח כרוך בחלוקת המידע לחלקים ובארגון מחדש של החלקים לסדר אנליטי מחודש.

לצורך עבודה זו ביצעתי ניתוח ראיון סיפור חיים בשלבים שונים (ניתוח תמתי, ניתוח מבני, ניתוח מילים חוזרות), וגם ברמות שונות: ברמה גלויה וסמויה. בנוסף ביצעתי ניתוח של כותרות, שנתנו המרואיינות לסיפוריהן.

2.6.1 ניתוח הראיון עצמו

ניתוח סיפורי חיים נעשה באמצעות שילוב של מספר שיטות (על פי קסן, 2004).

שיטה הוליסטית (Lieblich, Tuval-Mashiach & Zilber, 1998): גישה זו מתייחסת לראיון כשלם, ובאמצעותה ניתן ללמוד משמעויות, שהמרואיין מייחס לסיפורו, נושאים מרכזיים שהוא בוחר, ואת האופן בו הוא בונה את סיפורו. הגישה מציעה ארבע פרספקטיבות לניתוח נרטיבי: ניתוח תוכן וניתוח צורה כשלם, וכחלק.

ניתוח תמתי (Tutty, Rothery & Grinnell, 1996), מבוסס על זיהוי סמנטי של מילים, משפטים, מטפורות, תמות ויחידות משמעות חוזרות. ניתוח בשיטה זו כולל מסי' שלבים עיקריים, בתוכם קיימים עוד תת-שלבים:

1. הכנת טקסט של הראיון, תמלול לפי נהלים.
2. בניית תוכנות ראשונית של ניתוח הנתונים (קריאה ראשונית, היכרות עם כל הנתונים ללא קטגוריזציה, שימוש ביומן חוקר).
3. קידוד של (סיסמה) שלב ראשון. זיהוי יחידות משמעותיות, זיהוי קטגוריות, השמת קודים לקטגוריות.
4. קידוד (שלב שני). העברת (השמת) יחידות משמעותיות לקטגוריות, השוואה בין הקטגוריות.

5. אינטרפרטציה של הנתונים, ובניית תיאוריה.

6. הערכת אמינות תוצאות הניתוח.

ניתוח הרמנויטי (Rosenthal, 1993), מתבסס על ניתוח של השדה תמתי (thematic field analysis). כל הטקסט שכולל הראיון מחולק לתמות ונושאים על פי שני פרמטרים: על פי תוכן, ועל פי סגנון ההתייחסות של המרואיינת (סיפור, תיאור, ויכוח) בשיטה זו אפשר לבצע גם ניתוח מיקרו וגם ניתוח מקרו של הראיון.

בעבודתי עברתי שלבים שונים בניתוח הנתונים, בהם השתמשתי בטכניקות שונות של ניתוח:

- **ארגון הנתונים**: לאחר שהקלטתי את הראיון, הייתי צריכה לתמלל אותו, מילה במילה, על פי הנהלים (מספור שורות, פיסוק, פאוזות, שינוי של הקול וכו').
 - **קריאת הנתונים כשלם**: בשלב זה קראתי את כול אחד מהראיונות מההתחלה ועד לסוף. זה היה שלב של ניתוח ראשוני, ניתוח תוכן גלוי. כך התאפשר לי להתרשם מהטקסט בשלמותו (Strauss, 1987). בשלב הזה ביצעתי גם ניתוח תוכן גלוי, ומיפוי תמות מרכזיות.
 - **שבירת הנתונים** בשלב זה ביצעתי קידוד, קטגוריזציה של הטקסט, קטגוריזציה של מילים, ניתוח מבני.
- קטגוריזציה של הטקסט**: למטרה זו חילקתי את הטקסט של הראיון לקטעים נפרדים, לפי יחידות משמעות. לכול קטע נפרד כזה נתתי כותרת. מתן כותרת משלי, עלול להרחיק אותי בפרשנויות של הטקסט, לכן בחירת הכותרת נעשתה מתוך המשפטים של המרואיינת. לאחר מכן הכנתי דף המרכז את כלל יחידות המשמעות שבחנתי, ברצף, כפי שהן מופיעות בראיון (ראה נספח ד').
- (Rosenthal, 1993)
- בנוסף, נעשה שיוך קטעים לקטגוריות או לקבוצות שונות. בנוסף לזה, בכול הראיונות, ערכתי השוואה בין כול הקטגוריות המרכזיות, כדי לגלות האם יש קשר ביניהם, ומה השוני. כך, עלו קטגוריות מרכזיות (Strauss, 1987, Strauss & Corbin 1990).
- הייתי צריכה לראות את הקטגוריות בצורה אבסטרקטית, ולא בהקשר לסיפור האישי של המרואיינת. לאחר שהקטגוריות עברו קידוד מכוון, עלו מתוכן שלוש תמות מרכזיות: משפחה וזוגיות, הגירה (חווית ההגירה), ונושא של תמיכה.
- ניתוח מילים**: לניתוח זה, הייתי צריכה לבחור טכניקה לניתוח מילים (על בסיס תדירות, על בסיס משמעות או אחר). החלטתי לאתר מילים על בסיס תדירות.
- (Strauss, 1987; Tutty, Rothery & Grinnell, 1996), כלומר, בשלב זה של הניתוח שמתי דגש על המילים ומקומן בטקסט, וכך איתרתי את המילים החוזרות. לאחר מכן נעשה ניתוח של המילים האלו.
- ניתוח מבני**: לניתוח זה, הייתי צריכה לבחור קטע לניתוח. בכל ראיון נבחר קטע שבו המרואיינת מתבקשת לתת כותרת לסיפור חייה. בקטע הטקסט הזה נעשה ניתוח של כל מילה (כתיבה פרשנויות ומשמעויות שונות) המופיעה בו. בעזרת הניתוח הזה, ניסיתי לזהות דרך שבה מרואיינת מספרת לי את הסיפור, ניסיתי לזהות דפוס של המבנה. על סמך הנתונים האלו, בניתי תרשים (ראה נספח ג')

• **שלב שחזור**

- רק בשלב של שחזור הטקסט, התחלתי לבצע ניתוח כותרת. כל הכותרות שקיבלתי מהמרואינות, נותחו על ידי על פי השלבים שיתוארו בהמשך. מטרת השימוש בטכניקה של ניתוח הכותרות היא לצורך טריאנגולציה.
- **שלב הקריאה כשלם**, ביצעתי התאמה של הממצאים לנתונים הגולמיים.
- **טריאנגולציה ואימות** (השוואת ממצאים שהתקבלו משיטות ניתוח שונות, השוואה לספרות, חזרה לנחקרים)
- **השלב הסופי**, שהוא שלב כתיבת העבודה.

2.6.2 ניתוח כותרת

הניתוח של הכותרות בסיפורים נעשה על פי שיטה חדשה שפותחה על ידי דר' ל. קסן: "השיטה מבוססת על כותרת הסיפור שניתנה על ידי המספרת בתוך הראיון המרכזי, הכותרת הזו ביחד עם ניתוח הראיון עוזרת לזהות את "קו הסיפור".
הנה השלבים של ניתוח הכותרת, כפי שתוארו (Kacen, 2002):
ניתוח כותרות נעשה לפי השלבים הבאים

1. ניתוח הכותרת כטקסט שלם: ניסיון לבחון האם יש בכותרת סיפור ו\או משמעות
2. בידוד התמות השונות המופיעות בתוך הכותרת
3. זיהוי המבנה של הכותרת
4. השוואה בין הנלמד מניתוח הכותרות לבין הנלמד מניתוח סיפור החיים
5. השוואה בין "קו הסיפור" של כל סיפורי החיים שנאספו
6. הגדרת "צופן – העל" של משמעות החיים, של חוויית ההגירה של נשים שש הנשים שראיינתי נתנו כותרות לסיפור חייהן. הטבלה הבאה מרכזת את הכותרות.

טבלה 6. ריכוז כותרות שנתנו נשים לסיפור חייהן

מרואינת	כותרת
קלרה	"חזרה לעצמי, היכרות עם עצמי"
יאדביגה	"לבנות את החיים מחדש"
טמילה	סבל... לא – זה הישרדות, פשוט הישרדות"
ארינה	"להישאר ולנצח"
אלונה	"חלום נוראי"
סבטלנה	"סאגה עלי ועל משפחתי"

2.6.3 אמינות ניתוח נתונים

Tutty, Rothery & Grinnell (1996) מציינים שבמהלך המחקר החוקר אחראי על אמינות התוצאות שמגיעות אליו. חוקרים רבים במחקרים איכותניים הגדירו מס' מומנטים (נקודות) שיש להדגיש על מנת להגביר אמינות של תוצאות מחקר. שלוש נקודות שחשוב להתייחס אליהן במהלך הניתוח:

1. credibility ביסוס אמינות החוקר. תוצאות של מחקר איכותני תלויות מאוד בסובייקטיביות ובפרשנות אישית של החוקר. המחקר צריך להראות אמינות של הנתונים. בשלב הזה יש משמעות ליומן החוקר שמתאר ומסביר שלבים בהתפתחות המחקר, ביסוס קבלת ההחלטות, פירוט ותיאור תהליכי חשיבה והיסקים שיובילו מאוחר יותר למסקנות.
2. רישום של כל מהלך המחקר במטרה להבטיח קונסיסטנטיות. שלב זה כולל:
 - a. טריאנגולציה
 - b. Member checking (חזרה על מרואיינים)
3. רישום של כל מהלך המחקר במטרה להבטיח כי המסקנות מבוססות על ממצאי המחקר.

2.7 סוגיות אתיות

בכל מחקר אנו נתקלים בדילמות אתיות, הנובעות מרצון לשמור על כבוד הפרט ופרטיותו, מצד אחד, ומצד שני מרצון ללמוד מניסיונו האישי (שקדי, 2003). אתיקה של מחקר איכותי עוסקת בחיפוש אחר עקרונות, מחויבויות ומדידות, אשר צריכות להנחות ולאפיין את ההתנהגות הראויה של החוקר האיכותי (דושניק, 2002; צבר בן-יהושע, 2002). בן-יהושע מדברת על שלוש סוגיות אתיות מרכזיות של מחקר איכותי, והן: הסכמה מדעת, פרטיות ואנונימיות, הדדיות ושותפות.

• הסכמה מדעת (informed consent)

זוהי סוגיה חשובה מאוד. ההסכמה למחקר צריכה להתקבל מתוך רצון חופשי, ללא לחץ כלשהו. בנוסף לזה, אני כחוקרת מחוייבת לפעול במסגרת ההסכמה של הנחקר, ולא לחרוג ממנה.

לפני כל ראיון שערכתי התקיימה שיחה טלפונית שבה נעשתה הצגה ראשונית בפני המרואיינת של הנושא ושל מטרת המחקר, והתקיים תיאום מועד ומקום של המפגש עמה. בפגישה עצמה, קיבלתי את הסכמת המרואיינת להקלטת הראיון, ולאחר מכן למפגש נוסף, לפי הצורך. בנוסף, יידעתי את המרואיינות על אתיקה במחקר, על שמירת אנונימיות ופרטניות.

במחקר שלי, בשיחה טלפונית אישית עם אם חד הורית, הסברתי לה על המחקר ועל מטרותיו, לאחר מכן קבעתי אתה תאריך לראיון. בפגישה שבה ראייתי את האם החד-הורית, הסברתי לה על טופס ההסכמה להשתתפות במחקר, ובקשתי לחתום עליו. לפי הניסיון שלי, הבעיה שעלולה לעלות בסוגיה אתית כזו היא וויתור של המרואיינת על הסכמתה להשתתפות במחקר. אחד מהמרואיינות לאחר הראיון התחרטה, והחליטה לא להשתתף במחקר. לפי האתיקה המחקרית, בשלב הראשוני של המחקר המידע שייך למרואיינת, ואני הייתי חייבת במקרה הזה להחזיר את כל החומר מוקלט למרואיינת.

• פרטיות ואנונימיות

סוגיה נוספת שיכולה לעלות היא: מהו הגבול בין מידע אישי אודות הנחקרים, שאסור לפרסום, לבין מידע שאינו אישי. עלי לשמור על פרטיותה של המרואיינת ולהימנע מפרסום כל פרט, אשר עלול לחשוף את זהותה.

• הדדיות ושותפות

האינטימיות של המחקר האיכותני, במובן של צמצום המרחק בין החוקר לנחקרים וקיום מפגש "פנים מול פנים": המחקר מתבצע לא "על" נחקרים אלא אתם, בשיתוף פעולה ובהדדיות.

בנוסף לכך, חשוב לציין את משמעות הפרידה מהמרואיינים. לדעתי, לאחר הפתיחות ו"האמון" שנוצרו בראיון, חשוב לתת אפשרות למרואיינת להמשיך בקשר, אם ברצונה לעשות כן.

דילמות אתיות כאלו ואחרות, שעולות במחקר איכותני, משפיעות על מהלך המחקר ועל תוצאותיו, ולכן יש לתת עליהן את הדעת ולהיות קשובים להטיות שעלולות להיווצר.

2.8 תרומת המחקר

מחקר מסוג זה עשוי להרחיב את הידע בנושא התמודדות עם חווית ההגירה בקרב אימהות חד-הוריות, שעלו מחבר העמים. על סמך סקירת ספרות, מצאתי, כי ישנה התייחסות לנושאים כמו הגירה וחד-הוריות בישראל, כאשר רוב המחקרים העוסקים בנושאים האלה הנם כמותיים. יחד עם זאת, קיימים מספר מחקרים איכותניים, המתמקדים בחוויות ההגירה, אולם כמות המחקרים הללו מעטה.

מחקר מסוג זה עשוי לסייע בהעלאת המודעות לחוויות של אימהות חד הוריות מהגרות. אם נבין יותר טוב את חווית ההגירה של אם כזו, נוכל ללמוד טוב יותר על התהליכים שהיא עוברת במהלך הסתגלותה בארץ, על הקשיים הניצבים בדרכה ועל מקורות התמיכה והסיפוק שהיא מקבלת. הבנה מעמיקה יותר של נושא המחקר עשויה לתרום למתן מענה מערכתית-מקצועי טוב יותר לאימהות הללו ובכך לסייע בתהליך ההיקלטות של האם וילדיה בחברה הישראלית.

המרואיינות עשויות גם הן להיתרם מהמחקר. הראיון יכול לתת להן תחושה, כי נושאים הקרובים ללבן, ושעמם הן מתמודדות יום-יום, זוכים להתעניינות בעולם המחקר. יתכן והדבר יעורר תקווה, וייתן לגיטימציה לתחושת הקיימות אצלן.

פרק שלישי: ממצאים

3.1 סיפורי החיים של המרואיינות

לצורך עבודה זו ראיינתי שש נשים. אציג כאן את סיפוריהן, לפי הסדר בו קיימתי את הראיונות. הצגת כל סיפור תובא בהקשר הכותרת אשר נתנה כל מרואיינת לסיפורה, כאשר בכל ראיון אציג את הקשר שבין הכותרת לבין הקו המרכזי של הסיפור.

הסדר הפנימי בתוך הראיון נקבע ע"י המרואיינת כאשר לעיתים קרובות הסיפור אינו מסופר לפי רצף כרונולוגי. כל מרואיינת בחרה בעצמה מאיזו נקודה בזמן להתחיל לספר את סיפורה, בתגובה לבקשתי ממנה לספר לי את סיפור חייה. היו נשים כאלו שבחרו את נקודת ההתחלה בתיאור העלייה לארץ, וכאלו שהתחילו מתחנה או מההיכרות עם בני זוגן. סיפורי החיים שלהן מובאים כפי שסופרו ע"י המרואיינות, ומכך נובעות נקודות הפתיחה השונות של הסיפורים.

מכיוון שקיימתי ראיונות פתוחים ולא התערבתי במהלכם, מצאתי שלעיתים קרובות היו חסרים פרטים בסיפורים, והמשתמע מכך הוא כי תקופות מסוימות בחיי הנשים לא הוזכרו כלל ברצף סיפורן.

בנוסף לכך, כדי לשמור על פרטיותן ועל האנונימיות של הנשים המרואיינות, בחרתי להציג אותן בשמות בדויים, ושיניתי מספר פרטים על מנת להקשות על זיהוין.

השפה בה התנהלו הראיונות הינה שפה מדוברת, אשר באמצעותה אנשים מבטאים את מחשבותיהם ורגשותיהם בחיי היומיום. הראיונות התנהלו בשפה הרוסית כאשר השתדלתי לתרגם את הציטוטים מן הראיונות מרוסית לעברית באופן אותנטי, כפי שנאמרו.

3.1.1 קלרה: "חזרה לעצמי, היכרות עם עצמי"

קלרה, בת 38, גרושה ואם לנערה בת 17. הן עלו ארצה בשנת 1998 מקזחסטן (ברית המועצות לשעבר). שם היא הייתה נשואה פעמיים, פעמיים התגרשה ולאחר עלתה כאם חד-הורית. כיום היא מתגוררת עם בתה ועם אימה הפנסיונרית (אשר עלתה ארצה כחצי שנה לפנייה) בדירה בבעלותה. קלרה היא בעלת תואר שני במוזיקה, מנצחת על מקהלה. בארץ היא רכשה מקצוע חדש, למדה במכללת אחווה, והיום היא עובדת כמורה לחינוך מיוחד.

הכרתי את קלרה בשנת 1998, במסגרת לימודי באולפן. לאחר מכן הקשר שלנו ניתק, אך לעיתים רחוקות (פעם בשנה) פגשתי אותה באופן מקרי.

ביקשתי מקלרה בשיחה טלפונית להיות מרואיינת שלי. הצגתי בפניה את נושא הראיון, היא הסכימה מיד להיפגש. הצגתי לקלרה את שאלתי וביקשתי ממנה לספר לי את סיפור חייה, ובכך למעשה התחלתי את הראיון.

קלרה בחרה לפתוח את הראיון מנקודת עלייתה לארץ, ואת סיבותיה לעליה ארצה:

" הייתה הזדמנות כזאת לעזוב את המקום, שהייתי בו, לעלות לכאן. " (41-42)
" הייתה פרספקטיבה, זה מה שמשך אותי לעליה הזאת. " (44-45)
" הייתה לי הזדמנות לממש את עצמי את הכישרונות שלי, מה שלא היה לי שם. " (53-54)

כך, לא פעם במהלך הראיון, קלרה תדגיש שבישראל ניתנה לה אפשרות להתקדם. לאחר מכן קלרה התחילה באופן כרונולוגי לספר את סיפור חייה, היא התחילה מן התקופה בה רכשה את מקצועה. בגיל 17 קלרה התקבלה לאוניברסיטה, למחלקת תרבות. היא מספרת שעשתה זאת בגלל שאימה עבדה שם. היא סיימה את לימודיה, רכשה מקצוע כמנצחת מקהלות, אך למעשה אף יום בחייה לא עבדה במקצוע זה. בגיל 30 היא התקבלה לקורס שנתי שבו ניתנה אפשרות לרכוש מקצוע נוסף, כפסיכולוגית במוסדות החינוך. שם הבינה כי זה המקצוע שברצונה לעבוד בו. לאחר שנה של עבודה, בגיל 33 היא עלתה ארצה.

" עליתי לכאן עם בתי, באותו זמן, אימי הייתה כאן, ואחי גם היה כאן. הם היו פחות משנה בארץ. " (קלרה, 84-85)

היא מספרת את חווייתה הקשה בחודשיים הראשונים:

" וכמוכן, בחודש, חודשיים הראשונים, הייתה לי הרגשה של ייאוש, כמוכן של, מה עשיתי, מדוע עליתי? " (קלרה, 93-94)

כך, למשל חברתה של אימה שהייתה כבר שש שנים בארץ סיפרה, שבתה של קלרה בסוף השנה תצטרך להבחן בכל המקצועות בשפה העברית, ואם היא לא תעבור את המבחנים תצטרך להישאר ללמוד שנה נוספת באותה הכיתה.

" אחרי זה לא ישנתי לילה שלם, הייתי בשוק, חיכיתי לבוקר, רצתי לבית הספר, שם מצאתי אדם, שדובר גם בעברית וגם ברוסית, הגענו ביחד לרכזת חטיבת הביניים, ושם הרגיעו אותי. היה בזה אספקט חיובי. התחלתי לדאוג, מצאתי לבתי מורה פרטי, בחורה סטודנטית, שפעמיים בשבוע הייתה מגיע אלינו, לאחר שלושה חודשים בתי דיברה עברית באופן חופשי, קראה, עשתה שיעורי בית, וסיימה את השנה עם ממוצע 93-94. כלומר, מצד אחד – זה היה שוק בשבילי, מצד שני- זה דחף אותי לצעדים הריאליים. " (קלרה, 111-128)

חשוב לציין, כי זה המקרה הראשון בארץ, אשר דרש מקלרה הבנה של המצב והתערבות אקטיבית מצדה.

כאשר קלרה עלתה לארץ, היא ואימה החליטו להתגורר ביחד.

" אמא הייתה גרה איתי, וזה מאוד עזר לי. " (קלרה, 148-149)
" אימא שלי, היא בן אדם שתמיד עזר לי, " (קלרה, 159-160)

כאשר קלרה עלתה ארצה בתה הייתה בת 12. בראיון קלרה מדגישה כי הדבר הקל עליה ופטר אותה מסידורים רבים. כך, למשל היא מציינת שלא הייתה צריכה להביא אותה לבית הספר, לקחת אותה משם, לסייע לה בשיעורי הבית וכו'.

"הייתי יכולה להתעסק בהתקדמות שלי." (קלרה, 130)

לאחר תשעה חודשים מיום עלייתה ארצה קלרה התקבלה למכללת אחווה, ללימודים במסלול של חינוך מיוחד. משום שהיא הייתה בת מעל ל-30 היא לא הייתה זכאית למימון לימודים בישראל ע"י מנהל הסטודנטים, למרות היותה עולה חדשה. למרות זאת נרשמה ללימודים, כאשר אחד השיקולים לקבלת ההחלטה היה רצונה בסיפוק אישי:

"כאשר אני חשה סיפוק נפשי, אני מבינה שאני נמצאת במקום המתאים לי." (קלרה, 180-181)

"אני לא יודעת, מה התעורר בי, הייתי רוצה לעבוד עם הילדים. אני לא יודעת, עד עכשיו אני לא יכולה להסביר את זה, למה אני...". (קלרה, 199-201)
"יש לי צורך נפשי לתת לאנשים, לאחרים, כאן, יכול להיות, אני לא יודעת, מצאתי בעצמי את הנישה." (קלרה, 205-206)

תקופת הלימודים לא הייתה פשוטה. וכללה נסיעות לאחווה, לימודים בעברית, בעיות כלכליות:

"לפעמים, היו שבועות כאלה, שקנינו מרק בשקיות, ואכלנו...". (קלרה, 326)

בעצם בעיות כלכליות גרמו לזה, שלאחר שנת לימודים אחת, קלרה הפסיקה את לימודיה לשנתיים והתחילה לעבוד:

"שנה שנייה הייתי צריכה לחסוך כסף, לקנות מכונית, לחסוך כסף, כדי לשלם עבור הלימודים. בשנה השנייה, בסך הכל הכנתי לעצמי בסיס, כדי ששנת הלימודים לא תהיה כל כך קשה עבורי. צריך להגיד, שבשנתיים האלו שלא למדתי, יכולתי לקבל כסף מביטוח לאומי, שהיה מאוד במקום." (קלרה, 303-309)

פעם אחת קרה שקלרה שברה את רגלה והיא נאלצה להיות מספר חודשים עם גבס על הרגל הפגועה, ולא יכלה לעבוד. בתקופה זו היה קשה מאוד:

"אני לא יודעת איך לא מתנו מרעב. היו איזה שהם חברים, ידידים, בעיקר של אימי. צריך להגיד, שהיו יכולים להגיע, להביא תיק עם המזון, הייתה חברה שלי, שהייתה מגיעה אליי, הייתה מביאה תפוח אדמה, בצל וכו'. גם זה היה...". (קלרה, 614-620)

אמא עזרה לי מאוד בתקופה זאת, היא הפכה למפרנסת יחידה במשפחה:

"אמא שלי, באותה תקופה, הייתה מטפלת בילד, בשעה ארבע היו לוקחים את הילד, והיא ירבה ועבדה עם מכונת התפירה עד שעה 12 בלילה, כשראיתי את זה הלב שלי נקרע, אך לא יכולתי לעשות שום דבר. המצב היה פשוט נוראי." (קלרה, 606-610)

בראיון, קלרה מספרת על בן זוגה, הם גרים ביחד בדירתו.

"הוא בן אדם, שיש לי איתו יחסים רציניים וחזקים." (קלרה, 341-342)
"לאחר שהתגרשתי פעמיים בשבילי, לנישואים, כבר אין להם משמעות, הלב לא כמהה אליהם." (קלרה, 350-351)
"הוא אדם, שעובד קשה, שחוזר הביתה מאוד עייף, אני מבינה שבבית אחד אינני יכולה לשלב מגורים משותפים (של החבר ובתה)." (קלרה, 357-360)

במהלך הראיון קלרה סיפרה על נישואיה הקודמים. היא הייתה נשואה פעמיים, אך מסיבות שונות הנישואים לא צלחו. בפעם הראשונה היא התחתנה מאוד צעירה, בגיל 19, ובנישואים אלו נולדה בתה. לדבריה, היא ובעלה כלל לא התאימו אחד לשנייה, וכתוצאה מכך לאחר חמש שנים הם התגרשו. בחלוף זמן קצר הכירה את הגבר איתו התחתנה בנישואיה השניים. הוא היה אלכוהוליסט. היא ניסתה לעזור לו להיגמל. היא מכרה את דירתה, ובאמצעות הכסף הזה הם נסעו למוסקבה כדי לעבור קורס שיקום מאלכוהול, אך ללא הועיל.

אחד מהדברים שהפריעו לה מאד בנישואים האלה הייתה העובדה כי בתה הייתה עדה להתפרצויותיו של בעלה. למשל, כשהוא עמד על אדן החלון ודרש כסף לקניית שתייה חריפה:

"אני אקפוץ מהחלון אם לא תתנו לי כסף. ברגע מסוים אמרתי לעצמי, נו, בסדר, אני סובלת, זה החיים שלי, אבל מדוע צריך לסבול הילד שלי, מההתפרצויות הללו, אני שואלת בשביל מה?" (קלרה, 568-572)

קלרה התגרשה ממנו שם ועלתה ארצה כאם חד הורית.

במהלך כל הראיון משתקפים במונולוגים של קלרה תפיסותיה, פילוסופיות החיים שלה ותפיסתה את השינויים שעברה פה בארץ:

"בסך הכל, אני חושבת שעליתי לארץ בזמן, קיבלתי מספיק בושות מחיים האלו, אני הכרתי את עצמי, יכול להיות שזה בזכות החוויות שחוויתי בחיים האלו, יכול להיות שבשבילי העלייה – זה סימבול, סימבול של התפתחות העצמי. אני למדתי להגיד "לא", כלומר החיים האלו כאן, עשו ממני אדם, שלא עושה שום דבר שיכול להזיק לעצמו. יחד עם זאת, נניח, קודם, וגם עכשיו אני אף פעם בחיים "לא אלך על גופות"."
(קלרה, 626-635)

"אני למדתי לאזן בין הדברים, זה לא פשוט, בכלל להגיד "לא" לעצמי, כי יש כאן הרבה פיתויים. ולא פשוט להגיד "לא" לאחרים." (קלרה, 638-640)
"בשבילי, בסך הכול, את העלייה, אני מסמלת עם זה, שבחיים הקודמים (בברית המועצות), הייתי שמה לעצמי מטרה, והייתי עושה הכול כדי להשיג אותה, ולמרות זאת, לא הייתי מצליחה להשיג אותה, או במשך התהליך, הייתי מבינה שאני כבר לא צריכה מטרה זאת, או משהו היה משתנה בכלל." (קלרה, 665-669)

"כאן – אם אני מתכננת, ואם אני מתכננת לא רק במילים, אלא גם במעשי, אני משיגה את המטרה. יכול להיות, שלמדתי לשים מטרות קונקרטיות, שאפשר להשיג אותן."
(קלרה, 676-672)

בסוף הראיון ביקשתי מקלרה לתת לי כותרת לסיפור החיים שלה. קלרה חשבה, ניסתה לנסח סופית את מחשבותיה ואמרה "חזרה לעצמי", או "היכרות עם עצמי".

"את יודעת, יכול להיות, בודאי, הייתי קוראת לזה, "חזרה לעצמי" או, לא יודעת (פאווזה גדולה), "היכרות עם עצמי", היכרות כזאת, את יודעת, כאשר מכירה ומקבלת. כלומר, אני בזמן האחרון, הרבה פעמים נזכרת בעצמי כילדה. נזכרת, איזה רגשות היו לי, איזה אמוציות, ביחס למה שהיה מתרחש סביבי. ואחר כך, החיים האלו הכריחו להסתכל בצורה אחרת, ולהתנהג בצורה אחרת, הייתי צריכה להביע את המחשבות, שלא היו שלי, ושלא היו בכלל כמו מחשבות שלי, אלא להפך. ולמה זה היה קורה? כי בעצם זה הגדיר את המקום (ברית המועצות), שהיינו בו, תנסי להגיד שם את האמת." (קלרה 749-735)
"מדוע הכותרת חזרה לעצמי? למה אני אומרת שאני הייתי בן אדם ללא לאום, מפני ששם, בעיקר אנשים שיש להם שם משפחה דומה לשלי (שם משפחה יהודי), היו שמחים, כאשר הייתה להם אפשרות לכתוב בדרכון (ת.ז.), שהם רוסים. מתבניישת להגיד, אני עשיתי את זה, כן, מפני ש היה לי מפחיד, היה לי מפחיד, הרגשתי על בשרי מה זה אנטישמיות." (קלרה, 761-755)
"אני יכולה להגיד, "חזרה לעצמי", כי היום אני יכולה להרשות לעצמי להיות כמו שאני. עכשיו אף אחד לא יכריח אותי לעשות מעצמי משהו אחר, לא גבר, ולא סיסטמה..."
(קלרה, 771-768)

בעצם, המרואיינת נתנה לסיפוריה שתי כותרות, "היכרות עם עצמי", ו "חזרה לעצמי". החלטתי כי נכון לבצע ניתוח לשתי הכותרות.

- **"חזרה לעצמי"** – משמעותה של המילה 'חזרה' היא שיבה למקום כל שהוא. נראה שהמראיינת קיימה מעין 'מסע' אל תוך פנימיותה, אשר במהלכו ניסתה לזהות את עצמה, את אישיותה בעבר וכיום ובעצם להשוות בין עבר להווה. ה"מסע" הזה נעשה בדיאלוג עם העצמי. באמצעות המסע קלרה עברה תהליך שבסופו למדה להכיר יותר לעומק את עצמה, את כוחותיה ואת עוצמת אישיותה.
- **"היכרות עם עצמי"** - כאן קלרה עסקה בשאלות מי אני? ומה אני? אלו שאלות על מיקום העצמי במציאות מורכבת. שאלות פילוסופיות המתייחסות אל משמעות חייו של האדם. במהלך הראיון קלרה ניסתה להבין את עצמה ולהגדיר מי היא במישורים שונים: כיהודיה, כאם, כאישה, כאשת מקצוע וגם במערכת קשריה עם הסביבה. לי נראה שהיום היא שלמה עם עצמה ומרוצה מחייה. היא אוהבת להיות מורה, היא אוהבת את החיים הזוגיים שלה וכו'.

כפי שציננתי, אני יוצאת מנקודת הנחה כי הקו המרכזי של הסיפור משתקף בכותרת.

כל האירועים שתארה קלרה שקרו במהלך חייה, החיים בקזחסטן, לימודי התואר שלא היו מרצונה, הנישואים, העלייה – הכול ביחד נתפס מבחינתה כ- "בית ספר לחיים". כל מה שעבר עליה בעצם לימד אותה והביא לכך שהיום היא יכולה להיות עצמה: במחשבות, בתפיסות, ובהתנהגות.

3.1.2 יאדביגה: "לבנות את החיים מחדש"

יאדביגה היא אישה צעירה בת 26. מכרה משותפת הכירה ביינו למטרת קיום הראיון. ביקשתי מיאדביגה להיות מרואיינת שלי, הצגתי את נושא הראיון והיא הסכימה להיפגש. יאדביגה בחרה להתחיל את הראיון מתיאור חתונתה, והשתמשה במילים "מזה הכול מתחיל". היא סיפרה שהיא התחתנה מאוד צעירה - בגיל 18, מיד עם סיום הלימודים בבית הספר. בעלה היה יותר מבוגר ממנה, הוא היה בן 27. היא מתארת אותו כבחור יפה, גבוה ובעל עבודה קבועה. אלה היו הנישואים השניים שלו, אשתו עזבה אותו עם ילד בן חודש. לפני החתונה, אימה הזהירה אותה כי:

"אישה עם תינוק בן חודש לא מתגרשת מבעל טוב." (יאדביגה, 544)

יאדביגה חשבה אחרת, היא רצתה להאמין כי אשתו של אהובה הייתה אשמה בגירושים. יאדביגה החליטה להתחתן, ואחרי חתונתם היא ובעלה עלו מקזחסטן לישראל. בשנה זו ליאדביגה מלאו רק 19 שנים.

שם בקזחסטן, בסוכנות היהודית, המליצו להם לא לעלות ביחד, אלא קודם בעלה, ואחריו – היא. יאדביגה ובעלה עשו כפי שהציעה להם פקידת הסוכנות. יאדביגה איננה יהודיה וכתוצאה מכך שעלו בנפרד, משרד הפנים על-פי החוק לא נתן לה אזרחות. היא שהתה בישראל מספר שנים במעמד של תיירת. לא הייתה לה זכות ללמוד באולפן, לא לעבוד (באופן חוקי) ולא לקבל שירותי בריאות או עזרה רפואית. לאחר שנה בישראל יאדביגה נכנסה להריון, וכאשר היא הייתה בחודש שלישי, חשה ברע. מחיר הביקור אצל הרופא היה גבוה (800 ש"ח), ולא היה באפשרותה לשלם סכום זה עבור הביקור.

"הייתי בחודש שלישי של הריון, הרגשתי, שיש לי בעיות, שצריך לפנות לרופא, אך לרופא לא הייתי יכולה לפנות, כי הייתי צריכה לעשות ביטוח בריאות דחוף, הביטוח הזה עלה ארבעת אלפים שקל, ורק אחר כך יכולתי לפנות לרופא." (יאדביגה, 97-102)

באחד הימים היא הרגישה שמצבה מחמיר והיא הגיעה ל"סורוקה", אך היה מאוחר מדי – הרופאים לא הצליחו לשמור על העובר. יאדביגה השתחררה מבית חולים. תשלום עבור עזרה רפואית היה ששת אלפים שקלים. הזוג חילק אותו לתשלומים רבים. רק אחרי מקרה זה היא קיבלה את תעודת הזהות הזמנית:

"על בסיס דברים אלו, אספנו מסמכים, הלכתי למשרד הפנים, וכבר נתנו לי תעודת זהות זמנית – צהובה, תעודת זהות זמנית." (יאדביגה, 113-114)

יאדביגה ובעלה התחילו לעבוד. הזמן חלף במהירות, והם קנו דירה ומכונית. נראה שהדברים לאט-לאט הסתדרו. בנוסף יאדביגה שמה לב כי יש שינוי בהתנהגותו של בעלה. הוא לא יציב בהחלטותיו, עובר ממקום עבודה אחד לאחר, לא מוצא את עצמו ובעבודה מאשים את כולם. ישנן תקופות בהן הוא עובד וישנן תקופות של אבטלה. כתוצאה מכך הזוג התחיל לשקוע בחובות. ליאדביגה היו חששות שהוא התחיל להשתמש בסמים. יאדביגה ניסתה לדבר איתו מספר פעמים, רצתה לגלות את האמת, מלכתחילה בעלה הכחיש הכול. יאדביגה שיתפה בחששותיה את הוריו. התברר כי בעלה אכן משתמש בסמים והוא הבטיח לכולם שהוא ייגמל מסמים.

לאחר זמן מה, יאדביגה נכנסה להריון בשנית וילדה בן. היא חשבה שלידת הבן תספק לבעלה משמעות לחייו, אך ציפיותיה התבדו. מצבו של בעלה החל להתדרדר. הוא התחיל לא להגיע הביתה, וקרה גם שהיה מסוגל לקחת את שארית הכסף בו התכוונה לקנות אוכל לתינוק על-מנת לקנות מנה. יאדביגה מאוד פחדה לגור איתו בדירה אחת. היו תקופות קשות, במיוחד כשהוא היה בקריז. היו פעמים שהיא הזמינה משטרה, וקצין משטרה שדיבר איתה הסביר לה כי אם בעלה אינו מכה אותה אין סיבה להתערבות.

בסופו של דבר, יאדביגה החליטה לעזוב את בעלה ולקחה עימה את התינוק, שהיה אז בן ארבעה חודשים בלבד. חברתה של יאדביגה (גם אם חד הורית) עזרה לה לשכור דירה. יאדביגה ידעה כי בלי עזרה ותמיכה היא לא תוכל להסתדר בארץ. לא היה לה בישראל אף לא קרוב משפחה אחד. אימה הגיעה ארצה כתיירת על-מנת לעזור לה. האם שמרה על הילד, ויאדביגה יצאה לעבוד. בבקרים היא ניקתה ווילות, ואחרי הצהריים היא עבדה בניקיון משרדים. היא החליטה להתגרש ולהתחיל הכל מהתחלה, היא החליטה לבנות את חייה מחדש.

"הייתי צריכה להתחיל הכל מהתחלה, מאפס, אני לקחתי רק את הדברים שלי ואת הילד, והייתי צריכה להתחיל הכל מהתחלה." (יאדביגה, 432-430)
"בעלי נעלם, אף אחד לא יודע איפה הוא, כבר שנה שלמה אני לא ראיתי אותו." (יאדביגה, 441-440)
"אף אחד לא יודע אם הוא חי הוא או מת." (יאדביגה, 460)

הבנק עיקל את הדירה ואת המכונית בגלל החובות שנצברו לחובתה. את שארית החובות יאלצו לשלם הערבים (קרובי משפחה של בעלה) שחתמו בעבורה ובעבור בעלה על הערבות. הם כועסים מאד על יאדביגה. מנסים להכריח אותה לשלם את החובות בעצמה. יאדביגה לא מסכימה לכך, לכן כל קשריה עם קרובי המשפחה של בעלה ניתקו.

"חמש שנים הייתי איתו, חמש שנים, סתם. עכשיו תתחילי הכל מהתחלה, הכל מאפס. את חמשת השנים האלו אפשר למחוק כי, הכל אבד, בגללו, הכל אבד, ואת הדירה והמכונית, הכל אפשר לשכוח, מה שהיה עף עם הרוח, היה או לא היה." (יאדביגה, 562-558)
"אני לא רוצה להסתכל אחורה אלא בהווה." (יאדביגה, 623-622)

"עכשיו בשבילי הכי חשוב הילד שלי, ו... וכאילו, לבנות את החיים מחדש. זהו".
(יאדביגה, 625)

"עכשיו כאילו יותר קל לי להיזכר בזה, לדבר על זה, אני יכולה להגיד שזה נשאר בעבר. אם היינו נפגשות לפני שנה, לא הייתי מסוגלת לספר לך על זה. עבר זמן, הוא מרפא קצת הכל. עכשיו אני מספרת על זה באופן רגוע, עכשיו אני יכולה להגיד שזה הכל נשאר כאילו בעבר, ועכשיו, אפשר אפילו להגיד כך, עכשיו החיים מתחילים מחדש, עכשיו אני כבר בן אדם אחר." (יאדביגה, 636-628)

הכותרת שבחרה יאדביגה **"לבנות את החיים מחדש"** משקפת את קו הסיפור. בתהליך בידוד התמות של הכותרת ניתן לזהות דפוס התנהגות של המרואינת, ולהבין משהו על המשמעות שהיא נותנת לחייה:

- **"לבנות"** - יאדביגה רצתה שינוי בחייה. בראיון עימה ניתן לחוש ברצון ועוצמה פנימית של המרואינת לשנות את פני הדברים ולבנות את חייה מחדש. היא אגרה כוח והחליטה להתגרש מבעלה. היא בחרה לעזוב את הבית עם תינוק בן ארבעה חודשים והידיעה כי אף אחד מבני משפחתה לא היה בארץ על-מנת לסייע לה וכי לא היה לה מקום אחר אליו יכלה ללכת, לא מנעה ממנה את בחירתה לקום ולעזוב. היא החלה לעבוד מבוקר עד ערב. מכך ניתן ללמוד כי אישה זו ניחנה בכוח פנימי להתמודדות עם הקשיים שהחיים זימנו לה. בראיון בלטה לעיני התמקדותה של יאדביגה בעצמה ובבנה. יאדביגה לוקחת אחריות על חייה, והיא מוכנה לשנות את המציאות ולנסות לבנות הכל מחדש.

- **"החיים"** - מושג מרכזי בסיפורה של יאדביגה, נעשה שימוש רב במילה 'חיים'. נראה שיאדביגה מציגה את סיפור חייה בצורה ליניארית, היא משתמשת במילים, "היה", "עכשיו", "יהיה". כלומר זמנים של עבר-הווה-עתיד, במיוחד בסוף הראיון. ניתן לתפוס במשפט אחד את שלושת הזמנים הללו בערבוביה: (ש' 621) "נכון לרגע הזה, בשבילי חשוב, עכשיו, אני כאילו מחדש, מחדש בונה את הגורל, אני לא רוצה להסתכל אחורה.... אני רוצה לבנות את החיים מחדש. זהו".

נראה כי תקופת החיים הנוכחית של המרואינת הינה תקופת "מעבר" בין העבר לעתיד, וההווה שלה מעורפל ביניהם.

- **"מחדש"** סיפור חייה של יאדביגה מתמקד בעבר (היא מספרת קצת על הילדות, חתונה וחיים עם בן זוג, עליה וקליטה בארץ וכו'). מעט מאוד דברים היא מספרת על ההווה. לא ידוע היכן היא עובדת, איך היא חיה. יחד עם זאת, בראיון ניתן לראות את השאיפה שלה לעתיד, לחיים חדשים. בארץ היא עברה שלב של התבררות, היא בעצמה טוענת "עכשיו אני בן אדם אחר". התחדשות ותחיה הם בין המוטיבים המרכזיים בסיפורה.

לסיכום, השם שנותנת יאדביגה לסיפור משקף את קו הסיפור שלה ומשקף את השאיפה שלה לעתיד, ולתחייה מחדש.

3.1.3 טמילה: "סבל... לא, - זה הישרדות. פשוט הישרדות"

טמילה בת 36. היא אישה מאוד יפה, מטופחת וחייכנית. במקצועה היא מורה למוזיקה וכוריאוגרפית. בארץ היא עובדת בניקיון, והיום היא אחראית על מספר עובדות נוספות. טמילה עלתה לארץ בשנת 1999 עם בעלה ושני ילדיה בן (8) ובת (12). לאחר שנתיים היא התגרשה. בית משפט קבע כי בנה יהיה בחזקת בעלה ובתה בחזקתה. לאחר שנה בעלה ובנה ירדו מן ארץ לאוקראינה. היום טמילה מתגוררת בדירה שבבעלותה עם בתה (חיילת) ועם אחיה הצעיר. בארץ מתגוררת גם אחותה הגדולה עם משפחתה. הכרתי את טמילה דרך חברה שלי, הצעתי לה להיות מרואיינת שלי, והיא מיד הסכימה. היא הזמינה אותי לביתה, ושם סיפרה לי את הסיפור חייה, סיפורה היה מרגש וכואב עבורי. לא פעם במהלך הראיון עיני דמעו. טמילה התחילה את הראיון מנישואיה. אך לפני-כן הזכירה בכמה משפטים את ילדותה. במשפחתה של טמילה היו שלושה ילדים, כאשר היא הייתה הילדה האמצעית. נראה לה שההורים לא ממש התייחסו אליה.

"במשפחה שלנו היה נהוג שהכול לגדולים, לקטנים, ואני הייתי אמצעית, הכול זה קצת לא היה נכון." (טמילה, 12-13)

טמילה הכירה את בעלה בגיל 16, שנתיים הם היו חברים. בגיל 18 הוא אנס אותה, אך בכל זאת היא התחתנה איתו. אחרי החתונה האלימות מצד בעלה כלפיה לא פסקה. טמילה מתארת אותו כאדם מאוד חזק, אגרסיבי, ואלים. כבר מן השורות הראשונות של הראיון, היא מתארת את האלימות הקשה שהיא והילדים חוו במהלך החיים איתו:

"תמיד כשהוא היה מגיע, תמיד הוא היה מכה, לא חשוב – אם את ישנה או לא, אה-אה-אה-לא חשוב. אם אין חשמל-אני אשמה, אם מישהו עשה משהו-אני אשמה. הוא היה מעיר, הוא היה מכה נורא, אנחנו עם הילדים, הרבה פעמים ישנו ברחוב. חלק גדול פגע בבתי, ובבן כבר יותר מאוחר. אני ידעתי, שאני צריכה לברוח." (טמילה, 41-47)
"לא לילה אחד היינו במקלט. בחורף אני הייתי יוצאת רק בכותונת, בלי כלום, לא לבושה. אלו היו החיים. אני אגיד לך, עכשיו זה מפחיד, אבל שם, ידעתי, שהוא לא ייתן לי לחיות. אם אני אלך – לאן אני אלך? איפה אגור שם? שם הכל אחרת. כאן, מדינה מגינה קצת, שם הוא בן אדם, ואני – כלום. לא פעם אחד פניתי שם למשטרה, כל החברים שלו שם צחקו עליי, אחר כך הם היו אומרים לו, ואני הייתי מקבלת כפול, אחר כך אני הבנתי, שאין לי ממי לבקש הגנה. פעם אחת, הלכתי לחמותי, ביקשתי להישאר אצלה עם הילדים. היא סילקה אותי, ואמרה שהוא בעלי ואני צריכה להיות איתו." (טמילה, 48-60)

"אחר כך הלכתי לאמא מספר פעמים, אימא אמרה... שאני צריכה לגור איתו, שהוא לא ייתן לי לחיות." (טמילה, 62-63)
"לא היה לי מקום לאן ללכת. כולם ריחמו עליי, כולם היו כיבדו אותי, כולם אהבו אותי, אבל תכלס לעזור, לקחת את היד שלי, להגיד, את צריכה לעשות כך וכך, אל תדאגי, את לא תהיה ברחוב. אני בכל לא הייתי מוגנת. וכך היה שמונה עשרה שנים." (טמילה, 68-72)

פעם אחת, באחד מן האירועים שארגנה הסוכנות היהודית בקייב, בתה ואחיה הצעיר של טמילה רקדו ושרו. אנשי סוכנות הציעו להם לעלות לארץ. טמילה לא ידעה מה לענות להם, היא פחדה, כי אם משהו לא יסתדר בארץ, בעלה ירצח אותה. לכן, היא אמרה לו, אם תחליט לעלות – אנחנו נעלה. בעלה התייעץ עם קרובי משפחתו ועם החברים. כולם אמרו שחבל לפספס את ההזדמנות הזו והמשפחה עלתה לארץ. איתם עלתה גם אימה של טמילה, אך אחרי חצי שנה היא נפטרה.

"מה פה התחיל, הוא בעצמו אדם לא פשוט, הוא בעצמו אדם מאוד קשה, מאוד קשה, כאן, את יודעת, הוא לא שווה כלום, הוא נעלם בין האנשים. שם התחשבו בו, הוא היה שם בן אדם, התייעצו איתו, יש לו כסף, לעומת זאת, כאן – הוא כלום." (טמילה, 129-134)

"ופה, התחילו אצלו בעיות, כל יום היו בבעיות, צעקות." (טמילה, 140)
"כל יום בתה פגשה אותי בכניסה לבניין בשעה 12, והייתה אומרת לי "אימא, אני לא יכולה יותר, היא הייתה אומרת לי, את מאושרת, (יש לך מזל), כי את עובדת, אני רוצה לעבוד כמוך, רק לא להיות איתו בבית." (טמילה, 147-149)

טמילה ידעה כי היא לא תוכל להתגרש ממנו אף פעם, הוא יעדיף פשוט לרצוח אותה. פעם אחת באוקראינה, היא יזמה הליך גירושין. הוא הגיע לבית משפט, ובנוכחות כולם (שופט, עורך דין), בעלה החזיק אותה בכוח והוציא אותה מבית משפט.

"הוא זרק אותי לאוטו, ואנחנו נסענו ליער, אף אחד לא היה יכול לעשות כלום." (טמילה, 155-156)

"וכאשר הגענו ליער הוא הכה אותי, הוא הכה אותי באוטו, אחר כך הוצא אותי משם, הוא רצה לתלות אותי, אבל למזלי לא היה באוטו חבל." (טמילה, 162-164)
"אני בקשתי ממנו להרביץ בכול מקום, רק לא בפנים, הייתי צריכה ללכת לעבודה, הוא לא היה קשוב, אחר כך, הפסקתי לבקש, כי לא היה משמעות לכך, אני לא יודעת למה הוא ריחם עליי." (טמילה, 167-170)

"הוא השיב אותי באוטו, וזרק אותי לפני העיר בה גרנו. את שאר הדרך הלכתי ברגל, לעבודה, אני, כמובן לא הגעתי, אך לקחתי את בתי מהגן ילדים. וכך היה הרבה, הרבה פעמים. לאחר מכן לא יזמתי יותר את הגירושין, כי ידעתי וגירושין ואני זה שני דברים שלא הולכים ביחד." (טמילה, 171-176).

כאשר הם הגיעו לארץ, טמילה התחילה לעבוד בניקיון. היא עבדה בערך 70 שעות בשבוע. אך את כל הכסף שהשתכרה בעלה לקח ממנה. היא הייתה הולכת ברגל מעבודה לעבודה, ולא היו לה אפילו חמישה שקלים כדי לקנות לחמנייה.

כשבעה חודשים חלפו מעלייתם לארץ. לאט-לאט התקרב תאריך יום הולדתו של בעלה. מכיוון שאמא של טמילה נפטרה פחות מחודשיים קודם לכן, היא לא רצתה לעשות מסיבה. אך בעלה דרש להכין משהו קטן לחברים:

"הוא היה שתוי." (טמילה, 206)

"בזמן האחרון אני ישנתי עם הילדים, אנחנו לא היינו ביחד." (טמילה, 209)

"הייתי צריכה לקום לעבודה בחמש בבוקר." (טמילה, 210)

"הוא נכנס לחדר, והתחיל להעיר אותי." (טמילה, 212)

"הוא התחיל לקלל אותי, ורצה שאני אקום, בתי אמרה, אבא אל תיגע בה, אל תיגע,

עכשיו לך לישון, ומחר נקום." (טמילה, 217-219)

"הוא קילל אותה ונתן לה מכה בפנים וראשה נחבט בקיר." (טמילה, 220-221) "קפצתי

מהמיטה, רצייתי לקחת חלוק, הוא תפס אותי, השכיב על הרצפה, החזיק בשער וגרר כך

לסלון. בני קפץ מהמיטה והתחלנו לריב. אני כבר לא זוכרת בדיוק, איך זה היה, הוא

החזיק אותי בראש, כך, וכל הזמן דחף לקיר, והרביץ ברגל. בתי רצתה לעזור לי."

(טמילה, 222-226)

"בתי, רצתה להוציא אותי אך הוא חזק מאוד, עם יד אחד הוא הרביץ לה, דחף אותה

לדלת." (טמילה, 227-234)

"היא השתחררה ממנו, רצה למרפסת והתחילה לקרוא, לצעוק לעזרה." (טמילה, 234-

236)

"השכנים כבר התקשרו למשטרה, באותו רגע שהיא התחילה לצעוק, נסע ברחוב,

נו...נו...שליח פיצה והוא מסכן עזב הכול, עלה אלינו לקומה, הוא השכיב אותה על הספה

ובזמן שהוא היה איתו, הגיעה משטרה." (טמילה, 237-241)

"למחרת לא הלכתי לעבודה, הלכתי שיתעדו את סימני המכות." (טמילה, 244)

לאחר יומיים היא הגיעה למשטרה, על-מנת לברר מה עם בעלה. הקצין הסביר לה שהיא צריכה להגיש תלונה, ובקרום יהיה משפט. סביר להניח שבעלה יקבל צו הרחקה מהבית. יחד עם זאת הסביר כי אם היא תחליט לבטל את התלונה ותגיד שלא קרה כלום, בפעם הבאה שיתרחש מקרה דומה כבר לא יעזרו לה. בנוסף, הקצין הפנה את טמילה לפסיכולוג. היא אכן פנתה והייתה בטיפול פסיכולוגי חצי שנה.

"הוא ממש עזר לי. קודם, אני חשבת, מה הוא רוצה ממני, יש לי כל-כך הרבה בעיות,

משכנתא, תשלומים, במה הוא יכול לעזור לי. הוא הסביר לי שאני לא לבד, הוא הגיש

את המסמכים שלי לגירושין." (טמילה, 298-302)

טמילה עברה עם ילדיה לגור אצל אחותה ובעלה נשאר לגור בדירתם. המשכורת שלה, דמי סל הקליטה וקצבת הילדים עברו ישירות לחשבון הבנק שלו. משך חודשיים התמשכו הסידורים הביורוקרטיים להסדרת העניינים הפיננסיים, ותקופה זאת הייתה קשה מאד עבורה ועבור הילדים. לאחר זמן קצר בעלה התחיל להתקשר, הוא רצה לחזור למשפחה. בתה של טמילה אמרה:

"אמא, אם את תחזרי אליו, אני אלך מהבית, אני כבר לא יכולה לחיות כך, אני עייפה

מזה." (טמילה, 342) טמילה חשבה "ילדה אמרה כך, תראי, אם הילדים לא רוצים, מה

אני? בעיקרון, סבלתי מזה רק בגללם, כל השנים האלו, למה אני צריכה לחזור?"
(טמילה, 342-346)

"אני אומרת, תראו, תנו לי פסק זמן, עוד ארבעה חודשים, אני אחסוך כסף ונלך לגור בשכירות. אני אעבוד, רק תלמדו, רק תלמדו!" (טמילה, 349-352)
"בני אהב לשמוע, איך אנחנו נחיה, איך אצלנו הכול יהיה..." (טמילה, 361)
"היה מפחיד, שאני כלום לא יכולה לתת לילדים האלו." (טמילה, 370)

בעלה התחיל להתקשר, ולבקש לראות את בנו. טמילה הסכימה לזה. פעם אחת הוא התקשר ואמר שהוא רוצה לקחת אותו לכמה ימים ולנסוע איתו לים, זאת הייתה חופשת פסח. טמילה הסכימה לזה:

"לא היה לי זמן, אני לא יכולתי לקחת אותו לים." (טמילה, 400)
"כך אני חשבתי, עכשיו אני יודעת, שעשיתי טעות גדולה." (טמילה, 402)
"מאז בני לא חזר אלי." (טמילה, 409)

היא התקשרה כל יום - אף אחד לא ענה. היא הגיעה אליו הביתה - אף אחד לא פתח את הדלת. רק אחרי שהחופשה הסתיימה טמילה נפגשה עם בנה. היא חיכתה לו ליד בית הספר. היא נכנסה איתו לבית הספר, ושם נכנסה להיסטריה. היא בקשה מבנה לחזור, היא רצתה לדעת מה קרה, והוא לא ענה לה, הוא רק אמר שאינו רוצה לגור איתה. כאשר התחיל הליך הגירושין, הזמינו את כל המשפחה לסדרת שיחות אישיות ומשותפות עם עובדת סוציאלית. במהלך שיחות אלו בנה אמר שטמילה הייתה מזמינה תמיד גברים לבית, ואותו הייתה מוציאה החוצה, ושהוא היה בחוץ עד שעה 12 בלילה. הוא אמר בבית לא היה מה לאכול, ולכן הוא החליט לברוח לאביו.

"בתי אמרה, אמא אני אף פעם לא אסלח על זה, אני לא אסלח לו על זה, את יודעת שאני לא אמרתי לו מילה." (טמילה, 463-464)

במשפט בנה אמר שהוא רוצה להישאר עם אביו, ובית המשפט פסק, כי בתה תישאר בחזקתה ואילו בנה יעבור לחזקת בעלה.

"שנה ושבעה חודשים לא היו לי חיים." (טמילה, 481)
"אני לא אכלתי, אני לא ישנתי, אני דיברתי עם עצמי, אני כתבתי שירים. היה נראה לי, שעוד רגע, נפתחת הדלת, והוא (בנה) יגיד אמא, אני לא יכול, אני אחזור, אני אהיה איתך. אני חיכיתי לו על יד בית הספר, כדי סתם לראות אותו." (טמילה, 483-487)
"את יודעת, אני לא יודעת איך לא התחלתי להיות חולת נפש, אני לא יודעת." (טמילה, 517)

הכי קשה היה לטמילה לקבל את הבשורה, שבעלה החליט לרדת עם בנה מישראל לאוקראינה.

"בלילה אני לא כביתי את אור, אני לא ישנתי בכלל." (טמילה, 604-605)

"אני לא דיברתי עם אף אחד." (טמילה, 612)

"פעם אחת בתי חזרה הביתה, נכנסה לחדרי, אני לא יודעת איך נראיתי, היא נכנסה והתחילה לטלטל אותי, ואמרה אמא, זה לא הוגן, אמא זה לא הוגן, אני איתך, למה את מתאבלת עליו כך, אמא, אני צריכה אותך, אמא תתעשתי. אני קמתי וכולי הייתי דמעות. אמא, נו בשבילי, אני לא יכולה להישאר בחיים האלה לבד, אמא תחיי בשבילי, אני ילדה שלך. אני חיבקתי אותה, והתחלתי לבכות. את יודעת, ומאז, קצת, קצת, יותר קל."
(טמילה, 619-628)

לפני הטיסה בעלה ובנה הגיעו להיפרד מטמילה ובתה, בשיחה אישית בעלה אמר לה:

"אני ידעתי, שאני צריך לקחת את הילד, מפני שאם אני אקח אותו ... את תחזירי, אני לא חשבתי שאת תעמדי על שלך, לא יהיה אפשרי להזיז אותך." (טמילה, 573-576)
"הוא חשב להחזיר אותי, אבל לא חשב, שהם (כוונה ילדיהם) יאבדו אחד את השני, את יודעת, קשר בין אח ואחות." (טמילה, 590-592)

כבר ארבע שנים, היא לא ראתה את בנה, לעתים קרובות הם מדברים בטלפון, לפי דבריה של טמילה הוא בן 15, הוא אינו לומד, עזב את בית הספר, יש לו חברה ובקרוב הוא רוצה להתחתן. הוא עובד עם בעלה בעסק פרטי. בעלה של טמילה טוען שמה שחשוב בחיים זה להרוויח כסף ולא ללמוד. במשך ארבע שנים טמילה חסכה כסף כדי לנסוע לאוקראינה עם בתה ולהיפגש עם בנה:

"יש לי עכשיו תקווה אחת, את לא תאמיני כל יום אני סופרת ימים." (טמילה, 768)
"כל יום אחד שעובר נשאר לי לחכות פחות." (טמילה, 772)

לא מזמן טמילה הכירה מישהו, עכשיו יש לה חבר. היא מאושרת בזוגיות החדשה שלה. כאשר ביקשתי מטמילה לתת לי כותרת לסיפור החיים שלה, היא חשבה רגע, וענתה:

"סבל... לא. הישרדות, פשוט הישרדות." (טמילה, 980)
"הישרדות, מפני שכל ארבעת השנים האלו, חמש, אני חמש שנים בארץ, וכארבע שנים, אני התגרשתי מבעל, זה היה, אולי, פשוט הישרדות, ולא משהו אחר." (טמילה, 981-984)

ניתוח הכותרת אפשר לי לראות את קו הסיפור.

- **"סבל"** – פירושה של המילה הוא, כל חוויה לא נעימה אשר רגש שלילי המתלווה אליה. המונח בדרך כלל מתלווה לכאב ועצב. מילים נרדפות למילה סבל הן: תוגה, ייסורים, צער, יגון.
- **"הישרדות"** – פירושה של המילה להלחם על הקיום, על החיים. במצבים מסוכנים על האדם להפעיל את כישוריו כדי לשרוד. כאשר ביקשתי מטמילה לתת כותרת לסיפורה, טמילה הדגישה את פרק חייה בישראל, אך לדעתי המילה "הישרדות" בכותרת משקפת את המאבק, בו הייתה נתונה טמילה במהלך כל חייה הזוגיים. "הישרדות" הייתה במובן הפיזי של המושג, טמילה 'נלחמה על החיים', לא פעם היא הוכתה קשות על ידי בעלה.

בסיפורה אפשר לראות שהיא חוותה גם התעללות נפשית. חייה הורכבו משעות רבות של עבודה, מעט מאוד שעות שינה, אפילו לא הייתה לה אפשרות להשתמש במשכורת שהרוויחה בעמל כפיה. אחרי הליך הגירושין ולאחר הפרידה מבנה היא ניצבה על גבול התמוטטות נפשית. נראה שבמהלך שמונה עשרה השנים של הזוגיות עם הבעל האלים היא כל הזמן נלחמה מולו על זכותה לחיות, על כבודה. מתוך כל זאת ובעקבות התרשמותי הכוללת מתיאור סיפור חייה, אני רואה את הכותרת כמבטאת את כלל החוויות הקשות שחוותה טמילה בחייה הזוגיים (אלימות קשה של בעלה, תהליך הקליטה בארץ, הגירושין, והפרידה מבנה). כל הדברים הללו יחד, היוו עבורה תהליך קשה של סבל ומאמצי הישרדות.

3.1.4 ארינה: "לעמוד (להישאר) ולנצח"

ארינה אישה צעירה בת 33. היא עלתה לארץ מאוקראינה בשנת 1999 עם בעלה. באותה עת היא הייתה בהריון בחודש תשיעי. לאחר מספר ימים ילדה בארץ בת. חייה הזוגיים לא היו מושלמים, ולכן שלוש שנים לאחר עלייתם ארצה, היא התגרשה מבעלה. בעלה חזר לאוקראינה, והיא נשארה עם בתה, היום היא בת 6.

ארינה עובדת במקצוע אשר רכשה באוקראינה – היא חלק מצוות פרא-רפואי. בארץ היא לא לבד, גם אימה ואחותה עלו לארץ לאחר כשנתיים מיום עלייתה. היום ארינה שוכרת דירה בת שלושה חדרים, וגרה עם בתה. את סיפורה ארינה בחרה להתחיל מעלייתה לישראל.

"נו, יתכן, התחיל מזה, שהגעתי לכאן (פאזזה 11 שניות) אגיד את האמת, עם בעלי כבר שם, רציתי להתגרש, אחר כך יצא כך, שאנחנו הרבה זמן חיכינו לילד, חמש שנים לא היו לנו ילדים, ופתאום נכנסתי להריון, לכן, על גירושין כבר לא דיברנו". (ארינה, 10-5).

את הסיבות לעליה ארינה לא מפרטת, רק אומרת:

"החלטתי להעביר את הילד לחיים יותר טובים..." (ארינה, 18)

כאשר הם הגיעו לארץ, אף אחד מקרובי המשפחה שלהם לא היה כאן. לאחר מספר ימים ארינה ילדה בת. היא לא יכלה להתחיל ללמוד, כי לא היה אף אחד שיוכל לשמור על הילדה.

"וכך, הייתי בבית, שנה וחצי, עד שהגיע אחותי" (ארינה, 22)

בעלה של ארינה התחיל לעבוד, אך משכורתו הייתה נמוכה מאוד.

"היו חודשים כאלה, שהוא הביא הביתה 1500-1600 שקלים בחודש. היינו צריכים לשלם על השכירות, לשלם את כל החשבונות" (ארינה, 27-29)

"כאשר הוא התחיל לעבוד ב"דלי" (מפעל אלקטרוני באזור הדרום) משכורתו הייתה, פחות או יותר נורמאלית, הוא החליט לנסוע להוריו, אמו באותו זמן כבר נפטרה, והוא אומר לי, תחשבי לי אלף דולר לנסיעה... (ארינה, 35-38)." אני אמרתי לו, אתה לא נורמאלי, איפה אני אקח סכום כסף כזה, ובכלל, מדוע אתה צריך סכום כזה לשלושה שבועות?... בקיצור, עוד פעם אכלנו נקניקיות ב-11 שקל" (ארינה, 44-40)

שם, באוקראינה בעלה פגש את אהובתו הראשונה, אותה הכיר בתקופת לימודיו בבית-הספר התיכון. אהובתו לשעבר התגלתה כגרופה, אשר גידלה את שני ילדיה לבדה. שם, באוקראינה, בעת הביקור של בעלה, התחדש בין השניים הקשר הרומנטי מן העבר. כאשר הוא חזר ארצה, החליט להתגרש מארינה.

באותה שנה ארינה תכננה להתחיל ללמוד. כתנאי מקדים ללימודים היא הייתה צריכה לנסוע לתל השומר, כדי להוכיח את תקפות הדיפלומה מחו"ל.

"אני אמרתי לו, שאני אסכים, אפילו אארגן את זה (גירושיך)... אך עד סוף הקורס שלי, אתה צריך לממן אותי, כי אני לא אוכל גם ללמוד, וגם לעבוד. הייתי צריכה ללכת לעורך-דין ולכתוב את זה. אך מטבעי אני אדם תמים, טוב לב, מתייחס באמון רב, בקיצור האמנתי לו" (ארינה, 75-81).

בזמן הלימודים ארינה התגוררה בתל אביב. היא ושני חבריה שכרו שם דירה.

"על חמש עשרה מטרים, אצלנו היה הכול, כולל מטבח, שירותים ומקלחת. שלוש מיטות, מטבח, שירותים ואפילו ארון קטן, לספרים" (ארינה, 88-90)

בעלה עזר לה מבחינה כספית במשך מספר חודשים, אך אחר-כך הפסיק את עזרתו. הייתה תקופה שהוא רצה לחזור הביתה, אליה ואל בתם, ודיבר על זה עם ארינה, אבל היא לא הסכימה לכך. הוא כעס, והפסיק את תמיכתו הכספית. היא לוותה כסף: מהבנק, מאמה ומאחותה. בסוף חודש יולי היא נגשה למבחן האחרון ועברה אותו בהצלחה. באוגוסט הם כבר התגרשו.

" לפי החלטת של בית המשפט הוא היה צריך להישאר בביתנו עוד חצי שנה. הנה, כך גרנו. גרנו אצל אחותי, היא קנתה בית חמישה חדרים. כך, בשני חדרים גרה משפחתה של אחותי, היה סלון, וחדר רבעי גר הוא, ובחדר חמישי – הורים, אני עם בתי ישנו בסלון... כך, גרנו שנתיים וחצי. אחר-כך הוא לקח הכול, ונסע" (ארינה, 126-134)

ארינה התחילה לעבוד במקצוע, במסגרות שונות של משרד החינוך. עד היום היא עובדת בכמה מקומות, ומסבירה לי מדוע:

" אני יודעת, שעל משכורת אחת, אני לא אוכל לחיות, התרגלתי להיות על שתיים "
(ארינה, 241-240)

אימה עוזרת לה מאד עם הילדה. ארינה סיפרה שגם בתקופת לימודיה בתה גרה אצל אימה.

"כאשר למדתי, בתי התגוררה עם אימי. נו, עכשיו, היא מסיימת את גן החובה, בשלוש ורבע, אימי לוקחת אותה. בסך הכול, אין לי זמן להתעסק איתה, לכן אנחנו הולכים ל"אימפולס" (מסגרת לימודית לאחר הצהריים), לריקודים, משהו עוד, מנסים לעשות" (ארינה, 169-173).

ארינה סיפרה לי שאחרי שהיא סיימה את לימודיה, היא הכירה גבר. התפתח ביניהם קשר רציני.

"אני אהבתי אותו מאוד, יותר מדי אהבתי, כפי שאומרת חברתי, כך, אסור לאהוב גבר. הנה, ברור שזה לא הסתיים בשום דבר." (ארינה, 247-249). "אחרי שנתיים וחצי של חיים המשותפים, הוא הציע לי להיות אשתו, אך לפני זה הוא נסע למוסקבה. להוריו היו בעיות עם הבריאות, וכאשר אני כאן, כמעט... התקשר אליי אביו ואמר, שאף אחד לא מחכה לי שם. למחרת רציתי ללכת להתפטר ממשרד החינוך..." (ארינה, 251-256).

- אני לא הבנתי? (אני, 257)

"רציתי להתפטר ולנסוע למוסקבה." (ארינה, 258) "הוא הזמין אותי, הוא שאל אותי איזה שם משפחה אני רוצה לקחת אחר חתונה, שלי, או תישארי עם שלך. דיבורים היו מאוד קונקרטיים, לא שאני ממצאה משהו. אני ידעתי כתובת של הדירה, שהיינו צריכים לגור שם, אני ידעתי, אני התחלתי לחפש עבודה בשבילי במוסקבה, הכול היה מאוד רציני ו... נהרס, ממש מספר ימים לפני תאריך הטיסה שלי מכאן, כל הכרטיסים כבר נקנו, החבילות נשלחו לשם, למוסקבה.

-למה זה נהרס?

"כי הוא מצא משהי אחרת." (ארינה, 260-271). "בכל זאת נסעתי לשם, כי גם אם אני הייתי מחזירה את הכרטיסים, הייתי מאבדת את כל הסכום. היה קיץ נפלא כשהייתי כאן, בקיץ הזה, אני בקושי זוכרת בעצמי, מפני שהייתי כמו מכונה, ידעתי, שאם אני לא אעבוד, לילד שלי לא יהיה שום דבר, לא יהיה עתיד" (ארינה, 273-279).

"אני אהבתי כמו משוגעת, ללא סיג, אף פעם לא אהבתי מישהו כך, וחושבת שאף פעם לא אוהב, כי יש לי רפלקס הגנתי עלה אהבה הזאת, הנה, היא הייתה כמו סידרה מקסיקנית" (ארינה, 348-352).

כאשר ביקשתי מארינה לתת לי כותרת לסיפור, היא ענתה :

"אצלי מיד עלה דבר אחד, אבל אגיד את האמת, אני בעצמי לא שלמה איתו, מפני שזאת פראזה שעלתה בלי רצוני. בסך הכל, החיים שלי נהרסו, ובכל זאת אני חושבת, שחיי הנישואים שהיו לי, היו יכולים להיות יותר גרועים מהחיים, שאני חיה, שאני חיה היום." (ארינה, 411-416).

ארינה ניסתה להצביע על הצד החיובי בסיפור ואמרה שלדעתה היה לה מזל, שבסופו של דבר היא לא התחתנה עם בן-זוגה :

"אפשר להגיד שהתמזל מזלי, התמזל מזלי, שאני אני לא התחתנתי עם אדם הזה, שעזב אותי, מפני שמוקדם יותר, או מאוחר יותר זה קורה בכל זאת" (ארינה, 419-421).

היא המשיכה לספר על הגירושין שלה :

- "הגירושים שלי הביאו לי יותר דברים יותר חיוביים, מאשר שליליים. אני למדתי להיות אחראית על עצמי, יודעת, שאין ממי לחכות לעזרה, יותר פונים אליי כדאי לקבל עזרה, מאשר שאני פונה..."
- למה את לא מבקשת עזרה?
- מפני שאני פוחדת לא לקבל אותה, לסמוך על העזרה, ולא לקבל אותה, זה יותר גרוע, מאשר לא לסמוך ולא לקבל" (ארינה, 447-453).

שוב ביקשתי מארינה לתת לי כותרת לסיפור, כותרת שהיא תהיה שלמה איתה. היא התקשתה למקד כותרת והמשיכה לתאר :

" אני לא יכולה להגיד לך את הפראזה, כי מצד אחד – אני מבינה ש החיים שלי , כאילו, הם לא חיים בעלי ערך מלא, מצד שני – אני מבינה, שאם הייתי ממשיכה להיות נשואה, היה יותר גרוע. על ידי באופן קבוע, אין גבר, שהייתי יכולה לסמוך על עזרתו, שהייתי יכולה לסמוך בסיטואציות קשות, אין גבר כזה, מצד אחד, ולכן אני מבינה, שאת כל האחראיות על החיים שלי אני צריכה לקחת על עצמי, וגם אחראיות על משפחתי, מפני שאף אחד לא מדבר עברית, לא אימא, לא אחותי"
- אני מבינה את המשמעות, אך אני רוצה כותרת.
- "להישאר ולנצח", זה מתאים לך?
- בסדר.
(ארינה, 544-558).

הודתי לארינה על סיפורה, ובכך סיימנו את הראיון. בשלב ניתוח הכותרת, ניתן לראות את חיזוקו של הקו המרכזי של הסיפור, לראות את תיאור החוויה של ארינה, כפי שהיא בעצמה מגדירה אותה.

- "לעמוד (להישאר בחיים) ולנצח" – ברוסית, כמו שבעברית זאת אידיאומה, ארינה בחרה בכותרת שהיא ביטוי לשוני בשפה הרוסית. לכן, בניתוח הכותרת חשוב להתייחס לא רק לכל מילה בנפרד אלא גם למשמעות הביטוי כביטוי. בספרות הרוסית נעשה שימוש ישיר בביטוי זה בהתייחסות למלחמת העולם השנייה. השימוש בביטוי זה ברוסית מתייחס למאבק קשה, למאבק על החיים, על העתיד, בקרב מסוים או במלחמה בכלל. חשוב לציין, כי בביטוי זה המשמעות של 'להישאר' בחיים לא דומה למשמעות של המילה "לשרוד", הגוון הוא יותר בכיוון של הגבורה אשר לוחמים מגלים בקרב קשה שבסופו הם מנצחים את האויב. דרך השימוש בביטוי זה ארינה נותנת כותרת לסיפור חייה. היא התחילה את סיפורה מתיאור העלייה לארץ, לכן, לדעתי, זאת התקופה שעל פי תפיסתה במהלכה היא "נלחמה" על חייה על עתידה, ועל החיים הזוגיים שלה. בראיון ניתן לראות שבניית הזוגיות הנו התחום בו השקיעה את מירב מאמציה, וכאבה הגדול ביותר קשור לכך. במהלך הראיון היא התקשתה לחשוף את רגשותיה בנושא זה משום כאבה הגדול. אני מתרשמת כי

הכותרת שבחרה ארינה עוזרת להבין את מה שהיא התכוונה להדגיש, מהו האספקט החשוב ביותר בשבילה בתפיסתה את סיפור חייה בהקשר העלייה ארצה. לדעתי, הכוונה בביטוי 'להישאר בחיים ולנצח' אינה מתייחסת רק למשבר העלייה, אלא בעיקר למשבר שחוותה בחייה הזוגיים. העמידה מול בגידות בעלה, אגירת הכוחות להתמודדות, להמשיך לתפקד וללמוד – זה לארינה הניצחון אותו הגדירה בכותרת שבחרה לסיפורה.

3.1.5 אלונה: "חלום מפחיד"

אלונה היא אישה בלונדינית בת 35. היא גבוהה ונאה. במקצועה אלונה אשת מכירות. את לימודי המקצוע סיימה באוקראינה בהצטיינות. בנוסף רכשה באוקראינה מקצוע נוסף: תופרת. היום בארץ, היא עובדת בשתי משרות: בתור מוכרת בחנות וכתופרת בבית. היא מקבלת הזמנות לתפירה ממספר חנויות קטנות, ועובדת בבית בשעותיה הפנויות. הכרתי אותה דרך חברה משותפת, ביקשתי ממנה להיות מרואיינת שלי. אלונה הסכימה, והזמינה אותי בערב לביתה בשעה ששתי בנותיה היו בחוץ, בגן השעשועים. אלונה עלתה מקייב שבאוקראינה ביחד עם בעלה ושתי בנותיה (הן היו בנות שבע ושלוש), בשנת 1999.

היא סיפרה לי שהייתה נשואה פעמיים. בפעם הראשונה היא התחתנה בגיל 20. לאחר שנה ילדה בת. בעלה הראשון היה שתיין, ולכן היא התגרשה ממנו. אחרי הגירושין אלונה נשארה עם בתה, שהייתה אז בת שלוש. בגיל 24 היא התחתנה בפעם השנייה. בנישואים האלו נולדה עוד בת. לאחר מספר שנים המשפחה החליטה לעלות לארץ.

נישואיה השניים ארכו שתיים עשרה שנים. היום אלונה ובעלה נמצאים מזה שנתיים בהליך מתמשך של גירושין, מפני שאין באפשרותה לשכור שרותיו של עורך-דין פרטי כדי לקדם את התהליך. כיום היא מתגוררת עם שני הבנות בדירה שכורה. היא מצטערת שאף אחד מקרובי משפחתה לא נמצא בארץ. היא רצתה לחזור לאוקראינה, אך בגלל הילדים נשארה. היא מבינה שהן לא יודעות לקרוא ולכתוב ברוסית.

את סיפורה אלונה בחרה להתחיל מהנישואים ועלייתה של משפחה לארץ. אלונה מספרת, שהרעיון לעלות לישראל, היה רעיון של בעלה. באוקראינה היו לו בעיות עם החוק. וזאת הייתה סיבה טובה לעזוב את המדינה.

השנתיים הראשונות בארץ לפי דבריה של אלונה היו פחות או יותר טובות. אלונה ובעלה קנו דירה. מפני שלא היה להם כסף, הם לקחו הלוואה מלאה מן מהבנק. היא ובעלה לא הלכו ללמוד עברית באולפן, כי הילדים היו קטנים ולא היה סידור עבורם. אלונה עבדה בבקרים, ובערבים למדה לבד את השפה בבית.

לאחר כשנתיים "התחילו בעיות". בעלה של אלונה התחיל לשתות, התמכר לאלכוהול.

" הוא לא נהג לשתות כל הזמן ובמידה. הוא שיכור. הוא היה נכנס לתקופות של שכרות. הוא - או לא שותה בכלל, או שותה במהלך עשרה ימים. עשרה-שניים עשר יום שותה רק וודקה, איכות לא חשובה, אפילו הכי גרועה, העיקר שיש אחוז גבוה, לאחר שתיית וודקה

הוא לא שותה אפילו מים, ולא אוכל כלום. כך הוא מגיע למצב של זחילה בדירה. אם האדם לא יכול לזוז, זה נורא. כאשר הוא התחיל לשתות, אצלנו התחילו בעיות חדשות – הוא התחיל להרים עלי יד, שבה היה סכין. את כל זה ראתה הילדה הגדולה שלי” (אלונה, 72-81)

“פעם אחת הוא הכה אותי, הוא שם את הסכין על גרון שלי, והילדה שלי הוציאה אותי מתחת הסכין. אחר כך הוא הכה אותי עם הרגליים וידיים (אלונה עושה פאזזה גדולה והדמעות התחילו לרדת מעייניה). (אלונה, 170-174). “שבוע היינו אצל חברים, עשיתי טעות גדולה שלא פניתי למשטרה. יכול להיות לפי המושגים שהיו בבריית-המועצות זה לא היה טוב (בקול רועד, דמעות יורדות), לא יפה, אני לא פניתי לאף אחד”. אני אמרתי לו, שאם הוא עד פעם ירים עליי יד, אני אלך למשטרה, הוא התחיל לצחוק ממני, ואמר שלא אוכל להוכיח שום דבר”. (אלונה, 177-183).

כך, בעלה התחיל להתעלל בה גם נפשי וגם פיזית.

“ הוא כול הזמן איים עלי, על ילדיי, הוא אמר שהוא יהרוג אותי, ואת ילדיי... חמש פעמים הוא נכנס לחדר שינה עם סכין (אלונה בקושי מחזיקה דמעות). הוא רצה לרצוח אותי”. (אלונה, 186-187).

“אף אחד לא יכול להגן עלי, אפילו חוק מדינת ישראל לא יכול להגן עליי” (אלונה, 165-166).

אלונה פנתה לעובדים הסוציאליים. סיפרה להם על הכל. אך ברווחה אמרו לה שלא יכולים לעזור, כי אין סימנים על גופה. וכך, היא חזרה הביתה. בעלה ידע שהיא רוצה להתלונן עליו, לכן הוא התחיל להתעלל בה, כך כדי לא להשאיר סימנים.

“ הייתי יכולה לשבת על כיסא הוא היה מגיע והופך אותי ביחד עם כיסא, ואחר כך היה אומר, אני לא נגעתי בך” (אלונה, 197-198).

בגלל התמכרותו של בעלה לאלכוהול והבעיות בזוגיות, הם לא עמדו בתשלומי המשכנתא משך שנה שלמה.

“ אני שילמתי את כל התשלומים, את כל התשלומים, שילמתי עבור הילדים, מזון, בגדים הכל, כולל הכל היה עליי. הוא לא שילם על שום דבר, אני חשבת שהוא היה צריך לשלם לפחות עבור המשכנתא. ביקשתי ממנו, בוא נשלם חצי-חצי, אבל – לא... אני לא רציתי לשלם עבורו... כך נכנסנו לחוב, גדול – שלושים וחמישה אלף. הבנק עיקל את הדירה, ואני והילדים הלכנו לשכירות. עכשיו הבנק מחלק את החוב בינינו, חצי-חצי, שווה בשווה, למרות שאני עם שני ילדים” (אלונה, 120-130).

“ כפי שאני שמעתי, אפילו מחברות שלי, לעתים קרובות, במדינה זאת, קורים הסיפורים שמאוד דומים לסיפור שלי. מגיעות לארץ משפחות, עם תפיסה, ראייה אחרת, מנטאליות אחרת. מרימים ידיים, הגברים מתחילים לשתות, מתחילים ללכת לנשים אחרות. משהו לא מתאים, לא מרוצים, אין מספיק כסף, בגלל זה כמעט תמיד יש במשפחות מריבות, זה לא מתחיל כך: אתה חיה, אין כסף. זה מצטבר הכול, מצטבר ומתפרקת המשפחה.

המשפחה מתפרקת, הדבר הראשון, שמתחילה לעשות אישה, זה לחפש נחמה. נכון?
מתחילה לחפש מילה טובה, משהו כזה, אנחנו כאלו טיפשיות, והרבה מאוד נלכדות
כמוני" (אלונה, 863-851).

אלונה התחילה לספר איך באופן מקרי היא פגשה גבר ישראלי. פעם אחת בעלה ביקש ממנה שתעשה
לו טובה ושתיכנס במקומו לקפיטריה כלשהיא כדי להחזיר כסף שהוא היה חייב לבעלי המקום.
הגבר הישראלי היה שם - בן כ- 40, נראה שממוצא מרוקאי. הוא ביקש ממנה את הטלפון שלה,
הבטיח לעזור בעבודה, והיא נתנה לו את הטלפון שלה. הוא התחיל להתקשר.

" אני שמעתי מילים עדינות, חושי התערפלו" (אלונה, 347), "הייתי אישה בודדה, ולכן
הרשתי לעצמי, וכך התחיל הקשר האינטימי (אלונה, 351)
" לאחר מספר חודשים, גיליתי לפתע כי הוא ערבי" (אלונה, 365)
"אני שמעתי על זה הרבה. לכן החלטתי שלאט-לאט צריך להפסיק את
הקשר" (אלונה, 372). "לא עזר שום דבר, הוא לא רצה להיפרד ממני, טען שהוא מתייחס
לזה ברצינות רבה, ורצה להתחתן איתי" (אלונה, 378-380).

היא התחילה לקבל לפלאפון כל מיני הודעות, איומים, הוא איים כי יספר לבעלה. בעלה לא הגיב
בחומרה על כך, כי הוא ואלונה היו נשואים באותה העת רק באופן פורמאלי.
פעם אחת היא קיבלה טלפון, התקשרו מהמשטרה וביקשו ממנה להגיע בדחיפות. אלונה חשבה
שמהו קרה לבתה, ומיהרה לשם. במשטרה התחילו לחקור אותה, שאלו שאלות שונות על בעלה,
על משפחתה וכו'. הסתבר שבמשטרה קיבלו התרעה על כך שאלונה רוצה לרצוח את בעלה. שוטר
אמר, כי החבר הערבי שלה, הגיע למשטרה וסיפר הכל. השוטרים אמרו לה שאם היא תשלם 30 אלף
שקל, הם ישחררו אותה, ואם לא - היא תצטרך להישאר במעצר.

" עצרו אותי, (עיניה של אלונה התמלאו ב דמעות), עצרו אותי. באותו רגע אני דרשתי
חקירה, מכונת אמת. אני התחלתי לצרוח, שלא ביקשתי לרצוח, שאפילו לא רמזתי על זה,
ושלא היו לי מחשבות על כך. אפילו שרצו לעשות משהו לא טוב לבעלי, אני צרחתי שלא,
מה שלא יהיה הוא אבא לילדים שלי, ...אחר כך הם שמו עליי... אזיקים והסיעו אותי
לכלא" (אלונה, 468-478). " ושם היה בכלל מפחיד. חדר קטן, אפור, מה שעשיתי שם,
ישבתי, בכיתי ועישנתי... בעל הגיע למשטרה, צעק עליהם, אמר שהם לא נורמאליים,
שאף פעם היא לא רצתה להרוג אותי, מה שאת רוצה, מה שאתם רוצים, רק לא זה, זה
לא יכול להיות! אף אחד לא הקשיב לו. " (אלונה, 498-503).
"...וישבתי שם, בלילה הביאו לחדרי נערה. זה היה בכלל, משהו מפחיד. היא נרקומנית,
רוסיה צעירה, היא הייתה בסביבות גיל 20. על ידי היא הוציאה, במעיל החביאה את זה,
אני לא יודעת מה, אבקה, או מה היא הסניפה שם, ושואלת אותי, את רוצה? אף פעם
בחיים, אני לא נגעתי בזה, כך, היא הלכה לשירותים, התחילה להסניף, וערכו עלינו
חיפוש. חיפוש, זה בכלל, נורא, השפלה כזאת (אלונה התחילה לבכות). הפשיטו בכלל
הייתי ערומה, בדקו אותי נשים, גברים יצאו, או הסתובבו, נשים- הפשיטו בכלל, על
מה? הפשיטו בכלל, הייתי ערומה, ראו שאין שום דבר, ואמרו "לכי!" ברור, שלי לא
הסבירו שום דבר. " בעלה הלך לעורך- דין ולמחרת היה משפט. " (אלונה, 505-521).

"אם לכלא הלכתי באזיקים, לדיון בבית משפט נסעתי מאוד יפה, שמו לי על הרגליים (קנדלה), כן. אני אומרת להם, אלוהים, אתם כל כך הרבה אנשים סביבי, לאן אני אברח? לא. הם עונים, כך נהוג. והובילו אותי בקנדלה (דמעות ירדו מעיניה של אלונה).. וזה היה מפחיד. (הקול שלה השתנה) אף פעם בחיים, אני לא אשכח את זה." (אלונה, 757-762).

" בדיון בבית משפט "התברר שהכל זה שקר, אך בכל זאת, אני כבר נשפטתי" (אלונה, 539-540).

אלונה המשיכה לספר :

"י שכחתי להגיד שעל כל זה כתבו בעיתונים, בפרסום היה הכל, שם, שם משפחה. הלכתי לעורך-דין, אמרו לי שבית המשפט היה בדלתיים פתוחות ולא סגורות ... (אלונה, 628). "וזה בגלל שאני רוסייה, אם כך היה עם בחורה ישראלית, היא הייתה מקבלת פיצויים על זה" (אלונה, 634-635).

החבר הערבי לא הפסיק להטריד את אלונה, הוא נהג להתקשר, מאיים, שולח אליה כל מיני אנשים וכו'. אלונה פנתה למשטרה וביקשה שיתערבו "תעשו משהו, אני פוחדת, יש לי ילדים". בסופו של דבר האדם הזה קיבל צו הרחקה מאלונה.

"אני במצב כזה נמצאת כבר שלוש שנים, התחיל מגירושין, מאלימות של בעלי, מסכין, מזה שהוא סילק אותי מהבית, אחר כך רציתי מילה חמה וליטוף – ולא יצא. זהו. יותר לא רוצה לראות, לשמוע את אף אחד, אף אחד. בכיתי מספיק" (אלונה, 718-723).

אלונה סיפרה על השערותיה כי בעלה ואותו בחור תכננו את כל המהלך מראש ביניהם. השערות אשר מבוססות על פרטים שונים שסיפרה לי.

" הלוואי, שאני טועה, מפני שאם זה נכון, (אלונה עשתה פאזזה גדולה), אם זו האמת, אפשר להשתגע" (אלונה, 821-822).

היום אלונה עובדת בשתי עבודות, ומאוד חוששת כי יודע למנהליה כי הייתה בכלא וכי התנהל נגדה משפט.

כאשר בסוף הראיון ביקשתי מאלונה לתת כותרת לסיפור החיים שלה, היא ענתה :

"אני אפילו לא יודעת, איך, יכול להיות (פאזזה גדולה) חלום מפחיד. מפני שזה באמת, כמו חלום. אני לא עשיתי משהו לא טוב, אף פעם, לאף אחד, אני לא אאחל... כך אני חייה..." (אלונה, 727-729).

בניתוח של הכותרת ניתן לראות את הקו המרכזי של הסיפור :

- פירושה של המילה "חלום"- חוויה סובייקטיבית של מראות דמיוניים (לא ריאליים), כולל מחשבות או תחושות במהלך השינה. סיפורה של אלונה, נראה לה כסיפור סוריאליסטי, א-

ריאלי שיכול להתרחש רק בחלום. במהלך הראיון, אלונה מספרת כי מה שקרה לה לא היה בשליטתה. היא הייתה "כמו חייל במשחק של כוחות-על". היא כבחלום, הייתה בתחושה של הכרה חלקית. מעניין, שמקור המושג העברי (ח.ל.מ.) קשור כנראה להחלמה. אנשים שהפריעו להם לחלום, על-אף שישנו את שעות השינה הנדרשות, קמו עייפים ולא יכלו לתפקד. אלונה התעוררה "מהחלום" הזה, מאוד עייפה ותשושה נפשית. אלונה מציינת כי החלום שלה הוא חלום "נוראי". ישנם סוגים שונים של חלומות (חלומות ארוטיים, חלום נבואה וכו') ביניהם הסייט, שהוא חלום נורא, מפחיד או מעצבן.

- "מפחיד"- מילים נרדפות למילה זו הן נורא או מזעזע. ב"חלום" של אלונה קרו דברים מאוד קשים כמו גירושין, אלימות מצד בעלה, איומי סכין, סילוק מן הבית, כניסה לכלא, משפט וכו'. לדעתי, מה שהיה הכי קשה היא תחושת חוסר האונים וההרגשה כי במצבים קשים אלו לא היו לה מקורות תמיכה.

הכותרת שנתנה אלונה משקפת את קו הסיפור ומדגישה את המצבים ה"סוריאליסטיים", והמפחידים, שהיא חוותה לאחר העלייה.

3.1.6 סבטלנה: "סאגה עליי ועל משפחתי"

סבטלנה בת 55, אישה אינטליגנטית ונעימה. לארץ היא עלתה עם משפחתה, בעלה ושני ילדיה, מצ'צ'ניה. הילדים היו יחסית גדולים (ילד בן 16, וילדה בת 10). במקצועה היא מורה לאנגלית. בארץ היא סיימה קורס למורים עולים והתחילה לעבוד בבית הספר בו היא עובדת כבר 14 שנים. היום סבטלנה אלמנה, בעלה נפטר בארץ.

פגישתנו התקיימה בביתה של סבטלנה. זהו בית מסודר ונקי מאוד. כבר במהלך הראיון שמתי לב לכך, שסבטלנה מעלה בעת השיחה נושאים אשר לא בלטו בראיונות הקודמים. בראיון עלו נושאים כגון- יהדות, זהות יהודית, היסטוריה. לאחר הראיון, כאשר תמללתי אותו שמתי לב לפרט נוסף: סבטלנה ברצון מספרת על הצלחה והתקדמות, ומאוד קשה לה לשתף אותי בקשיים ובהתמודדותה איתם. רק בסוף הראיון כאשר להערכתתי כבר נוצר קשר בינינו, היא סיפרה על דברים כואבים שהיא חוותה.

את סיפורה סבטלנה בחרה להתחיל מילדותה. היא נולדה במשפחה יהודית במולדביה. ערך הלימודים, היה ערך חשוב במשפחתה. ההורים רצו שהיא תלמד תחומים כמו מוזיקה, בלשנות או רפואה. סבטלנה התקבלה לאחת האוניברסיטאות היוקרתיות בלנינגרד (היום סנט –פטרבורג), למחלקה של בלשנות. היא הייתה תלמידה טובה. שם כסטודנטית היא הכירה צעירים יהודים.

"הם התחילו ללמוד את שורשיהם: מי אנחנו? מאיפה? ולמה? אה..אה... כך התחלתי ללמוד א', ב'" (סבטלנה, 23-24)

שנות השבעים המפחידות והאימות. שם בלנינגרד, כל הסטודנטים שהיו קשורים או לא קשורים לקבוצת היהודים הואשמו בכך שהם ציונים. למישהו נתנו פסק דין של עונש מוות. אחר-כך הקלו את העונש ל-8 עד 12 שנים בכלא. היו אנשים שסולקו מהאוניברסיטה, ואחרים סולקו מקומסומול (תנועת הנוער הקומוניסטית).

" ולמישהו, כמוני נתנו אפשרות לסיים את אוניברסיטה, אך לא נתנו תעודה, ואחר כך שלחו לעבודה, במקום מאוד רחוק, בנוסף למעקב ק.ג.ב. " (סבטלנה, 37-38)

את סבטלנה שלחו לצ'צ'ניה,

"שם הייתי שמונה שנים, שם הכרתי את בעלי, שם התחתנתי, שם נולדו לי שני ילדים, בן ובת, ולאחר שמונה שנים, חזרתי לשורשים שלי, למולדביה".

ההורים שלה, נפטרו שם ולא עלו לארץ למרות שמאוד רצו. סבטלנה סיפרה שמסיבות שונות בינהן גם סיבות כלכליות, גם היא עצמה לא הצליחה לעלות לארץ בסוף שנות ה-70, כאשר הייתה הזדמנות. רק בשנות ה-90 הצליחה לעלות ארצה.

" בחיים שלנו היו, הרבה דברים מעניינים, ולא כל כך מעניינים, מצחיקים, אבל דבר יחיד שעזר לנו זה אופטימיזם. ואני לא יודעת, תחושה מיוחדת, כזו, שהכול יהיה בסדר" (סבטלנה, 62-64).

בנה היה בן 16 כשעלו ארצה, והוא נשלח לקיבוץ כדי לעבוד וללמוד את השפה, במסגרת תוכנית העלייה "בית ראשון בישראל". את סבטלנה ובעלה לא קיבלו לקיבוץ, כי הם היו מעל גיל 40. לאחר ארבעה חודשים בעלה התקבל ללימודים באוניברסיטת בן-גוריון, למחלקת מדעי המחשב. גם סבטלנה הלכה ללמוד:

" אני שמתי לעצמי מטרה, לדעת את השפה, כך, כדי להמשיך לעבוד במקצוע, כך, כי לעבוד בניקיון, לא בגלל שלא רציתי, אלא בגלל שידעתי, שאני עושה את זה כל כך גרוע, שידעתי שבתוך שבוע, אני אדם ראשון שיפטרו אותו" (סבטלנה, 82-87). "לכן לא הייתה לי ברירה, הייתי צריכה ללמוד את שפה כדי ללמד בבית הספר" (סבטלנה, 93-94).

סבטלנה מיד הלכה ללמוד בקורס למורים עולים במכללת קיי. שם היא למדה תשעה חודשים, ועם סיומו מיד יצאה לעבודה במקצוע.

לפני שבע שנים "קרה אסון", המוות של בעלה. הוא היה בן 50, זה היה פתאומי מאד.

"הייתי צריכה להתחיל הכל מהתחלה, חיים אחרים, במובן של חיים אישיים, איך להגיד את זה, בהתאם למציאות" (סבטלנה, 115-117).

" לי זה היה מאוד קשה, אני חשבתני-אלוהים אדירים, איך זה יצא, כשהיה באמת קשה בחיים, היינו ביחד, אחד על יד השני, וכאשר היינו יכולים קצת לנוח, להגיד, זהו, ה בן

כבר סיים את הלימודים, התחתן, יש נכד. הבת סיימה את בית הספר התיכון ומתגייסת לצה"ל, היינו יכולים לעשות הפסקה ולנוח מהשלב הראשון של הקליטה. אפשר לומר, להירגע. קרה- מה שקרה. הייתי צריכה לשרוד במציאות החדשה" (סבטלנה, 119-126).

"ברוך השם, שהייתה לי עבודה, ויש לי עבודה, אך בכל זאת, זה לא היה מספיק, הייתי צריכה למקד את הכוחות שלי, את המרץ שלי, המחשבות, הייתי צריכה להתעסק במשהו" (סבטלנה, 127-129).

באותה שנה סבטלנה הייתה בשבתון. היא החליטה לעשות שיפוצים בבית, זה לקח לה שלושה-ארבעה חודשים. אחר-כך סבטלנה סיפרה שהחליטה לטייל, וזה היה:

" אחת הדרכים של בריחה מעצמי" (סבטלנה, 160).

"כך, שלוש השנים הראשונות עברו, עבודה, חופש, נסיעה לאן שהוא, חזרה לבית-שקיעה לעבודה, אה...אה.. קצת שיעורים פרטיים" (סבטלנה, 171-172).

ואחר כך הילדים של סבטלנה החליטו שלא טוב לאימא להיות לבד. בתה התחילה באופן אנונימי לשלוח נתונים על סבטלנה במטרה להכיר לה מישהו. כך היא הכירה את בן-זוגה החדש.

"כך אני הפסקתי להיות לבד" (סבטלנה, 210).

בערך כשנה הם נפגשו, רק לאחר מכן החליטו לחיות ביחד.

" אך בכל זאת דבר העיקרי בחיים שלי, בכל זאת נשארה עבודה, מפני שזו איזושהי בריחה מהמציאות, לפעמים". (הקול שלה השתנה)

באותו רגע הרגשתי, שבסיפורה של סבטלנה מסתתר עוד סיפור, אשר היא מתלבטת האם כדאי לספר.

ביקשתי מסבטלנה לספר יותר על השנים הראשונות שלה עם בעלה בארץ וכך פרץ סיפור כואב, סיפור על הסתגלותם בארץ.

"עם בעלי היה לנו גורל שונה, במשמעות של קליטה למרות שהיינו משפחה אחת. התפיסה שלי הייתה די אופטימית, הייתי מקבלת הכל, כמו שיש. אצלנו הייתה בדיחה, נצטרך לגור בקונטיינר, ששלחנו אותו. (מחייכת), לא נורא, יש גג, ומספיק". " תפיסה של בעלי הייתה חולנית, מעבר מחיים ההם לחיים אחרים. אה...אה... מאוד קשה היה לו ללמוד את השפה, לא הלך לו, אך רצונו לעבוד, להתפרנס, השפיע עליו כי הייתה לו אחראיות על המשפחה, על הילדים, ואני שנה למדת. הוא הלך לעבוד בבניית מחסני נפט....עבודה קשה...". (סבטלנה, 246-258).

" הוא צחק, אם מישהו היה אומר לי שאני אצטרך לעבוד כך, ולא שנה אחד, פשוט, לא הייתי מאמין לו...". (סבטלנה, 262-264)

"כך, הוא לא הצליח ללמוד שפה, מהנדס הוא גם לא היה" (סבטלנה, 266).

בעלה של סבטלנה עבד תקופה מסוימת ולאחריה היה מובטל ושוב חזר לחפש עבודה. תקופה ארוכה בעלה היה במשבר נפשי. הוא התחיל להתמכר לאלכוהול, וביום אחד הוא החליט להתאבד, הוא עשה זאת בביתם, באותו רגע הייתה רק בתו בבית.

אני הייתי במכללה, באיזה שהוא קורס. בבית הייתה רק בתי, והטרגדיה הזאת, התרחשה מול העיניים שלה..."(סבטלנה, 331-332).

" זאת הייתה טראומה נוראית, בשביל הילדים, בשבילי, וקודם כול בשביל בתי. היא הייתה צריכה כ שלושה שבועות לאחר מכן להתגייס לצה"ל. אנחנו, בוודאי, רצנו לפסיכולוגים, כדי להוציא אותה מהמצב הדיכאוני הזה, ואפילו, אני לא יודעת, זה לא היה דיכאון, היא פשוט הפסיקה לדבר. היא שתקה, היא הייתה בת 18, 18 וחצי. כך. וכאשר הוציאו אותה מהמצב הזה, והיא התחילה לדבר, היא החליטה שחשוב ביותר להתגייס עכשיו " (סבטלנה, 333-342).

"אני חושבת ש... אני חושבת, לצערי, שזה היה תוצאה של חוסר ההצלחות שלו, יכול להיות חולשה של האופי שלו... יכול להיות, אפילו גוננו עליו יתר על המידה, כל הזמן אנחנו, בסך הכול, לא נתנו לו להחליט לבד, כל הזמן הגנו עליו, והבן הגדול, לפעמים נראה לי, כראש המשפחה יותר ממנו, מאשר בעלי, ו...ו...אפשר להגיד, שהאינטונציה של המורה, באופי שלי כך – יהי כך, וזהו. ואם פעם הוא היה צייתן, היה זה מפני שזה לא היה משמעותי כל כך, לא היה חיוני לחיים... כאן, יכול להיות שאצלו בפנים הוא מחה על משהו, אך לא ביטא זאת, ו... קרה מה שקרה" (סבטלנה, 378-391).

לאחר מכן סבטלנה החליטה להפנות את דבריה לכלל הנשים :

"לכן, נשים יקרות שלי, אם אתן רואות, שבעליכן, משתמשים יותר מאשר אתן חושבות שצריך להיות, יותר מנורמה, בכל סוג של סמים, אני חושבת, שוודקה, יין, סיגריות, זה הכל סמים, דחוף, דחוף, דחוף תקראו לעזרה, ותעשו הכול אפילו עד אשפוז או סילוק מהחברה לזמן מסוים, ותצילו את בעליכן" (סבטלנה, 391-397).

בתה של סבטלנה הייתה בצה"ל, בנה עבד וגר ברמת-גן. היא נשארה לבדה בבית, היה לה מאוד קשה לראות את החדרים, ולכן היא החליטה לעשות בבית שיפוצים, וכפי שהיא אמרה **"התחילו חיים מחדש"**.

במהלך הראיון סבטלנה סיפרה מספר פרטים על בנה, אך שום דבר על בתה. כמעט בסוף הראיון שאלתי את סבטלנה האם היו קשיים שקשורים לחינוך הילדים, להשכלה, ואז סבטלנה הרחיבה את הנושא :

"בתי, בתי, לצערי נתקלתי בקשיים. יש לי שני ילדים, לא, לשמחתי יש לי שני ילדים. אך, לצערי שני הילדים האלו קיבלו השכלה שונה, למרות שהחינוך במשפחה היה אותו חינוך. בני, סיים את בית הספר, ואפשר להגיד, עיצב את האישיות שלו בברית-המועצות... אישיות שרוצה להשיג רמות גבוהות בחיים, במדע. בתי, זה תוצר, תוצר מאוד טוב של מציאות ישראלית. מה זה 65 במתמטיקה, זה לא טוב? זה טוב, זה בסדר. הנה, זלזול, חוסר התעניינות בלימודים... קודם צבא, אחר כך נשלים בגרות, שם לא עשתה, פה – לא עשתה. ובסופו של דבר, כאשר השתחררה מהצבא, היא נשארה בלי

מקצוע, בלי רצון ללמוד משהו, בלי ידע, ולא יודעת מה היא רוצה... במה שקשור לבני – הוא היה בגל של הביקוש חברות היי-טק. מהנדסי תוכנה, והוא התקדם, והתקדם, והתקדם, הוא סיים תואר שני באמריקה, עכשיו הוא רוצה לעשות תואר שלישי במנהל עסקים...” (סבטלנה, 485-510).

” עם בתי, יש גם, יכול להיות, שבאשמתנו, מפני שכל יצא, כאשר היה התעצבות של הילדה, כאשר היינו צריכים לתת יותר תשומת לב, יותר להסתכל, מה היא לומדת, איך היא לומדת, אילו קשיים יש לה. בבית הספר המורים תמיד היו אומרים, אוי, איזה מתוקה, אוי, היא חמודה כזאת. ידעתי שבתי לא ידעה עברית, כמו שצריך, לא ידעה מתמטיקה, כמו שצריך, וממוצע של הציונים שלה בבית הספר, בתעודה היה – היא חמודה. את האמת, זה אשמתי, פספסתי את העיתוי, מפני שבאותו רגע, כאשר הייתי צריכה להזמין מורה פרטי, או לשים לב איך ומה היא לומדת, מה היא עושה הייתי עסוקה בלמידה עצמית. עם הניסיון להיכנס לקבוצת של מורים, במובן מקצועי, טיפחתי את עצמי, הייתי מאוד עסוקה בהתפתחות העצמי. הנה, הנה, הרגע הקשה בקליטתנו. היינו עסוקים בעיסוקינו, להישאר במקום העבודה, ולכן פחות שמנו לב למה שהיינו צריכים לעשות כהורים” (סבטלנה, 512-530).

”וכאשר, התברר שבתי לא כמו שצריך להיות, היה קצת מאוחר (סבטלנה, 537-538). היא אמרה, אלה החיים שלי, אני מנהלת אותם, אני לא רוצה ללמוד, כך כדאי אחר כך להתקבל לאוניברסיטה, לא כולם צריכים להיות עם השכלה גבוהה...” (סבטלנה, 542-544).

”מה אני יכולה להגיד, פספסתי את בתי, פספסתי” (סבטלנה, 574-575).

כאשר ביקשתי מסבטלנה לתת כותרת לסיפור החיים שלה, היא ענתה מייד, ”סאגה עלי ועל משפחתי”. בניתוח של הכותרת גיליתי, שהיא בעצם מחזקת את קו המרכזי של הסיפור.

- **”סאגה”** (saga) – ז'אנר ספרותי, פולקלור. מושג גורף לסיפורים ולאגדות בספרות האיסלנדית. במשמעות רחבה זו, הסאגות כוללות יצירות מלפני התנצרותה של איסלנד (שנת 1000 לספירה) וגם יצירות שנכתבו לאחר מכן, בעצם עד ימינו אלה. ידוע כי, הסאגות הראשונות נמסרו בעל פה מדור לדור, ורק אחר כך יצאו בהדפסה (בכתב). לעיתים קרובות, בסאגה, העלילה נסובבת סביב תולדותיה של משפחה אחת – לאורך מספר דורות. בסיפוריה של סבטלנה אפשר להבחין במאפיינים של 'סאגה'. האירועים מסופרים ברצף כרונולוגי, התחלתה של "העלילה" היא ילדותה של סבטלנה, אחר כך שנות ה-70, אח"כ לימודים באוניברסיטה, חתונה, לידות הילדים, ובשנות ה-90 - עלייה. סיפורה – דומה לסיפור על תולדות משפחה, בראיונה היא מספרת על מס' דורות. חשוב לציין כי בסיפורה של סבטלנה יש שילוב של נושאים אישיים עם נושאים היסטוריים - פוליטיים שהיו רלוונטיים באותה תקופה בברית-המועצות. בראיון יש גם "סיפור האהבה", היכרותה עם בן זוג חדש, ובניית יחסיהם.
- **”עליי”** - סבטלנה היא "הדמות" המרכזית בסיפור, היא מספרת את חייה דרך הפריזמה הסובייקטיבית שלה, והיא זאת המעבירה לנו את חוויותיה.

- **"ועל משפחתי"** – בסיפוריה של סבטלנה מקום מרכזי שייך ל"סיפור" על משפחתה. היא מספרת בעיקר על המשפחה הגרעינית (הורים וילדים). בראיון ניתן לראות איזכורים לדפוסי הסמכות שהתקיימו, לדפוסי החינוך של ילדים, לנושא התמיכה הרגשית שבני המשפחה מעניקים האחד לשני. בראיון ניתן לזהות גם מאפיינים תרבותיים הקיימים בתפיסות של הנפשות הפועלות (הורים וילדים), והמשפיעים על התנהגותם.

3.2 תמות וקטגוריות מרכזיות

בפרק זה יוצגו הממצאים שעלו מניתוח הראיונות. יאותרו שלושת התמות המרכזיות : תמה ראשונה **"הגירה"** (מעבר לארץ), תמה שנייה **"משפחה וזוגיות"**, ותמה שלישית **"מסגרות תמיכה"**. בכל אחת מהתמות הללו ניתן לראות קטגוריות מרכזיות שלמעשה מרכיבות את השדה הסמנטי של כל תמה (ראה נספח ד', "סיכום הממצאים"). הממצאים יידונו על פי התמות האלה ויודגמו בציטוטים מייצגים מתוך הראיונות. בנוסף, אתן גיבוי לכל תמה באמצעות ספרות מקצועית.

3.2.1 הגירה- מעבר מארץ לארץ

אחד הנושאים המרכזיים שעולים בסיפורי החיים של נשים חד הוריות, הינו נושא ההגירה והמעבר לארץ.

יש חוקרים שרואים בהגירה משבר – על , הגורם לשינוי מהותי בחיי המהגר. ברגר, (1999), מתאר זאת כ"קריעת אדמה אישית הגורמת למהפך בכל היבטי החיים של הפרט והמשפחה".

בארץ החדשה המהגר חייב להתמודד עם שינויים רבים: שינויים פיזיים כמו נוף, אקלים, מזון (Shuval, 1992; דרזנין, שפרינגמן 1999), שינויים חברתיים, כי המהגר מחליף את מקום המגורים ואת הסביבה החברתית כאשר לעתים קרובות מתנתקים יחסיים משמעותיים עם בני משפחה, חברים לעבודה ולימודים (מירסקי 1994, 1996; ברגר 1999). בנוסף לזה מתרחשים גם שינויים תרבותיים: המהגר משנה שפה, דרך חיים, קודים חברתיים ודפוסי ערכיים.

לעתים קרובות הגירה דורשת שינוי לא רק של מקום עבודה, אלא גם שינוי של מקצוע. לעתים קרובות שינוי תעסוקתי בהגירה משפיע על ירידת הכנסה, ומתבטא בירידת המעמד המקצועי והסוציאלי (הורוביץ ולשם 1998; לשם, ליסק 2001, לשם 2003).

חלק מנושאים אלו בנוסף לנושאים אחרים שבאו לידי ביטוי בסיפורי העלייה של אמהות חד הוריות, מרכיבים את הקטגוריות השונות שבתוך התמות. להלן אפרט כל אחד מהם.

מאפיינים אישיים

מחקרים רבים בנושא הגירה מציינים מאפיינים אישיים (כמו גיל, מין, השכלה, וכו') ותכונות וכישורים אישיים, כחשובים ובעלי יכולת השפעה על ההסתגלות בעת ההגירה. בראיונות כל הנשים הרחיבו בתחום הזה (תיארו גיל, מקצוע, השכלה וכו'), ובנוסף גם פירוט מאפיינים, תכונות, כישורים אישיים. בחלק הראשון של הפרק 'ממצאים - סיפורי חיים', מאפיינים אלו הוצגו במפורט. כאן ברצוני לרכזם בטבלה מסכמת.

טבלה 7. מאפיינים של המרואיינות

שם	גיל	השכלה	מצב משפחתי	מס' ילדים	תעסוקה (כן/לא)
קלרה	39	אקדמאית	גרשה	1	כן
יאדביגה	26	12 שנות לימוד	גרשה	1	כן
טמילה	36	אקדמאית	גרשה	2	כן
ארינה	35	אקדמאית	גרשה	1	כן
אלונה	35	תואר ממכללה	בתהליך גירושין	2	כן
סבטלנה	55	אקדמאית	אלמנה	2	כן

ההחלטה לעלות

עם הגיעם לארץ העולים משתחררים בראש וראשונה מן ההיסוס והלבטים המלווים את קבלת ההחלטה לעלות. לעתים קרובות עם קבלת ההחלטה ישנו מאבק פנימי, אשר בו האדם הבוחן את האפשרות לעלות נתון בקונפליקט פנימי חזק בין הרצון והצורך הטבעי לשנות, לשפר את מצבו, להתקדם ולהתפתח, לבין הצורך האנושי הטבעי לשמור על הקיים (מירסקי, 1996).

כך, למשל קלרה, בחרה לפתוח את הראיון מנקודה זו- ההחלטה לעלות. ראשית היא תיארה את הרגשות שלה:

" בטשקנט, כן, מילדות, אני אומרת לך בכנות, אף פעם לא הרגשתי שם, שזה מקום שלי, שטוב לי שם, ת'כלס, אפילו יום אחד לא היה טוב לי שם". (16)
 מהיום הראשון שלי כאן (בארץ) הייתה לי הרגשה, שזה מקומי. יכול להיות שראיתי את המינוסים בארץ, נתקלתי באנשים עם חוסר הבנה והתחשבות, נתקלתי בכל מני

קשיים, אבל הייתה לי הרגשה, שאני נמצאת בבית, עם מה שיש, טוב או לא טוב, זה המקום שלי, וטוב לי כאן. " (21-27).

בהמשך, היא מגדירה את הסיבות לעלייה:

" הייתה הזדמנות כזאת לעזוב את המקום, שהייתי בו, לעלות לכאן" (41-42)

" הייתה פרספקטיבה, זה משך אותי לעלייה זאת" (44-45)

" הייתה לי הזדמנות לממש את עצמי את הכישרונות שלי, מה שלא היה לי שם" (53-54).

את סיבת עלייתה ארינה מסבירה כך:

" החלטתי להביא את הילד שלי לחיים יותר טובים, הנה, הגענו לכאן" (ארינה, 18).

בהתאם לספרות המקצועית, אלה הסיבות העיקריות לעלייה של עליית שנות ה-90 (הורוביץ, 1996). בנוסף חוקרים מציינים שהיהדות אינה הסיבה עיקרית של הגל העלייה הזה. תמיכה לכך ניתן לראות בארבעת הראיונות של קלרה, טמילה, אלונה וסבטלנה. בסיפורה קלרה מדגישה שאין קשר בין החלטתה לעלות ארצה לבין היהדות. היא לא נחשפה לאווירה ולמסורת היהודית, ועל-כן קלרה מגדירה את עצמה כאדם ללא לאום:

" כן, למשל, ביחס לשורשים הלאומיים, אני קוראת לעצמי אדם ללא לאום. להגיד, שעליתי לישראל, מפני שאני יהודיה, וזה המקום שלי, לא ממש. מפני שאת היהדות שלי התחלתי להרגיש, יכול להיות, רק כאן" (קלרה, 30-34).

" מדוע אני אומרת שהייתי אדם ללא לאום, מפני ששם, אנשים, שהיה להם שם משפחה דומה לשלי (הכוונה לשם משפחה יהודי), היו שמחים להצהיר שהם רוסים, בזמני אני גם עשיתי את זה, מתביישת להגיד, אבל אני עשיתי את זה, כן, מפני שהיה מפחיד, על בשרי אני הרגשתי, מה זה אנטישמיות". (קלרה, 755-762)

טמילה ואלונה בנושא היהדות מדגישות את התופעה של אנטישמיות שהייתה בברית- המועצות. השפעת האנטישמיות התבטאה בין היתר בכך שיהודים פחדו לציין במסמכים את העובדה שהינם יהודים:

" כאשר נסענו עם בתי לקונסוליה, אמרו לי שלעלות לארץ אפשר רק עם כל המשפחה, ובתי לא יכולה לעלות לבד, מפני שאמי רוסיה, רק סבי היה יהודי, סבי נפטר מוקדם, אני עשה כך, שהיה רוסי". (טמילה, 115-120).

" אמו (של בעלה של אלונה) יהודיה, לכן עלינו לארץ. בגדול, במשפחתי גם יש הרבה יהודים, אבל בכל מקום כתוב שהם רוסים, לכן לצערי, אני לבד כאן" (אלונה, 20-23).

רק סבטלנה, בסיפורה מציינת בדרך עקיפה את היהדות שלה, ומפרשת מה היא חוותה ברוסיה, בתור סטודנטית כאשר למדה באוניברסיטה:

“ניסינו להבין את הזהות היהודית שלנו והתחלנו ללמוד את השורשים: מי אנחנו? מאיפה? ולמה? אה...אה... כך התחלתי ללמוד א’, ב” (22-23)

“בשנות ה-70 שם בלנינגרד, כל הסטודנטים שהיו קשורים ישירות וגם כאלה שלא היו קשורים לקבוצת הסטודנטים אליה השתייכו, הואשמו בכך שהם ציונים. היו צעירים שקיבלו פסק דין - עונש מוות, ואחר-כך הפחיתו אותו ל-8 עד 12 שנים של כלא. היו כאלה אשר סולקו מאוניברסיטה, היו אחרים שסולקו מן מהקומסומול (תנועת הנוער הקומוניסטית)” (סבטלנה, 30-35)

“ ולמישהו, כמוני נתנו אפשרות לסיים את אוניברסיטה, אך לא נתנו תעודה, ואחר כך שלחו לעבודה, למקום מאוד רחוק, בנוסף למעקב ק.ג.ב. ” (סבטלנה, 37-38).

הנשים מספרות בראיונות על האנטישמיות שהייתה בברית-המועצות לשעבר. דבר זה גרם לרוסיפיקציה של אוכלוסיית היהודים, שהתבצעה דרכים שונות: נישואי יהודים עם לא יהודים, התרחקות מהמסורת והדת היהודית, החלפה ושינוי שמות יהודיים במסמכים שונים. לסיכום, ברוב המקרים, בהתאם לספרות (לשם, ליסק, 2001; גור-גורביץ 1995; הורוביץ, 1996), היהדות איננה הגורם המשמעותי לעלייה של מרואיינות המחקר. מן הממצאים של הראיונות עולה, שהמניע העיקרי לעלייה היה קשור לרצון לנצל את ההזדמנות ולצאת ממדינות חבר העמים לשעבר. אחת הדרכים האפשריות הייתה עלייה לארץ. משפחות אלו שאפו לחיים ברמה יותר גבוהה, חתרו לקדם את עצמם ואת ילדיהם.

“הוא (בעלה של טמילה) התייעץ עם משפחתו, כל המשפחה החליטה שצריך לעלות, כל חבריו אמרו שצריך לעלות, וחבל לא לנצל את ההזדמנות, ועלינו לארץ” (טמילה 126-129).

הנתונים האלו תואמים לספרות מקצועית, כך, למשל, לשם וליסק (2001) טוען כי “המניעים הדומיננטיים בהגירה לישראל היו מניעים שמקורם יותר בדחיפה ליציאה מארץ המוצא מאשר משיכה לישראל”.

הסתגלות למציאות חדשה

הסתגלות הינה הדרך שבה אנשים מתמודדים עם קשיים ושינויים, בסביבת חייהם. הסתגלות הינה תהליך, ותהליך תמיד דורש זמן.

“הגירה כרוכה בשינויים של אקלים, של מקום מגורים, שינוי של החברה השפה והתעסוקה. היא כרוכה באבדן חיצוני ובאבדן פנימי, בשינוי של הדימוי העצמי הזהות ותחושת השייכות. כל אלה מחייבים את המהגרים לגייס את כל המשאבים הפנימיים על-מנת לעמוד במבחן” (מירסקי, 2005). בדומה לכך, ברגר (1999) מציינת, שבהגירה אדם צריך להסתגל למציאות חדשה במספר רב של תחומים, למשל סביבה פיזית (אקלים), ו/או סביבה תרבותית-חברתית (רכישת שפה חדשה, מיומנויות חברתיות ולימוד קודים חברתיים).

בישראל, האולפן ללימוד עברית מהווה את המסגרת הראשונה בתוכה המהגר מתחיל לרכוש מיומנויות חדשות, ולהתעניין בסביבה. ישנם חוקרים המציינים כי עולים חדשים מתארים לעתים קרובות את השבועות או החודשים הראשונים כאופוריה או כדומות לחוויות של תייר (מירסקי, קאושינסקי, 1989). רק לאחר מכן, לאט, לאט, המהגרים נתקלים במציאות חדשה. בסביבה זרה "הם נכשלים וקמים, שוב מועדים וקמים וממשיכים במאמציהם – כמו אינם חשים את מלוא הכאב, בדומה לילדים קטנים. מצב נפשי מיוחד זה, נותן לעולה הזמן לתרגול וביסוס מיומנויות חדשות, שהעיקרית שבהן היא השפה העברית. אבל לא רק שפת הדיבור החדשה, גם שפת החיים החדשה נלמדת בתקופה זו: איך מקובל בישראל! מה ההבדל בין ישראל לבריה"מ". (מירסקי, פראוור, 1992).

המציאות בארץ החדשה דורשת מהמהגר לגייס את כוחו וניסיונו, ולבחור בטקטיקות ובאסטרטגיות נכונות כדי להתמודד עם הקשיים. המהגר צריך לרכוש שפה חדשה, לצאת לשוק עבודה, להשתלב מבחינה חברתית וכו'.

בכל הראיונות שקיימתי באה לידי ביטוי הקטגוריה של ההסתגלות למציאות החדשה. דוגמאות לכך ניתן לראות בציטוטים הבאים :

כך, למשל קלרה מציינת :

*" מה אני יכולה להגיד, תפיסה נכונה של החיים בארץ, תפיסה נכונה לא הייתה לא לאמי, ולא לאחי, אף על פי שהם עלו ארצה לפני" (קלרה, 86-89),
"אני במקרה, פשוט נמנעתי מטעויות" (קלרה, 92-93)*

תקופה ראשונית של "אופוריה" בעלייה לא באה לידי ביטוי בראיונות עם הנשים. בראיונות עלו רק מספר משפטים בנושא זה :

"א ה... אה... נו עלי נפלה כל האקזוטיקה של ישראל, והשפה, שבהתחלה נראתה לי אברא-קדברא" (סבטלנה, 59-60)

לעומת זאת מרואיינות ציינו את קשיי ההסתגלות :

"הגענו לישראל, ומה כאן, בישראל התחיל" (טמילה, 129)

"כאשר הגענו לארץ, יצא לא כך, כמו שרצינו. שנה הייתי עם ויזה בדרכון, מפני שהייתה הליך בירוקראטי ארוך, היינו צריכים לאסוף הרבה ניירת, היינו צריכים הרבה דברים, כדי להוכיח שהנישואים הם לא פיקטיביים" (יאדביגה, 33-37)

"הנה, קשה, נורא, הנה, הנה, לא משנה, אין ברירה אחרת, הנה, הנה, כך צריך להיות, שנעבור את זה והכול יהיה בסדר (סבטלנה, 65-66)

בסיפורן הנשים מציינות גם את נושא ההלם והשוק הראשוני שחוו עם עלייתן ארצה :

" בחודש, חודשיים הראשונים, הייתה לי הרגשה של ייאוש, במובן, מה עשיתי, מדוע הגעתי לכאן" (קלרה, 94-95)

" ישנתי לילה שלם, הייתי בשוק, חיכיתי לבוקר, רצתי לבית הספר, שם מצאתי את אדם, שדובר גם בעברית וגם ברוסית, הגענו ביחד לרכזת חטיבת הביניים, ושם הרגועו אותי. היה בזה אספקט חיובי. התחלתי לדאוג, מצאתי לבתי מורה פרטי, בחורה סטודנטית, שפעמיים בשבוע הייתה מגיע אלינו, לאחר מכן, לאחר שלושה חודשים בתי דיברה בעברית חופשי, קראה, עשתה שיעורי בית, וסיימה את השנה עם ממוצע 93-94. כלומר, מצד אחד – זה היה שוק בשבילי, מצד שני- זה דחף אותי לצעדים הריאליים. הבנתי שאני יכולה לסמוך רק על עצמי..." (קלרה, 125-131)

לימודי השפה ביחד עם ההתקדמות המקצועית של העולים הינם משמעותיים בתהליכי הסתגלות. רמת השליטה בשפה העברית יכולה לעתים קרובות להגדיר את מידת קליטתו התעסוקתית והחברתית של המהגר. יחד עם זאת למהגרים רבים לימודי שפה אינם לימודים קלים. יש מחקרים המציינים, שגם אחרי שנים רבות בארץ ישנן אוכלוסיות עולים שאינם שולטים בשפה (בן רפאל, אולשטיין, גייסט, 1994). נושא זה קיבל תוקף בסיפוריהן של הנשים:

"שמתי לעצמי מטרה (צוחקת) ללמוד שפה כך, כדי להמשיך לעבוד במקצוע". (סבטלנה, 87-88)

סיטואציה דומה תוארה גם על ידי קלרה. היא רצתה ללמוד במכללה וידעה כי בלי שפה לא תוכל לעשות זאת. יחד עם זאת ארבעת הנשים לא יכלו ללמוד באולפן, כתוצאה ממגוון סיבות. כך, למשל, ארינה הייתה צריכה לטפל בתינוק שלא מזמן נולד:

"רציתי ללמוד שפה. אמרו לי שקודם עליי לחפש מטפל לתינוק, ואחר כך אוכל ללמוד את השפה. אני ישבתי בבית חצי שנה, עד שאחותי עלתה לארץ. בלי שפה, אני ניסיתי ללמוד מספרים, אבל כל זה לא אקטואלי. כאשר אף אחד לא מלמד אותך, כאשר אין שום פראקטיקה, וגם תינוק קטן" (ארינה, 21-26).

יאדביגה לא קיבלה אזרחות, לכן לא הייתה זכאית ללמודי שפה:

" אין שום אולפן, פשוט תייר. זה כבר אומר את הכל". (יאדביגה, 45-46)

טמילה ואלונה ובעליהן לא יכלו ללכת ללמוד בגלל בעיות כלכליות, ובמקום זה היו צריכות להתפרנס:

"אנחנו לא היינו יכולים ללכת ללמוד, מפני שילדים היו קטנים, ולא יכולנו להשאיר אותם, לכן לא למדנו באולפן. בבוקרים עבדתי (אלונה עבדה בבית) ובערבים למדתי שפה" (אלונה, 889-891).

כדי לפתור בעיות כלכליות משפחות עולים חדשים מחליטות לגור ביחד, ולנהל משק בית משותף. (סלונים נבו, שרגה 1999). מאפיין זה באוכלוסיית חבר-העמים יכול להיות גם מאפיין תרבותי. מתוך הראיונות עלה כי בתקופה הראשונית לעלייתן ארצה ארבע נשים התגוררו יחד עם ההורים, או עם קרובי משפחה. היום רק אחת מהן מנהלת משק בית משותף עם אימה.

"אמא הייתה גרה איתי, זה מאוד עזר לי". (קלרה, 148-149)
"אימי תמיד הייתה לי לעזר". (קלרה, 160) " היא תמיד הלכה אחרי". (קלרה, 162)

"כאשר הוא (בעלה) עלה, הם התגוררו ביחד, יש לו שלוש אחיות ואמא, בהתחלה כולם גרו יחד". (יאדביגה, 58-59)

"כאשר אני עליתי, אנחנו גרנו עם אחותו של בעלי, היא, בעלה הילד ואנחנו. גרנו בדירה ארבע חדרים, נו חצי...חצי.... נו... כאילו קשה קצת לגור שני משפחות בדירה אחת, כאילו הדברים לא נאמרים באופן ישיר, כאילו יותר קל מבחינה כלכלית, אך מבחינה נפשית, הנה, שני בעלות בית" (יאדביגה, 62-66)

"גרנו אצל אחותי, היא קנתה בית חמישה חדרים. כך, בשני חדרים גרה משפחה של אחותי, היה סלון, ובחדר רבעי גר הוא (בעלה לשעבר של ארינה), ובחדר חמישי – הורים, אני עם ביתי ישנו בסלון". (ארינה, 127-130)

"אני עם הילדים עברתי לגור אצל אחותי" (טמילה, 317)
"אני אומרת (לילדיה) כך, עכשיו לנו קשה מאוד, לגור אצל אחותי, בעלה נכה, הוא אוהב לשתות, את יודעת, גם בעיות. אני אמרת, תסתכלו, תנו לי עוד זמן כל שהוא, ארבעה חודשים, כדי שאחסוך כסף, ונוכל לעבור לשכירות". (טמילה, 347-350).

ניתן לראות שהמראיינות הביעו יחס אמביוולנטי כלפי המגורים המשותפים. מצד אחד הן רואות בכך פיתרון כלכלי, וסוג של עזרה ותמיכה. מצד שני מציינות אספקטים שליליים העולים ממגורים משותפים (מציינות צפיפות, חוסר פרטיות, קונפליקטים בין בני המשפחה לגבי ניהול משק הבית ועוד). ממצאים אלה מקבלים סימוכין גם בספרות מקצועית בנושא מגורים משותפים של משפחות עולים, למשל מחקרים של סלונים נבו, שרגה, (1999), Remennick (2002).

קשיי הסתגלות של בני הזוג בהגירה

קטגוריה הכוללת תיאורים של נשים המספרות על בעליהן בהקשר של חוויות ההסתגלות. כפי שנאמר, המעבר מארץ לארץ נחוה ע"י אנשים שונים בצורות שונות. יש כאלו שקל להם יותר להסתגל למציאות החדשה, וישנם כאלו שחווים זאת בצורה קשה. בספרות קיימים מודלים שונים

של הגירה שמציינים את חשיבות המשתנה המכונה 'הסתגלות אישית' (Scott & Scott, 1989); Antonovsky & Katz 1979).

יחד עם זאת מחקרים בנושא לא מעלים תשובה חד משמעית לשאלה האם קיים שוני בהסתגלות בתהליך ההגירה בין נשים וגברים.

במחקרי עלה ממצא מעניין שבא לידי ביטוי מובהק בראיונות והוא קושי ההסתגלות של בני זוג של הנשים.

בראיונות, לפי תפיסתן של הנשים, נראה היה שלגברים קשה יותר להסתגל למציאות החדשה מאשר להן. בחלק מהמקרים ירידה במעמד הכלכלי, ובמיוחד במעמד החברתי של הגבר, פגעה קשות במצבו הנפשי ובתחושת הרווחה שלו. הדבר עלה במידה זו או אחרת בארבע מהראיונות. להלן מובאות שתי הדוגמאות הבולטות ביותר, שעלו בראיון עם טמילה ועם סבטלנה:

"... מה התחיל כאן, בארץ, הוא עצמו אדם לא פשוט, הוא בעצמו אדם מורכב (קשה), מאוד מורכב (קשה). כאן, את יודעת, הוא הגיע לכאן הוא כלום, הוא הלך לאיבוד בין אנשים. שם התחשבו בו, שם הוא היה בן א-דא-ם, אנשים התייעצו איתו, את יודעת, יש לו כסף, וכאן, הוא הגיע – הוא כלום" (טמילה, 130-134)

"שם היה ביזנס מאוד טוב, חשוב, את מבינה, וכאן אצלו התחילו בעיות, כל יום צרחות בבית. אני קצת עבדתי, למדתי באולפן, ומהיום הראשון בארץ עבדתי – עבדתי בקניון, שני משמרות ואחר כך, כאשר אימי נפטרה, כאשר אימי הגיעה לארץ היא נפטרה אחרי שלושה חודשים, אצלנו כבר לפני מוות של אם התחילו מהומה (שערורייה), אבל כאשר נפטרה אימא, זה בכלל היה נורא, זה היה נורא (טמילה, 139-146)

"כאשר אימא נפטרה, בכלל א' אפשר היה להיות (ביטוי שאומר שאי אפשר להמשיך כך), בכלל. הוא היה יכול, את יודעת, לבוא להעיר אותי במיטה, ולשפוך עלי, על פני, קפה חם, סתם, ישלו עצבים" (טמילה, 197-199).

בסופו של דבר, בעלה של טמילה לא הצליח להסתגל לחיים החדשים, ואחרי שנתיים בישראל חזר לאוקראינה.

לבעלה של סבטלנה גם היה קשה להסתגל ולקבל את המציאות החדשה. הוא היה אדם משכיל, מהנדס במקצועו. כאשר המשפחה עלתה לארץ הוא היה בן 40, ובגיל 50, אחרי עשר שנים של חיים בארץ, הוא התאבד.

"מה שקשור לבעלי, התהליך של מעבר מחיים האלו, לחיים אחרים הוא חוה מאוד חולני. ה-ה-, הוא התקשה מאוד בלימודי שפה, לא הלך לו, אבל רצון לעבוד ולפרנס, משהוא, בגדול זה היה..... מפני שהיה אחריות על ילדים, על המשפחה (סבטלנה, 253-257).

"הוא הלך לעבוד לבניה של מאגר נפט, פה היה חברה איטלקית שבה עבדו פועלים בעבודות פיזיות קשות. הוא עבד, עבודה שהיא זומה לעבודת כורה. הוא היה צוחק ואומר, אם ברוסיה, משהוא היה אומר לי שאני אעבוד כך, ולא רק שנה אחת, שאעבוד כך, אני פשוט לא הייתי מאמין לו" (סבטלנה, 258-264).

"בלימודי שפה הוא לא הצליח, בתור מהנדס הוא לא עבד, הוא במקצוע היה מהנדס-חשמל, הוא עבד בבניה, כאשר הייתה עבודה. ... ה-ה-, עבודה בתקופות מסוימות, אחר כך

אבטלה, אחר כך עוד פעם חיפוש עבודה, כמובן זה לא עודד (עזר), אפשר להגיד, לאווירה אופטימית במשפחה" (סבטלנה, 266-271).

"ללכת ללשכת עבודה היה משפיל עבורו"

"אנחנו תוצר של ברית המועצות, אפשר להגיד כך, היינו מבינים, שאם אדם עובד, הוא צריך לעבוד במקום אחד, עד גיל פנסיה. יצא, כך, בסך הכול, שהוא עבד בחברות שונות, הם עם הזמן התרוששו, נעלמו, והוא נשאר בלי עבודה, ללכת ללשכת עבודה בשבילו היה מאוד משפיל, אך לא היה פיתרון אחר. והוא, היו מומנטים (רגעים), שהוא, היה מאבד את עצמו, אנחנו ניסינו לעזור לו..."

אני: "מה זאת אומרת מאבד את עצמו?"

סבטלנה: "נו-ו, הוא היה אומר אני כלום, הוא אבד את עצמו, היו רגעים, הוא התחיל לשתות, עוד פעם "קמו" ילדים שלי ושלחו אותנו לשיקום, כאן, אצלנו, בבאר שבע, יש מרכז לעזרה פסיכולוגית, א-א, ליציאה ממצב הזה, מהתמכרות לאלכוהול, היינו הולכים איתו לפגישות האלו (282-288)... כמעט שנה, פעמיים לשבוע... כאילו הכול היה בסדר, הפסקנו לחשוד שזה יחזור לעצמו.. בגלל שלא הייתה עבודה, הוא הצליח לקבל עבודה של שומר, באחד ממוסדות החינוך, את מבינה, שהמשכורת לא גדולה, אך בכול זאת זה נתן הזדמנות כל שהיא ללמוד את השפה, ללמוד, הוא קרא הרבה מאוד, הרבה מאוד, אהב שחמט... ואחר כך קרה אסון... (העניינים של סבטלנה היו מלאות דמעות, היא ביקשה ממני לכבות את מכשיר ההקלטה, הדליקה סיגריה, נרגעה, והמשיכה בסיפור)

"וקרה אסון, בעלי (לא התאפק, נפל), והרגשנו שעוד פעם הוא מתחיל לשתות, אחר כך, קרה כך, שהוא שבר אוטו, ובגלל זה הכניס אותו למצב דיכאוני, למצב נוראי, שהוא החליט לצאת מהחיים, ... זה קרה אצלנו בבית" (סבטלנה, 325-334)

חוקרים (Lerner, Mirsky, Barasch 1992; Ben David, Lavee, 1994) בנושא הגירה מציינים שאצל רבים מהמהגרים מבריה"מ לשעבר במהלך שנות ה-90 הגירה הייתה כרוכה בסבל נפשי ובהופעת תסמונות פסיכופאטולוגיות שונות. במחקרים באוכלוסיית מהגרים נמצאו תסמונות ומצוקות מגוונות: חרדה, דיכאון, ירידה בשביעות הרצון מהחיים האישיים ומחיי המשפחה וכו'. Akhtar (1999) טוען, שלמרות שנשים וגברים מושפעים מלחצי ההגירה, נשים מראות התמודדות יותר טובה איתם, מאשר גברים.

Sluzki (1979) מסבירה את השוני בתפקוד בין נשים לגברים על ידי שוני בתפקוד חברתי היא מתארת שלבים שעוברות על משפחה במהלך הגירה. היא מציינת שיכולים להיווצר פערים בתהליכי הסתגלות והשינוי התרבותי של גברים ונשים בגלל הבדלים המשפחתיים. עלולים להיווצר קונפליקטים במשפחה שקשורים לתפקידים חברתיים של בני זוג (בהרבה מקרים בעל יוצא לעבודה, ואישה נשארת בבית). כאשר נשים הופכות למפרנסות, הפערים בשינוי תרבותי והסתגלות יהיו הפוכים.

בנוסף לזה, הסבר על קשיי הסתגלות של הגברים והשווא לנשים אפשר למצוא בתיאוריות סוציו-ביולוגיות (שנותנות הסברים על הדיפרנציאציה של עיסוקים לפי המין), ותיאוריות פסיכולוגיות (גירבי, 1996; גילינג, 1995). לפי כך, הסבר האפשרי שהסתגלות הגברים יותר קשה מאשר הסתגלות הנשים, מכיוון ששינויים שחלו בעקבות העלייה (בתחומים כמו תעסוקה, מעמד חברתי וכו') אינם גורמים לשינוי בתפיסה הסטריאוטיפית של נשים וגברים. תפיסת העצמית, ביטחון עצמי וזהות

מינית של הגבר תלויה במעמדים האלו. סטריאוטיפים מאפשרים יתר לגיטימציה לאישה שמנהלת משק בית ואינה עובדת, מאשר לגבר שאינו מפרנס.

חיפוש עבודה, תעסוקה בארץ

מצבם התעסוקתי של עולים מהווה עניין למחקרים רבים. מחקרים שנערכו בשנות ה-90 עד 95 מראים ששיעור המועסקים באוכלוסיית העולים בגילאי העבודה קרוב לשיעורים באוכלוסיית היהודית הכללית (נוה, נועם 1994).

אחרי מספר שנים המצב התעסוקתי של העולים השתנה, ואחוז גבוה של העולים עובדים בתעשייה ובמסגרות שונות של שירות לציבור. לעתים קרובות העולים מבצעים עבודות שאינן דורשות השכלה. החוקרים נוה (1999), גוטליבובסקי, הנדלס, רוטמן (1998) מציינים כי בתחומי הקליטה התעסוקתית של עולים מחבר העמים "לא נדרשת, בדרך כלל הכשרה מקצועית של העובדים. המפעלים הזקוקים להכשרה ספציפית של עובדים חדשים נוטים לעשות זאת באמצעות הכשרה פנים-מפעלית".

מתוך ממצאי הראיונות עולה, שכל ששת המרואינות עובדות, נכון להיום שלוש מהן עובדות בשתי עבודות.

שלוש נשים עובדות במערכת החינוך, שתיים מהן על סמך השכלתן מחו"ל, ואחת למדה את המקצוע הארץ. שלושת הנשים האלו שולטות היטב בשפה העברית. בראיונות הן ציינו כי שליטה בשפה העברית הכרחית להתקדמות מקצועית. בנוסף דוגמא לכך כי נשים תופסות את העבודה כמשמעותית למימוש העצמי ניתן למצוא בדבריהן של סבטלנה וקלרה:

"הייתי מבינה, שאם אני לא אלך ללמוד, אצטרך לעבוד בעבודה כזאת, שהיא לא תמצא חן בעיניי, כלומר אצטרך ללכת לעבודה בתחושה שאני חייבת לעשות זאת, או כך למשל, לעבוד במכירות, ניסיתי, עבדתי במכירות רכבים, עבדתי שם חצי שנה עד שמצאתי במקום מועדוני לילדים עם פיגור שכלי, והלכתי לשם, למרות שקצת ירדתי במשכורת, אבל קיבלתי שם סיפוק מוראלי, אני מבינה שנמצאת במקום שלי (קלרה, 181-172).

"הלכתי ללמוד, שמתי לעצמי מטרה (צוחקת), לדעת שפה כך, כדאי לעבוד במקצוע. הנה, מפני שלעבוד בניקיון, לא שלא רציתי, ידעתי, שאני עושה זה לא איכותי, לא טוב, עושה, שהייתי מבינה, שבעוד שבוע אני אהיה מועמדת ראשונה לפיטורים ממקום הזה. הנה, לכן לא היה ברירה, הייתי צריכה ללמוד שפה כך, כדאי ללמוד בבית הספר" (סבטלנה, 87-94)

ארינה עובדת במשרד החינוך ובעוד מספר מקומות, שישה ימים בשבוע. מסיפוריה עולה כי המוטיבציה לעבודתה נובעת מתגמולים חומרניים:

"אני יודעת, שעל משכורת אחת אני לא אוכל להיות, מפני שהתרגלתי לשתיים".
(ארינה, 241-240)

לגבי שלוש הנשים האחרות - אלונה וטמילה ואדביגה עובדות בעבודות מזדמנות (ניקיון, מוכרות בחנויות).

נושא התעסוקה בארץ עולה גם בסיפוריהן, אך עבורן העבודה היא אמצעי לפתרון בעיות כלכליות, יומיומיות. נשים אלו עבדו שתי משמרות, בעבודות פיזיות קשות. לדוגמא אביא מספר ציטוטים:

" מהיום הראשון, עבדתי – עבדתי בקניון, בשני משמרות (טמילה, 141-142).

"הייתי מקבלת ארבע וחצי אלף שקל, בניקיון, את מבינה, כמה שעות, הייתי צריכה, מינימום זה היה משהו שש עשרה שקל. את יודעת, בקניון כולם צחקו ממני, מפני שאם צריך למישהו, לא כל כך. שם לשעה – אני, לשעתיים – אני, בבוקר לאיזה שהוא מקום – אני" (טמילה, 178-183).

הייתה תקופה שטמילה עבדה בניקיון גם במסעדה, היא מספרת על כך:

"כאשר הייתי חוזרת הביתה בלילה, בשעה 12, יוליה, את יודעת, אני הייתי שמה את הקערה, הייתי שמה לשם רגליים, מפני שכל האצבעות, עוד כולו ירד, מפני שבשעה שש בבוקר עד שעה 12, עד שעה אחד בלילה, ולפעמים עד שתיים, רגליים פשוט נשרפו מתחת. בני בלילה, כאשר היה קם לשירותים, ראה אותי, כך, כרית, רגליים באמבטיה, בקערה זאת, ואני כאלו ישנתי- כאילו לא. והוא תמיד כל הדמעות האלו, תמיד היה לי מפחיד, שלילדים האלו אני לא יכולה לתת משהו" (טמילה, 363-370).

יאדביגה שילמה למטפלת והתחילה לעבוד מייד עם עלייתה, ורק אחרי שאימא הגיעה לבקר אותה מחו"ל, הייתה יכולה לצאת לעבוד:

"אני מיד התחלתי לעבוד, התחלתי לנקות וילות, מפני שלחפש עבודה ליום שלם, תינוק היה מאוד קטן, אני הייתי מחפשת מטפלת ל 4-5 שעות, הייתי מחפשת אנשים, הייתי הלכת לנקות וילות, סתם, מפני שזה היה מתאים לי, נו, אנשים משלמים, ואני הייתי יכולה לשלם עשרה שקלים, לצאת לעבודה ליום נשלם היה לי חבל, הוא היה מאוד קטן(יאדביגה, 141-146)

"זה עזרה (של אימא), מאוד גדולה, אני עכשיו, לא מתארת לעצמי, עבודה מהבוקר עד הלילה, בבקרים אני מנקה וילות, בערבים משרדים, לכן מבוקר עד הערב (יאדביגה, 357-360)

במקומות אחרים בראיונות התייחסו הנשים למושג העבודה:

"יש נשים שלא רוצות לעבוד, בוכות על ביטוח לאומי (כוונה מאשימות את ביטוח לאומי), אצלן אין כסף בכלל, את מבינה, הן מחכות, שמישהו יגיע וייתן להן, עניין אחד לבכות, לבכות – כן, אבל צריך לקום, לבכות אפשר בלילה, שאף אחד לא יראה, ובבוקר צריך לקום, לקום ולקחת. אני יודעת, שיום עבר, יום זה עולה לי 250 שקלים. כאשר פעם, הייתי מאושפזת, שבוע הייתי בבית חולים, הייתי מבינה, שכל יום אני מאבדת 250

שקלים. אני הייתי בשוק, הייתי בשוק, מפני ידעתי, שלשכב אני לא יכולה, אני צריכה לעבוד (טמילה, 1970-1060).

בדומה לכך, יאדביגה:

"בישראל מאוד קשה, כאן צריך לעבוד, צריך להשיג משהו" (יאדביגה, 198-200)

ציטוט נוסף מדגים את עמדתה האקטיבית של טמילה כלפי העבודה. היא לא מיואשת, גם את העבודה הקשה הזאת היא רוצה לבצע כמו שצריך, הכי טוב שאפשר:

"אם אני עובדת, אני משתדלת לעשות עבודה זאת, יותר טוב מאשר משהו, וזהו. לעשות אותה יפה, וזהו (טמילה, 1032-1034). בעבודת ניקיון שאני עבדת אני תמיד יותר טובה מאשר משהו. את יודעת, אני עובדת, ואם אני עוזבת, מפני שאת יודעת, קבלת, תשעה חודשים-תעזבי, בעוד שלושה חודשים אני חוזרת, תמיד מקבלים אותי, אף פעם לא אמרים לי לא (טמילה, 987-992).

בראיונות ניתן לראות שכולן בעלות עמדה אקטיבית כלפי העבודה, הן חרוצות ורוצות לעבוד, אינן מצפות לעזרה ממוסדות המדינה (רווחה, ביטוח לאומי). נשים שעובדות במקצוע שרכשו (קודם או חדש), תופסות את העבודה כאמצעי למימוש עצמי. יחד עם זאת, תהליך רכישת מקצוע בארץ הוא תהליך קשה, ובלי לקבל תמיכה אישה תתקשה מאד לעמוד בו. לכן, נשים רבות עובדות במקצועות שאינם דורשים השכלה כלשהיא ואו שליטה טובה בשפה.

בנוסף חשוב לציין כי מספר נשים עובדות בשתי עבודות, שלעתים קרובות קשות מבחינה פיזית, במטרה לשפר את מצבן הכלכלי. המניע העיקרי לכך הוא תגמולים כספיים ורצון של הנשים להקנות לילדיהן דברים בסיסיים.

ביחסן של נשים כלפי העבודה כפי שבא לידי ביטוי בראיונות בלטה ההשפעה של המאפיינים התרבותיים, למשל התייחסות רצינית כלפי מושג העבודה, אופן קבלת הסמכות וכו'.

קשיים כלכליים בארץ

הספרות המקצועית בנושא מציינת שברוב המשפחות המהגרות מתרחשת התדרדרות במצב הסוציו-אקונומי בהשוואה למצב שהיה בארץ המוצא. בהתייחס לנעשה בשוק העבודה, ניתן לראות בקרב עולים חדשים מחבר העמים כי למרות רמת ההשכלה הגבוהה יחסית של העולים, ריכוזם גבוה יחסית במשלחי יד בתחום "הצווארון הכחול", ובתעסוקות ברמת הכנסה נמוכה (לשם, וליסק 2001).

מבין העולים גבוה יחסית חלקם של שכירים, כאשר חלק משמעותי מביניהם מועסק בתעסוקה זמנית ואינו זוכה לשכר חודשי. בהתאמה לחתך משלחי היד בישראל ובסיס ההעסקה, אף שכרם של העולים נמוך יחסית לשאר המועסקים (לשם, 2003).

בכל המשפחות (וותיקות ועולים) גירושים ופרידה מבן זוג מובילים כמעט תמיד לירידה חדה בהכנסת המשפחה. סכום הכסף שהבעל מעביר לאשתו הקודמת ולילדים קטן בהרבה מאשר הסכום שתרים למשפחה בהיותו חבר בה (וויס, 1988).

מתוך כך, יש יסוד להניח כי שילוב בו זמני של שתי תופעות כמו הגירה וגירושין ישפיע בצורה משמעותית על רמת ההכנסה במשפחה ועל מידת איכות החיים שלה. נושא הקושי הכלכלי עלה בכל הראיונות. בחרתי להביא מספר דוגמאות :

"לפעמים היו שבועות כאלו שהינו קונים מרק בשקיות ואכלנו" (קלרה 325-326)
"אני בעקר אמרתי לעצמי, שצריך לקשור את החגורה יותר חזק (ביטוי ברוסית, שמשמעותו הישירה היא שבאמצעות החגורה אפשר לצמצם את הקיבה, כדי שלא לאכול הרבה. בעברית ביטוי דומה הוא "להדק את החגורה"). כמוכן, היו תקופות כאלו, כאשר היו אצלי נקיפות מצפון, בייתי הייתה בת 16, שם מסיבות, בגד רוצה לקנות וכו'. כל הזמן הייתי צריכה להסביר שעכשיו אני לא יכולה, ואין כסף וכו', הכל זה, בעצם היה" (קלרה, 320-325).

"אני לא יודעת איך אנחנו לא הינו מתים מרעב. היו חברים... בעיקר של אימא, צריך להגיד, שהיו יכולים להגיע, להביא תיק עם המזון, הייתה חברה שלי, שהייתה מגיעה הייתה מביאה תפוח אדמה, בצל וכו'. זה גם היה" (קלרה, 327-330)

דוגמה נוספת עלתה בראיון עם ארינה. המרואיינת סיפרה שבתקופה הראשונה בארץ הבעל היה מרוויח רק 1600 שקלים לחודש, זאת הייתה פרנסה יחידה למשפחה :

" היו חודשים כאלו, שהוא הביא לבית 1600, אלף וחצי שקלים בחודש. היינו צריכים לשלם על השכירות, לשלם את כל התשלומים של ארנונה, מים וכו' (ארינה 27-28).

טמילה סיפרה כי על מצבה הכלכלי הקשה השפיעה לא רק ההגירה אלא גם היחס של בעלה :

" לא היה לי כסף לאוטובוס, אני הייתי הולכת ברגל לעבודה, מעבודה, כאשר למדתי באולפן, אני ביקשתי חמישה שקלים, פעם אחת, כדאי לאכול, שם היו מוכרים, לחמניות חמות, נורא רציתי, מפני שבישראל לא ידעתי אפילו טעם לזה. כאשר ביקשתי חמישה שקלים לקחת איתי, הוא (בעלה) אמר, את חוצפנית, לטגן חביתה את לא יכולה?! יותר, אף פעם לא ביקשתי כסף. כל הכסף, שהייתה מקבלת משפחה, כל מה שנכנס לחשבון, הוא היה לוקח. (טמילה, 184-193).

אחרי הגירושין אצל אלונה וידביגה המצב הכלכלי החמיר. נשים אלו ביחד עם בעליהן קנו דירות, אך כאשר התחילו תהליכי הגירושין בעליהן הפסיקו לעזור להן מבחינה כספית, והפסיקו לשלם את המשכנתא. בשני המקרים הבנק עיקל את הדירה. נשים אלו ביחד עם ילדיהן עברו לגור בשכירות.

"בבנק לקחנו 100% של משכנתא, לכן חייבים עכשיו עבור דירה זאת, כסף משוגע. שנה אנחנו לא משלמים. שנה לא שילמנו, למה, אני שילמתי את כל התשלומים, כל התשלומים, כל הוצאות לילדים שילמתי, הכול, מזון, בגדים, הכול היה עלי. הוא לא שילם עבור שום דבר, אני חשבת, שהוא צריך לשלם לפחות עבור משכנתא. ביקשתי

ממנו, בוא נשלם ביחד, חצי-חצי – לא. הוא גר סתם, אני לא רציני לשלם עבורו (אלונה, 124-187).

“עכשיו בנק יחלק את החובה בינינו שווה בשווה, למרות שאני עם שני ילדים” (אלונה, 129-128).

“עשינו טעות כזאת, קנינו דירה” (יאדביגה, 254). “קנינו דירה, באותה תקופה שנינו עבדנו” (יאדביגה, 263).

בעלה של יאדביגה התמכר לסמים, והיא החליטה לעזוב אותו ולשכור דירה לבד. ההחלטה לא פתרה את הבעיה הכלכלית, אלא רק החמירה אותה.

“הוא הוציא משם ומכר הכול מה שהיה אפשר, הכול מה שהיה אפשר (יאדביגה, 404-405).

“הייתי צריכה לשלם שלוש אלף שקל עבור משכנתא. בגלל החובות מכונית החרים בנק, בנר החרים את הדירה, והוא (בעלה) נעלם לא ידוע לאן (יאדביגה 439).” “כל ההלוואות עכשיו ערבים צריכים לשלם” (יאדביגה, 455)

“את המשכנתא גם מחלקים לשתיים. אני משלמת עבור שכירות, משלמת עבור דירה זאת, אמא, היא כתיירת, היא יושבת עם הילד, בינתיים ביחד, נו, כל התקווה רק עלי, שאני עובדת, משפחה, שכירות, פלוס, נו, משכנתא, נו, חוץ מזה, כל הבעיות, שהוא השאיר לי (יאדביגה 454-450).

שני הנושאים - נושא תעסוקה והמצב הכלכלי קשורים זה בזה, וניתן לראות יחסים ניגודיים ביניהם. לכל הנשים בראיונות ישנו יחס אקטיבי כלפי עבודה, כמעט כולן התחילו לעבוד מיד עם עלייתן, בהרבה מקרים הנשים עובדות במספר עבודות. יחד עם זאת לפי סיפורן עולה שהכסף שהן מרוויחות לא מספיק לדברים בסיסיים.

אחרי פירוק המשפחה, מצבן הכלכלי של הנשים החמיר. הבנקים מחלקים את החובות בין בני הזוג שווה בשווה, למרות שהנשים מגדלות הילדים. בנוסף לזה, לנשים האלו אחרי הגירושין אין שום תמיכה כספית מהבעל לשעבר, נשים אלו אפילו לא מקבלות מזונות.

ארבע נשים מתוך השש שראיינתי לא מקבלות מזונות עבור הילדים (קלרה, יאדביגה, אלונה, טמילה). כל אחת מסיבות שונות. קלרה התגרשה ברוסיה ועלתה ארצה ומסיבה זו לפי החוק בעלה פטור ממזונות. בעלה של טמילה ירד מישראל אחרי הגירושים, ולכן לא ניתן לחייב אותו לפי חוק לשלם מזונות. בעלה של יאדביגה התמכר לסמים ונעלם, אלונה עדיין בתהליכי תביעה של בעלה עבור המזונות, וסבטלנה – התאלמנה, כאשר ילדיה הגיעו לגיל 18.

תמיכה מאבות, ותשלומי מזונות נפוצים בקרב אוכלוסייה של יהודים וותיקים, כמעט תמיד האבות מעניקים כסף, או מתנות לילדיהם (וויס, 1988). בהשוואה, מן הראיונות שערכתי עולה כי בסיפוריהן של נשים מהגרות מחבר העמים בולט נושא של חוסר תמיכה ועזרה מהבעל לשעבר.

הגירה, תהליך שינוי פנימי, התבגרות של אישה

הגירה – תהליך התבגרות וגדילה, הנו מוטיב החוזר בסיפורי עליה רבים (מירסקי, 2005). בשנים האחרונות קיימת התייחסות בספרות מקצועית לנושא זה. כך, למשל, החוקרים מירסקי וקאושינסקי (1989) מתייחסים להגירה כתהליך של פרידה-אינדיבידואליזציה. לפי המודל התיאורטי הזה, הגרעין הפסיכולוגי של ההגירה הוא תהליך של פרידה-אינדיבידואליזציה, "הרואה בהתפתחות סדרה של שלבי התמודדות עם קונפליקט בסיסי בין צרכי התלות לבין דחפים של עצמאות. תהליך זה מתרחש בשלבי התפתחות מוקדמים, בגיל התבגרות, ולמעשה בעת שינוי חשוב בחיים. ההנחה היא שבהגירה מתעורר מחדש הקונפליקט הבסיסי על חלקיו הפתורים והבלתי פתורים" (מירסקי, 2005).

הגירה היא גם הזדמנות נוחה לגיבוש הזהות והייצוג העצמי. תהליך האינטראקציה של רכיבי האישיות והזהות הישנים והחדשים עשוי לזרז ולעודד את תהליכי הגיבוש של כלל האישיות הבוגרת (מירסקי, 2005).

בראיונות שערכת, בא לידי ביטוי באופן בולט תהליך ההתבגרות והשינוי פנימי שלהן, (קלרה, טמילה, יאדביגה, אלונה).

ברצוני להביא מסי' דוגמאות שמשקפות את התהליך שהנשים עברו בארץ. במיוחד בראיון של קלרה, התהליך הפנימי מהווה את הקו המרכזי של הסיפור. שיטות ניתוח שונות מצביעות על כך, וגם ניתוח הכותרת מצביע על כך: "היכרות עם עצמי, חזרה לעצמי".

"אני חושבת שעליתי לארץ בזמן, קיבלתי מספיק בושות מחיים האלו, אני הכרתי את עצמי, יכול להיות בזכות שחוויתי בחיים האלו, יכול להיות בשבילי עליה – זה סימבול, סימבול של התפתחות העצמי. אני למדתי להגיד "לא", כלומר חיים האלו כאן, עשו ממני בן אדם, שלא עושה שום דבר שיכול לגרום לנזק שלו. יחד עם זאת, נניח, קודם, וגם עכשיו אני אף פעם בחיים "לא ילך על גופות" (ביטוי ברוסית), (626-636). אני למדתי לאזן בין זה, זה לא פשוט, בכלל להגיד "לא", לעצמי, כי יש כאן הרבה פיתויים, להגיד "לא" לאחרים" (737-741)

"אני יכולה להגיד, חזרה לעצמי, כי היום אני יכולה להרשות לעצמי להיות כמו שאני. עכשיו אף אחד לא יכריח אותי לעשות ממני משהו אחר, לא גבר, ולא מערכת (סיסטמה...)." (קלרה, 768-771).

לטמילה ההגירה היא גם מאוד סימבולית. בארץ טמילה הצליחה להתגרש מבעלה האלים, ולשנות את חייה:

"אני, דווקא מרוצה, שנשארת בארץ זאת לבד. בארץ זאת אני מרגישה את עצמי בן אדם, ושיש אנשים שיכולים לעזור לי, הם לא רק יכולים, הם גם רוצים לעשות זאת (טמילה, 1045-1048).

"מה שיש לי בארבע שנים האלו, אף אחד לי לא נתן כלום. לאף אחד אני יכולה להגיד היום, אני לא חייבת. וגם בבנק אין לי מינוס. את מבינה, מפני שעם זאת, עם כל זה, אני נשארת בן אדם, ולהרבה אני עוזרת (טמילה, 1071-1076).

בראיון של יאדביגה ניתן לראות התפתחות של תהליך ההתבגרות האישי שלה. איך היא הפכה מילדה בת 18, שהתחתנה והייתה תלותרית מאוד בבעלה, לאישה עצמאית, אחראית והמסוגלת לקבל החלטות.

לרגע הזה, בשבילי חשוב, עכשיו, אני כאילו מחדש... מחדש בונה את החיים שלי. אני כאילו לא רוצה להסתכל אחורה, פשוט רוצה עכשיו, עכשיו בשבילי חשוב את הילד שלי, וכאלו, כאילו, כדאי לבנות את החיים מחדש. זהו (יאדביגה, 625-621)
"עכשיו כאילו יותר קל לי להיזכר בזה, לדבר על זה, אני יכולה להגיד שזה נשאר בעבר. אם היינו נפגשים לפני שנה, לא הייתי מסוגלת לספר לך על זה. עבר זמן, הוא מרפא קצת הכל. עכשיו אני מספרת על זה באופן רגוע, עכשיו אני יכולה להגיד שזה הכל נשאר כאילו בעבר, ועכשיו, אפשר אפילו להגיד כך, עכשיו החיים מתחילים מחדש, עכשיו אני כבר בן אדם אחר" (יאדביגה 636-629).

מה הם הגורמים שהשפיעו על יאדביגה, כך שהזהות שלה התגבשה? הזמן, לידת הילד, גירושין מבעלה או ההגירה וכול הקשיים שהביאה איתה, כל אלו ביחד לימדו את יאדביגה להסתגל, לקבל החלטות, לא להיות תלותרית. כל הגורמים ביחד השפיעו על תהליך ההתבגרות של יאדביגה. בהקשר זה החוקרות מירסקי, קאושינסקי (1989) מציינות כי במקרים מסוימים, שבהם מתאפשר בתהליך הקליטה עיבוד מוצלח של המאבקים הפנימיים, העלייה (ההגירה) יכולה להפוך לחוויה של גדילה והתפתחות.

3.2.2 זוגיות ומשפחה

אחד מבין שלושת הנושאים המרכזיים בסיפורי חיים של נשים חד- הוריות הוא נושא של זוגיות ומשפחה.

על התפיסות של מוסד משפחה ישנן השפעות היסטוריות, תרבותיות - מסורתיות והשפעה של הדת. בעקבות שינויים חברתיים כלכליים שונים שמתרחשים בחברה המודרנית תפיסות של מוסד המשפחה ותפקודי המין משתנים ומטשטשים.

מסיבה זאת בחברות ובתרבויות שונות, התפיסה של המוסד המשפחתי תהיה שונה. כך למשל בישראל, למרות המודרניזציה של החברה, עדיין קיימת השפעה של דת היהדות על תפיסת הנשואים ועל התפקוד המשפחתי (כך, 1986; ג'רבי, 1996; אלסטר 1996).

לעומת זאת, תפיסתה של החברה לגבי נישואים ולגבי התא המשפחתי הנה אחרת בחבר העמים. בסיפוריהן של הנשים, לפי תיאוריהן, נושאי המשפחה והזוגיות התחלקו לשבע קטגוריות מרכזיות (הכירות עם בן זוג ונשואים; יחסים בזוגיות לפני העלייה; יחסים בזוגיות אחרי העלייה/משבר ביחסים; שימוש בסמים, אלכוהול של בן זוג; אלימות במשפחה; ילדים וחינוך; בדידות של אישה, חיפוש קשר אינטימי) המשקפות את הזוגיות ואת החיים המשפחתיים של הנשים. לעתים קרובות קיים שילוב של הקטגוריות עם רובד הזמן, כלומר לפני ואחרי העלייה, לפני ואחרי גירושין. השילוב מאפשר להראות את הקטגוריה בדינאמיקה.

היכרות עם בני הזוג והנישואים / יחסים בתוך הזוגיות לפני העלייה

כל אחת מהקטגוריות האלו, קיבלה תוקף בסיפוריהן של הנשים. יחד עם זאת בחרתי להציג אותן ביחד, כקטגוריה אחת שהגדרתי כ"היכרות עם בני זוג ויחסים בין בני הזוג לפני עלייתם", כי לא בכל הראיונות הנשים סיפרו על ההיכרות עם בני זוגן ועל הנישואים, באופן כרונולוגי וברור. הגילאים בהם הנשים התחתנו, היו גילאים נורמטיביים בחבר העמים, ומאוד צעירים לפי התפיסה הישראלית. כל הנשים התחתנו בטווח הגילאים שבין 18-20, ויש כאלו שנישאו בנישואים שניים כאשר היו בנות 24-25. הטבלה הבאה מציגה את הנתונים בפירוט:

טבלה 8. נתונים על הגיליים מרואיינות בזמן הנישואים

שם מרואיינת	גיל נשואים	גיל נשואים שניים (אם היו)
קלרה	19	25
יאדביגה	18	-
טמילה	18	-
ארינה	בסביבות 20 (בראיון אין גיל מדויק)	-
אלונה	20	24
סבטלנה	בסביבות 20 (בראיון אין גיל מדויק)	-

חלק מהנשים מציינות את הסיבות לנישואים כל כך מוקדמים, למשל:

"התחתנתי בגיל 18.... בסך הכל, אני יכולה להגיד, שלא אהבתי את בעלי, אבל להורים שלי, היה קשה לגדל שלושה ילדים" (טמילה 8-10).
"אני התחתנתי, מפני שבזמנו, אנחנו נפגשנו שנתיים והוא אנס אותי, ו בסך הכול, אני חשבתי, שעניין יגמר על זה, כי פחדתי שאף אחד לא יהיה צריך אותי, נו-, לכן התחתנתי איתו (טמילה, 21-24)

בנוסף לזה, בציטוטים הבאים אפשר לראות שבעצם הניסיון הראשוני ליצירת קשר מיני הייתה סיבה לחתונה. קלרה מציינת:

"החתונה הייתה פיתרון חוקי להתחיל קשר מיני. זהו" (קלרה, 456-457).

בנוסף לזה היא מציינת:

"בסך הכול היינו שני אידיויטים, שהתחתנו בתולים, שנינו, בזמנו, עכשיו, זה נראה לא ריאלי, אבל באותה תקופה, היה לזה הסבר, כי שם לנסות מה זה סקס, פחדתי, כי היה

א' אפשר להשיג קונדומים, אמצעי מניעה, שאפשר למצוא, להשיג, לנסות, גם לא היה.
בסך הכול להתחתן, זאת הייתה אפשרות יחידה, לדעת מה זה סקס (קלרה, 435-442).

"פעם ראשונה התחתנתי בגיל 20, בגיל 21 ילדתי את הילד, בעלי היה גבר הראשון שלי"
(אלונה, 878-879).

ממצאי הראיונות מראים שרצון של הנשים וגברים להתחיל קשר אינטימי, תפיסות של החברה, וחוסר של אמצעי מניעה, היוו סיבות שהביאו לחתונות בגיל צעיר.
חוסר בבשלות ובניסיון בחיים משותפים, ולעתים קרובות אי התאמה של בני זוג, גרמו לקונפליקטים ולהתפרקות המשפחות הצעירות (של קלרה, ואלונה).

"אני, אימא צעירה נשארתי לבד עם בעיות, שקשורות לגידול הילד, כלומר מא' עד ת',
אני הנקתי את הילד, הייתי צריכה לנהל משק בית בניקיון, והוא בבוקר היה יכול להציג
: "את יודעת, שאתמול שמתי גרביים האחרונים!?! למה אתה, מניאק, אתמול לא אמרת
לי על זה? נו-, דברים קטנים (שטויות), הכול ביחד, הוא התחיל להציק לי, מול העיניים
שלי הפך לאיזה ילד, אני לא ידעת, עד היום אני לא ידעת, למה זה התחיל להתרחש"
(קלרה, 423-433)

סיבה נוספת לגרושים בחבר העמים היא התמכרות בעלים לאלכוהול. בראיונות ישנן לכך שלוש דוגמאות: בעלה הראשון של אלונה, בעלה השני של קלרה, ואביה של יאדביגה.

"התחתנתי באהבה, אהבתי מאוד את בעלי, אחר כך הוא התחיל לשתות, והתגרשתי
ממנו" (אלונה, 8-10).

"היא (אימא) התחתנה צעירה מאוד, בגיל 17, אבל בעלה שתה, לכן הם התגרשו, הייתי
בת שלוש, זהו. מזמן זה, אני לא ידעת שום דבר על אבי. היא כאלו עוד פעם התחתנה, אך
חיים שלה לא הסתדרו, ומגיל 10 היא חינכה אותי לבד (יאדביגה, 574-577).
"לאדם זה הייתה בעיה עם אלכוהול. אף פעם בחיים, אני לא ידעתי מה זה, אחרי חמש
שנים איתו, אני דיברתי עם פסיכיאטרים בגובה העיניים, ברמה מקצועית שלהם"
(קלרה, 515-519).

"הייתי גיבורה כזאת, שמכרתי את הדירה, כדי להביא אותו למוסקבה לריפוי, נו בסך
הכול, מהתחלה הכול היה בסדר, הוא יצא מזה, התחיל לעבוד, התקדם טוב (קלרה-523
529).

אך הוא שוב חזר לשתית אלכוהול, לעתים קרובות בתה הייתה עדה ל"קריזות" שלו בבית. קלרה החליטה להתגרש ממנו ולעלות לישראל.
בנוסף, בראיונות מספר נשים מתארות יחסים מתוחים (למשל טמילה, וארינה).

"נו-, אגיד את האמת עם בעלי רציתי להתגרש כבר שם" (ארינה, 5-6)

משפחות אלו לא התגרשו בארץ המוצא, בני הזוג עלו ביחד לארץ, וכאן, כעבור מספר שנים המשפחות התגרשו.

לגבי התנהלות החיים של המשפחה בארץ המוצא אין מידע בסיפוריהן של הנשים. חלק מהמראיינות, לא מתארות את מערכת היחסים עם הבעל בארץ המוצא (סבטלנה, אלונה, ארינה). יתכן שלא היו בעיות מיוחדות, שלדעתן של הנשים חשוב לתאר במסגרת סיפור חייהן.

יחסים בזוגיות, משבר ביחסים אחרי עליה

משבר ביחסים בין בני זוג עלול לגרום לפירוד זמני או לגירושין (וייס, 1988).

טווח הסיבות שעלולות לגרום לזוג להתגרש רחב מאוד. כך למשל סיבות נפוצות לגירושים במשפחה רוסית הן: אלכוהוליזם של הבעל, אלימות במשפחה כלפי האישה, בעיות כלכליות, בגידות (Kurganov, 1967).

בראיונות שביצעתי ניתן לראות ציר נוסף: נושא של ההגירה והשפעתה על המשפחה. נושאים אלו קשורים זה בזה. הגירה הנה אירוע מרכזי בחיי משפחה, היא כרוכה בהתמודדות עם אתגרים, קשיים, לחצים או בדרך והסתגלות למציאות חדשה. בתנאים האלו חברי המשפחה עשויים לתמוך ולעודד זה את זה, אולם הם יכולים לחוות בדידות, מתח, מריבות, שינוי בתפקידים בתוך המשפחה ושינוי בדפוסי הקשר בניהם (סלונים-נבו, שרגע 1999).

יתכן, שהקשר בין עליה ויחסים בין בני זוג אינו ישיר, אלא עקיף. כפי שנאמר, ישנן מספר סיבות שעלולות לגרום לבני זוג להתגרש אם הקשר ביניהם אינו חזק, ואין רצון לשמור על התא המשפחתי. בנוסף בהגירה לעתים קרובות ישנן בעיות נוספות, כמו בעיות כלכליות, בעיות דיור, בעיות הסתגלות ועוד. כמובן, בעיות נוספות עלולות להוות סיבות לגירושין במשפחות מהגרות. בנושא זה, אלונה מתייחסת בראיון:

“ כפי ששמעתי מחברות שלי, לעתים קרובות, לעתים קרובות, היסטוריות כמו היסטוריה שלי מתרחשים כאן בארץ. מגיעים לכאן משפחות, יכול להיות תפיסות אחרות, מנטאליות אחרת יש לאנשים האלו. יש כאלו שמרימים ידיים, יש כאלו שבעליהן מתחילים לשתות, לבגוד. אין שביאות רצון, אין מספיק כסף, מסיבה זאת, כמעט תמיד במשפחות, מיקרי, ישנן מריבות, מהומות. זה לא מתחיל כך, חיה, הינה אין כסף. זה מוסיף, ומוסיף, וכך מתפרקת משפחה (אלונה, 851-859).

נשים מציינות בגידות של בעלן. כך, למשל אלונה מציינת:

“הוא כול הזמן היה הולך לנשים, אחר כך, בעוד חודש היה חוזר. אני גם לא צריכה את זה, יש לי בנות, אני לא רוצה שהוא יביא לי לבית משהו, איזה גועל נפש, מחלה. אני יודעת שהוא היה ממשיך עם זה כל החיים שנשארו. הוא היה מגיע הולך, וחשב שזה ביתו. לכן, אני לקחתי את ילדי והלכתי לשכירות” (אלונה, 107-112).

במקרה של ארינה בעל בגד בה:

”נו, עוד פעם ביניהם התחיל רומן, הוא חזר... ואמר, שהוא חזר כדי להתגרש איתי, מפני שהוא מתכוון לנסוע (אלונה, 66-63)

סיבה נוספות העלולות לגרום לגירושין הן אלכוהוליזם, שימוש בסמים ואלימות של הגבר כלפי האישה. (כמו המקרים של קלרה – שהתגרשה ברוסיה מבעל אלכוהוליסט, יאדביגה – התגרשה בארץ מבעלה שהתמכר לסמים, טמילה התגרשה בארץ מבעלה שהתעלל בה קשות). אלו מקרים קיצוניים, בהם המשפחה והזוגיות הופכות למערכת הרסנית כלפי חברי המשפחה. במקרים אלו נראה שהגירושין הם אלטרנטיבה מתאימה. קטגוריות של אלימות ושימוש בחומרים פסיכו-אקטיביים ידונו בהמשך.

בנוסף, מהראיונות עולה שיחסים בני בן הזוג חסרים תוכן אינטימי ותוכן רגשי, ולא ניתן לראות דיאלוג המקרב את בני זוג. לפי ספרות נתון זה עלול לגרום לשלב של ניכור, אפילו לפני הגירושין (אלסטר, 1996).

ממצאי הראיונות אין תשובה חד משמעית לשאלה האם ישנה השפעה שלילית של ההגירה על יחסים בין בני זוג. יחד עם זאת, הגירה עלולה ליצור קשיים בחיי המשפחה, ולעתים קרובות עולים מתקשים להתמודד עם הקשיים לא רק במובן אופרטיבי, אלא גם במובן הרגשי. עומס רגשי גורם לקושי לשמור על המשפחה. במקרים האלו משפחות צריכות עזרה של אנשי מקצוע, בהעלאת מודעותן, ובהבנת התהליכים שעוברת המשפחה.

בנוסף, בראיונות אפשר לראות שתפיסת הגירושים נמצאת תחת השפעת התרבות ותפיסות מחבר העמים, כלומר מדובר בתפיסת המשפחה כמבנה משפחתי ליבראלי, המשתקף בחלוקת התפקידים ובחלוקת האחריות בצורה שוויונית בין בני זוג. הדבר משפיע על תפיסה ליבראלית של נשים וגברים כלפי גירושין, כאשר גירושים נתפסים כפיתרון נורמטיבי לזוגיות לא מוצלחת.

שימוש בסמים, אלכוהול של בן זוג

חומרים פסיכו-אקטיביים הנם חומרים שאחרי החדרתם לגוף גורמים או עלול לגרום לשינויים גופניים, רגשיים, חשיבתיים והתנהגותיים. חומרים המשפיעים על המצב הנפשי קרויים "חומרים פסיכו-אקטיביים", וחלקם עשוי לשמש כתרופות למחלות שונות, שהשימוש בהם נעשה מתוך צורך ופיקוח רפואי על בסיס מתן מרשמים ובמינון מותאם. כל שימוש אחר הוא שימוש לרעה, שיש בו פגיעה קצרת-טווח ו/או ארוכת טווח בסוגי התפקוד של האדם (טייכמן, קידר, 1998). לעתים קרובות, אדם המפתח תלות בסם מסוים זקוק לסם על מנת לתפקד. חוקרים מבדילים בין תלות גופנית, לבין תלות נפשית (טייכמן, קידר, 1998). אי נטילתו של סם עלולה לגרום לכאבים גופניים וכן לגרום למתמכר לעשות הכול על מנת להשיג את הסם.

אי אפשר להסביר על ידי גורם אחד את תופעת השימוש בסמים ובאלכוהול. מדובר בתופעה מורכבת, שבה ישנם חלקים שונים: היסטוריים, חברתיים-תרבותיים ואינדיבידואליים (זלמנוביץ, 1993).

ההתייחסות לסמים ולאכזריות ואופן השימוש בהם שונה מחברה לחברה, מתרבות לתרבות ואף מקבוצה חברתית אחת לאחרת. יש חברות השוללות לחלוטין את החומרים הפסיכו-אקטיביים, לעומתן יש חברות אחרות הרואות את השימוש בחומרים האלו כחלק מסוים במערכת דתית-טקסית (טייכמן, 1989).

החוקר מציין שסוגיה מרכזית בנושא זה היא השאלה מדוע בני אדם מתחילים להשתמש בסמים ובאלכוהול ומה הם הגורמים המשפיעים על כך? לפי החוקר, בשימוש של אלכוהול וסמים אצל בני אדם ניתן לראות מס' גורמים משפיעים: גורמים תורשתיים, גורמים הקשורים באדם ובאישיותו, גורמים חברתיים ובין-אישיים, גורמים מצביים (הכוונה לשתי גורמים מצביים עיקריים הגורמות לשימוש: מצבי לחץ חיצוניים והתמודדות עימם, וגורמי שני-זמניות של הסם או אלכוהול).

הגירה עלולה בהחלט להוות עבור אנשים מסוימים כגורם לחץ מאוד משמעותי. גל (2003) מציינת, שישנם מחקרים שמדגישים את הקשר בין שימוש בחומרים פסיכו-אקטיביים לבין אלימות, ויחד עם זאת הקשר אינו ישיר לחלוטין. עם זאת, החוקרת מציינת כי 48% מהגברים שהכו את נשותיהן השתכרו לפני שהתעללו בהן. החוקרת מדגישה, כי לא כל גבר המכור לסמים או אלכוהול מכה את אשתו, וגברים מכים רבים אינם מכורים לסמים או אלכוהול. בראיונות עם הנשים עלה שבעלן של כל הנשים השתמשו בחומרים פסיכו-אקטיביים (חמש סיפרו על התמכרות לאלכוהול, ואחת לסמים), בחלק מהמשפחות היו תופעות של אלימות. שני מרואיינות שהיו פעמיים נשואות (קלרה ואלונה) מדגישות שהשימוש באלכוהול של בעליהן גרם לפירוק המשפחה ולגירושין:

"מאוד אהבתי את בעלי, אחר כך הוא התחיל לשתות, ואני התגרשתי ממנו" (אלונה, 8-

9)

"פשוט ברגע אחד אמרתי לעצמי, בסדר, אני סובלת, זה חיים שלי, אבל למה ילד שלי צריך לסבול, על מה, אני שואלת? אם אני בחרתי את בן זוגי, מה הקשר שלה? ובאותה תקופה, בעקר, היו תוכניות לעלות, והיו תוכניות לעלות איתן ביחד. זאת הייתה תקופה שהוא לא שותה, הכול היה בסדר, רצינו לעלות ביחד וכו'. וכאשר הוא השתכר, והמסמכים ו"אביר" כבר עברנו, נשאר רק לקבל דרכונים עם חותמות, אני הבנתי שאני עלה לבד" (קלרה, 570-579).

שתי המרואיינות בסיפוריהן מדגישות כי בעליהן התמכרו לאלכוהול או סמים בארץ (סבטלנה, יאדביגה).

כעבור זמן, הוא פשוט התחיל להשתמש בסמים (יאדביגה, 138-139)

"הוא נעשה מאוד אגרסיבי, הוא, הכסף האחרון, הוא כבר הכל התחיל להוציא מהבית, אני לא ידעתי איך להתמודד עם זה, וכל הכסף שהוא היה מרוויח, הוא אפילו אותו כסף, שאני החבאתי, הוא חיפש בכל הבית. הוא נעשה מאוד אגרסיבי, אי אפשר היה לשלוט בו, כסף האחרון בארנק, שהיה לחלב, הוא היה יכול לקחת אותו מאוד רגוע, ולצאת, אפילו לא עשה שיקול דעת, שבבית ילד קטן, הינה, הינה (יאדביגה, 296-302).
"היו תקופות שהוא איבד את עצמו, היו רגעים שהוא השתכר (סבטלנה 283-284).

"הוא לא היה אלכוהוליסט במובן מלא של המילה, אבל חשש שהוא יכול להפוך לאלכוהוליסט הביא אותנו לחברה זאת, של אלכוהוליסטים, שהיו עוברים גמילה, ושיחות פסיכולוג (סבטלנה, 288-291).

חלק מהנשים מתארות המצב בו בעליהן שותים בבית:

"כאן, שנתיים הראשונות היה בסדר, אחר כך הוא התחיל לשתות. הוא לא שותה כול הזמן וקצת, הוא שיכור, הוא היה נכנס לשכרות. הוא - או לא שותה בכלל, או שותה במהלך עשרה ימים, עשר-שתים עשרה יום שותה רק וודקה, איכות לא חשובה, אפילו הכי גרועה, העיקר שי אלכוהול, עם(אחרי) וודקה הוא לא שותה אפילו מים, ולא אוכל כלום. כך הוא מגיע למצב של זחילה בדירה (אלונה, 71-77).

"אצלי במקפוא היה ליטר וודקה, בכול הדירה היו מפוזרים תפוחי עץ, נשוכים פעם אחד כלומר אצלי על השיש, במטבח הייתה סלסלה, הינה, זאת, עם תפוח עץ, והוא מזג לעצמו את וודקה, לגביע, הוא לא שותה מכוסית, הוא מזג לעצמו את וודקה לגביע, שותה, נשך את תפוח עץ, הלך איתו לאיזה שהוא מקום, שהשאיר אותו שם. אחר כך, כעבור זמן, עוד פעם מזג לעצמו, נראה שעוד פעם לקח תפוח עץ, חדש, כך אצלי תפוחי עץ, גביעים, כוסיות, כוסות ואחר, היו מפוזרים בכול הדירה, ובכול מקום היה ריח של וודקה (ארינה, 525-534)

מתוך ממצאי הראיון עולות שאלות: האם תופעות של שימוש באלכוהול או בסמים קשורות להגירה, האם הן ממאפייני התרבות הרוסית, או מאפיינים של זוגיות לא מוצלחת, או גורמים הקשורים לאדם ולאישיותו? מהנתונים שיש בידי אי אפשר להגיע לתשובה חד משמעית כוללת שתתאים לכל המקרים.

בכל מקרה לכשעצמו ישנם גורמים ייחודיים שהשפיעו על ההתמכרות של הגברים.

אלימות במשפחה

"הספרות מתייחסת לאלימות במשפחה, כאלימות פיזית, מינית ופסיכולוגית. האלימות במשפחה מתרחשת כדפוס של מעשים אלימים במשך תקופת זמן וכוללת צורות וקטגוריות שונות" (שטיינר, צמח, 1999). חוקרים מציינים קטגוריות של אלימות: אלימות פיזית, תקיפה מינית ואונס, איומים בתקיפה, שליטה מוחלטת על כסף. אלסטר (1997) מבדיל בתוך תופעת האלימות בין מרכיבים שונים: רקע חברתי-תרבותי, מבנה המערכת המשפחתית, אישיותם של המשתתפים, הרקע המשפחתי.

הסיבות לאלימות גברים כלפי הנשים מגוונות. גל (2003) מציינת, שאלימות נועדה להעניש את האישה, לשמור על תלותה בבעלה, באמצעות האלימות הגבר מנסה לדכא את האישה ובכך למנוע את עצמאותה. לעתים קרובות אלימות היא הדרך לשליטה על אישה ועל גופה. אלימות הגבר כלפי האישה יכולה להופיע גם כאזהרה וזאת על מנת שהאישה לא תעז לפתוח בהליכי גירושין.

בישראל, תופעות אלימות קיימות בקרב אוכלוסיות שונות. גם בקרב קבוצת הרוב וגם בקרב קבוצות מיעוט שונות: למשל, בקרב הערבים, או בהחברה החרדית, וקבוצות שונות של עולים חדשים (אתיופים, רוסים). למרות השוני הרב יש בין שלושת קבוצות המיעוט. שלושתן חברות סגורות, הפועלות על פי נורמות שונות מאלה של חברת הרוב. בברית המועצות לשעבר, במיוחד בחלק האירופי (אוקראינה, בלרוסיה, רוסיה ועוד), היה קיים בדרך כלל שוויון בין גברים ונשים שחיו במסגרת זוגית. הבעל ואישה היו שותפים שווים. יחד עם זאת שתיית אלכוהול ע"י הגבר היא תופעה מקובלת בקרב אוכלוסייה זאת, ושיכרות של הגבר גרמה לעיתים קרובות לאלימותו כלפי האישה (גל, 2003). בראיונות נשים מספרות על האלימות של בעליהן כלפיהן. בארבעה מקרים הילדים היו עדים (במידה זו או אחרת) לאירועים אלימים שהתרחשו בבית בין ההורים. ברצוני להביא דוגמאות משני ראיונות שתיארו מצבים בהם ילדים היו עדים לאלימות קשה של האב כלפי אם:

"בסך הכול הוא הרביץ לי פעם אחת, זה הספיק לי לכל החיים, שנותרו לי. זה היה לפני שנתיים וחצי, מה זה הכה אותי, הוא שם לי סכין לגרון, והילד שלי הוציא אותי מהסכין. אחר כך הוא הכה אותי עם הרגליים וידיים (אלונה התחילה לבכות, דמעות לא נתנו לה לדבר, ו היא בקשה זמן להירגע), (אלונה 170-175). הוא כל הזמן אמר שהוא יהרוג אותי, ואת ילדי, דבר נאמר לא רק לי, אלא גם לחברי. חמיש פעמים הוא נכנס עם הסכין לחדר שינה ורצה להרוג אותי" (אלונה, 187-189)

במקרה של טמילה האלימות הייתה גם כלפיה, וגם כלפי ילדיה:

"הוא היה מעיר, היא היה מכה נורא, אנחנו עם ילדים, הרבה פעמים ישנו ברחוב, חלק גדול, כמובן חוותה בתי, בני כבר אחר כך" (טמילה, 44-47).

בארץ בעלה המשיך להתעלל בה ובילדים:

"... הוא נכנס לחדר, והתחיל להעיר אותי... הוא התחיל לקלל אותי, ורצה שאני אקום, בייתי אמרה, אבא אל תיגע בה, אל תיגע, עכשיו לך לשון, ומחר נקום. הוא קילל אותה ונתן לה מכה בפנים, היא נפלה וקיבלה מכה עם הראש מקיר. (218-221). קפצתי מהמיטה, רציתי לקחת חלוק, הוא תפס אותי, השכיב על הרצפה, החזיק בשער וגרר כך לסלון. בני קפץ מהמיטה והתחלנו לריב. אני כבר לא זוכרת בדיוק, איך זה היה, הוא החזיק אותי בראש, כך, וכל הזמן דחף לקיר, והרביץ ברגל. בתי רצתה לעזור לי, אמרתי לך, שהוא חזק מאוד, עם יד אחד הוא הרביץ לה, דחף אותה לדלת... (טמילה, 227-234).

בהמשך טמילה מספרת איך זה השפיע על בתה:

"היא קצת גם, החיים האלו הם מורכבים, וקשה לה עם האנשים. היא לא מאמינה להם" (טמילה, 763-764)

בעלה של טמילה היה אלים כלפיה גם באוקראינה. בראיון שלה אפשר לראות את היחס של החברה האוקראינית כלפי אישה מוכה, ולהשוות אותו למערכת התמיכה שהיא קיבלה כאן, בארץ.

"אני אגיד לך, עכשיו זה מפחיד, אבל שם, הבנתי, שהוא לא ייתן לי לחיות. אם אני אלך – לאן אני אלך? איפה אגור שם? שם הכול אחרת. כאן, מדינה מגינה קצת, שם, שם הוא אדם, ואני – כלום. לא פעם אחד פניתי שם למשטרה, כול החברים שלו שם צחקו עלי, אחר כך הם היו אומרים לו, ואני הייתי מקבלת כפול, אחר כך אני הבנתי, שאין לי ממי לבקש הגנה (טמילה, 50-58).

"לא היה לי מקום לאן ללכת, כולם היו מרחמים עלי, כולם היו מכבדים אותי, כולם אהבו אותי, אבל תכלס לעזור, לקחת את היד שלי, להגיד, את צריכה לעשות כך, וכך, אל תדאגי, את לא תהיה ברחוב. אני בכל לא הייתי מוגנת. וכך היה שמונה עשרה שנים" (טמילה, 68-72).

"פעם אחת (באוקראינה אני יזמתי את הגירושי, הוא הגיע לבית משפט, לפרוצדורה של גירושי, בנוכחות של כולם, של השופט, של עורך דין, הוא בכוח השיב אותי במכונית, אף אחד לא היה יכול לעשות משהו, ובכוח הסיע ליער", (טמילה, 152-156).

שם הוא התעלל בה ורצה לתלות על העץ.

"כך, היה הרבה פעמים, אני כבר לא פניתי (לבית משפט), כי ידעתי, שאני והגירושי זה שני דברים שונים (טמילה, 174-176).

כאן, בארץ, אנשים שונים (שכנים, שליח פיצה, אנשי מקצוע) עזרו לה לעצור את האלימות של בעלה. במשטרה הסבירו לה את הנהלים, טמילה קיבלה תמיכה פסיכולוגית. בסופו של דבר היא הצליחה להתגרש מבעלה.

"במדינה זאת, אני הרגשתי שאני בן אדם, שיש אנשים שיכולים לעזור לי, חוץ מזה שהם יכולים לעשות את זה, הם רוצים לעשות זאת" (טמילה, 1046-1048).

בראיון עם אלונה, ניתן לראות את השפעה של תרבות על תופעות אלימות בתוך המשפחה. בהתחלה אלונה התביישה קיימת אלימות בעלה כלפיה:

"שבוע גרנו אצל חברים, נראה שעשיתי טעות גדולה, שלא פניתי למשטרה, יכול להיות לפי התפיסות שהיו בברית המועצות, זה לא היה טוב (קול שלה רועד, דמעות בעיניים), לא יפה, ואני לא פניתי לאף אחד. אחר כך כאשר עבר זמן; כאשר אני אמרתי לו, שאני אלך, אם משהו, אם פעם אחד הוא ירים עלי יד, אני אלך למשטרה, הוא התחיל לצחוק, ואמר, למי את תוכלי להוכיח משהו. (אלונה, 177-182).

ממצאי הראיונות מדגימים כי אלימות היא תופעה הקיימת ביחסים בין בני זוג בני חבר העמים, כאשר אירועים אלימים מחריפים בתקופת פרידה בין בני זוג. בנוסף, ניתן לראות את השפעת תרבות חבר העמים בהתייחסות הנשים לאלימות כלפיהן. הנשים מתארות את עצמן כחלשות פיזית, ומתביישות מהסטיגמה של אישה מוכה. הנשים חסרות אונים, ולא מודעות לחוק ולנהלים כאן בישראל המאפשרים לעצור את התופעה. חשוב לציין כי בברית המועצות כמעט ולא הייתה מודעות לאלימות במשפחה והאלימות לא טופלה על ידי מוסדות ממשלתיים.

סביר להניח, מציינת גל (2003), שתהליכי הגירה גורמים למתחים רבים בחיי העולים. במשפחות בהן הייתה אלימות בארץ המוצא, האלימות גוברת בישראל. גם במשפחות שבעבר לא הייתה בהן אלימות, המצוקה הכלכלית והזרות, מביאים בעלים לידי תסכול שעלול להתבטא בצורות אלימות.

ילדים, חינוך

ברוב הראיונות, חוץ מהראיון עם טמילה, נושא חינוך ילדים לא עלה ביוזמת המרואיינות, אלא רק אחרי ששאלתי את האמהות על ילדיהן. עם ההגירה, במציאות החדשה, לעתים קרובות ישנם קשיים בחינוך הילדים. חוקרים רבים מתייחסים לקשיים השונים שעלולים לגרום למשבר בין הורים וילדים (Shor, 1999 ; Roer-Strier, 1997 ; סלונים-נבו ואחרים, 1995, 1998).

יחסים בין הורים לבין ילדים מושפעים מהנורמות של החברה. כך, למשל, Shor (1999) מציין כי הבדלים בגישה ההורית בין מהגרים שהתיישבו בארצות מערביות למקומיים הובילו למצבים שבהם גישות הוריות שנחשבו ראויות בברה"מ כבר לא נחשבות נאותות בארץ החדשה. למשל, בחברה קולקטיבית (כמו שהייתה בריה"מ לשעבר) קיימים ערכים מסוימים להם יש חשיבות רבה, כמו ביטחון, משמעת, קונפורמיות, והקרבה למען הקבוצה, בעוד שבחברה אינדיבידואליסטית יש דגש על הישגיות, הנאה ותחרותיות.

הקונפליקט בין תפיסות תרבותיות שונות לעתים קרובות גורם לחוסר הבנה בין הורים לבין ילדיהם. הנושא בא לידי ביטוי חריף בראיון עם סבטלנה:

" לשמחתי יש לי שני ילדים, אבל לצערי שני הילדים האלו קיבלו השכלה שונה, למרות שקיבלו חינוך היה אותו חינוך. הנה. בני סיים בית הספר, ואפשר להגיד בנה את זהותו אישית בברית המועצות, ע(486-489). בתי, תוצר, ותוצר של מציאות ישראלית. מה זה 65 במתמטיקה, זה לא טוב? זה – טוב, זה- בסדר. הנה חוסר אכפתיות, לא עם התעניינות רבה בלימודים (491-495). קודם צה"ל, ואחר כך להשלים בגרות, הנה שם לא השלימה, פה – לא השלימה. ובסופו של דבר כאשר השתחררה נשארה בלי מקצוע, בלי רצון ללמוד משהו, בלי ידע, ולא מה היא רוצה (סבטלנה, 497-501).

כאשר ההורים רצו לדבר עם הילדה על הלימודים היא ענתה:

"זה החיים שלי, ואני רוצה לנהל אותם, אני לא רוצה ללמוד כך, כדאי להמשיך לימודים, להתקבל לאוניברסיטה. לא כולם צריכים להיות אנשים עם השכלה גבוהה. אני אלך לפרסונאל משרת, זה החיים שלי, זה הגורל שלי (סבטלנה, 541-546).

סבטלנה מציינת:

"עם בתי, יכול להיות יש כאן אשמתנו, מפני שזה יצא בדיוק כאשר הייתה אצלה תקופת בניית, של ילדה זאת, הנה, כאשר הינו צריכים יותר עם תשומת לב, יותר להסתכל, מה היא לומדת, איך היא לומדת, איזו קשיים יש לה. מפני שמורים בבית הספר תמיד היו אמרים, אוי, היא מתוקה, אוי היא חמודה כזאת. ידעתי, שילדה לא יודעת עברית, כמו שצריך, לא יודעת מתמטיקה, כמו שצריך, אפשר להגיד שהציון של המורים וממוצע היה, היא חמודה", נו את האמת, אשמתי, פספסתי רגע זה (סבטלנה, 512-520).

נושא חינוך ילדים מקבל פרספקטיבה אחרת במקרים של גירושין. המשפחה החד-הורית אינה זהה למשפחה רגילה שאחד מההורים נעדר ממנה. היא מערכת שונה הן במבנה והן בדינאמיקה שלה. (אילון, פלשר, 1999).

אחד מהמדדים והעיקרים להצלחת הגירושין הוא יכולתם של בני זוג להתחלק בהמשך האחריות בדאגה וטיפול בילדיהם. חלוקת אחריות נאותה בגידול הילדים תוכל להתבצע כאשר ההורים מסכימים לשתף פעולה בנושא (אלסטר, 1996). לפי הממצאים שהתקבלו מהראיונות עולה שבמשפחות המתוארות אין שיתוף פעולה בין ההורים, ורק אב אחד נמצא בקשר עם בתו. כאשר אם-חד הורית צריכה לעבוד שעות רבות, ולפעמים בשתי משרות, קיימת מידה מסוימת של זמן מצומצם המוקדש לטיפול בילדים. לעתים קרובות האימהות מנסות להיות מועסקות במשרה חלקית, בשעות מתאימות, או לעבוד בביתן, במידה ומתאפשר. למשל, חלק מהשעות אלונה עובדת בבית:

"בהפסקה אני יכולה לבשל משהו, להיות עם הילדים, לא הרבה זמן, ואחר כך אני רצה לעבודה, וחוזרת בשעה 11 בלילה" (אלונה, 37-38).

וויס (1988) מציינת, שלעתים הורים יחידים חשים רגשי אשמה על שהם צריכים להפקיד את ילדיהם במשך היום בידי אנשים אחרים, נושא זה עלה בראיון עם יאדביגה, היא מציינת, שלא הייתה יכולה לעבוד כל היום בגלל שהתינוק היה קטן:

"ילד היה מאוד קטן, הייתי מחפשת מטפל ל-4-5 שעות" (יאדביגה 344)

אבל זהו המקרה היחיד שעלה בראיונות, שבו מרואיינת הרגישה אשמה כלפי תינוק שהייתה משאירה בבית עם המטפלת. שלוש אימהות אחרות לא היו פנויות רגשית ופיזית לילדיהן. הן היו עסוקות: או בעבודה או בלימודים. במקרים אלו עזרה הסבתא בגידול הילדים (אצל אלונה, ויאדביגה). הנושא יוצג לעומק בקטגוריית 'מערכות תמיכה'.

היו מקרים שהילדים היו ללא השגחת מבוגר (הילדים של טמילה, קלרה, אלונה, סבטלנה):

"מה זה חופש, ומה זה ילדים אני שכחתי לגמרי. ילדים בסך הכול, מיועדים לעצמם, אצלי גדולה משגיחה על הקטנה" (אלונה, 42-43),
"הילדים שלי עם הפלפונים, אני כל הזמן איתם בקשר" (אלונה, 47-48).

בראיונות עם טמילה ואלונה הנשים מספרות על חשדנות כלפי בני זוגן לשעבר ועל חשש שהם ינצלו את הילדים להשגת מטרותיהם.

אלונה מספרת:

"יש לי תחושה, שהוא יעשה לי צרות עד יום האחרון, דרך הילדים, הוא רצה לכוון את הילד (הכוונה נגדה), יכול להיות אני טועה (אלונה, 259-260).
"בסך הכול כאבא, הוא היה טוב, אוהב את קטנה, אבל עכשיו כל הזמן מכוון אותה נגדי, הוא כל הזמן לוקח אותה. יש לו מישהי, שהוא גר איתה, ולא מזמן, באופן מקרי, נודע ליי, שהוא מכריח את הילד שלי לקרוא לה אימא" (אלונה, 205-208).
"היא (בתה) נפגשת איתו, היא מאוד אהבת להיפגש איתו, למה? מפני ש הוא מתעסק איתה, הוא איתה, קנה לה אופניים, הוא קנה לה פלפון, כלומר הוא עם המתנות, והילדים הם כולם, אפשר "לקנות" אותם. (אלונה, 215-219).

המקרה של טמילה קשה יותר. בהתחלה בעלה ביקש להיות בקשר עם בנו, אחר כך הם נסעו יחד לים המלח. טמילה מתקשה להבין מה קרה ומדוע לאחר נסיעה זו בנה לא חזר אליה.

בעלה החליט שבנו יישאר איתו, ובבית משפט בנה גילה רצון להישאר עם אביו. בנוסף בעלה קיבל החלטה לרדת מהארץ. משמעות ההחלטה היא שטמילה ובתה לא יהיו בקשר עם הילד. בפגישה אחת טמילה שאלה את בעלה: "מדוע עשית את זה?"

"למה, למה אתה העניש אותי... אני אפילו לא יודעת, מה הצליח להגיד לבני, שהוא שכנע אותי ברגע אחד (טמילה, 567-570)

"אני ידעתי, שאני צריך לקחת את הילד, מפני שאם אני אקח אותו, את לא תלכי לשום מקום, את תחזרי, אני לא חשבת שאת תעמדי על שלך, ואי אפשרי להזיז אותך. אני אומרת, טוב, אבל אתה לא חשבת שראשון שהענשת היה הוא" (573-577).

בעלי חשב להחזיר אותי, אבל מפחיד, שהם (כוונה ילדיהם) איבדו אחד את השני, את יודעת, קשר בין אח ואחות, בני שכנע גם את אחותו..." (טמילה, 590-593).

טמילה בראיון חושבת מדוע זה קרה, וסיפרה לי:

"אני לא אשמה, זה קרה לא בגל שהייתי אימא לא טובה, זה קרה רק בגלל זה שאני אימא טובה, חמה. את מבינה, בשבילי הכי חשוב זה ילדים. הייתי אימא לא נורמאלית. הייתי צריכה להשאיר הכול, הייתי צריכה לתפוס את הילד, את מבינה, הייתי חושבת

לא עלי, הייתי חושבת שיהיה לו כואב. לו מפחיד, הוא לא יכול לשלוט, אימא, אבא, קורעים את הילד לחלקים, ילד יחיד. הוא קטן, קשה לו. בסדר, זה קרה, כמו שזה קרה, ואחר כך, זמן שלי יגיע אחר כך" (טמילה, 802-792).

הספרות המקצועית מציינת שלעתים קרובות (וויס, 1988), במהלך הגירושים הורים נלחמים על הילדים, עבור הזכות לגדל את הילד. הדבר מתרחש מסיבות שונות, כמו למשל ילדים שמעניקים משמעות לחיי ההורים יחידים, או משום שבאמצעות הילדים הורים ממשיכים את מאבק הכוחות בינם לבין עצמם. הדבר מפריע להתפתחות הנורמטיבית של הילד. אלסטר (1996) מצייין, שאחד מהמדדים העיקריים להצלחת הגירושין הינה יכולת של בני הזוג להתחלק בהמשך באשר לצורכי בניהם ובנותיהם בשלבים שונים של התפתחותם. חלוקת אחריות נאותה בגידול הילדים תוכל להתבצע, כאשר ההורים מסכימים לשתף פעולה בנושא זה, אולם בפועל הסיכוי להגיע להסכם המייצג את טובת התפתחותם של הילדים הוא נמוך.

בדידות של אישה, חיפוש קשר אינטימי

נישואים חדשים עשויים להוות פיצוי לחיי משפחה שכשלו. הצלחת הנישואים החדשים כרוכה בשלב הבחירה שלפני הנישואין ובתהליך שעברו בני הזוג בין שני הנישואים (אלסטר, 1996). נשים גרושות לעתים קרובות מנסות ליצור מחדש תא משפחתי. לעתים קרובות קורה שנשים מחבר העמים, שעדיין נמצאות תחת השפעתן של תפיסות חברתיות מארץ המוצא אשר נותנות לגיטימציה לקשרים אינטימיים ללא נישואים, מסתפקות בקשר אינטימי עם גבר ללא נישואים פורמאליים. הדבר גורם לסטיגמות שליליות בחברה הישראלית, וכך הוצג בערוצי מולטימדיה שונים, למשל מחקר של דפנה למיש (2000). בראיונות בדידות וחיפוש קשר אינטימי מהווים תוכן משמעותי:

"משפחה מתפרקת, דבר ראשון, מה שעושה אישה, מתחילה לחפש נחמה תנחומים – נכון? מתחילה לחפש מילה טובה, משהו כזה, כאלו אנחנו טיפשות. והרבה מאוד נשים מלכידות כמוני. אני שמעתי ולא פעם אחת, ה-הי, למשל שמעתי מקרה כזה, אני לא מכירה אישית את בן אדם הזה, אבל שמעתי שבחורה זאת, התחילה להיפגש, לא עם ערבי, עם מרוקני. היא הפסיקה את הקשר, היא עזבה אותו, והתחילה לעבוד באיזה שהיא, בחנות. ומה עושה מרוקני, הוא הגיע לבעל בהחנות, ואמר לו, אתה צריך לפטר אותה, הוא שואל למה? אני עובד טוב. היא רוסייה, היא הייתה איתי, היא זונה, אתה צריך לסלק אותה" (אלונה, 870-860).

דוגמא נוספת של טמילה. אחרי הגירושים היא פגשה גבר. הוא לא היה נשוי, וגר לבד עם הילדים. היום היא בקשר אינטימי אתו, ולא במסגרת הנישואים:

"ובעוד חודשיים אנחנו עוד פעם נפגשים" (טמילה, 897)
"כלומר, באותו יום הכול הוחלט כאילו, עבורנו. אנחנו לא גרים ביחד, יש לו שני ילדים קטנים. כל הזמן פנוי אנחנו מבלים יחד. ילדים מאוד אהבים אותי, ואני את הילדים. הוא

אדם, הוא מאוד יקר לי, הוא מבין אותי, הוא אהב, אף פעם לא שואל, הוא סומך עלי (טמילה, 902-907).

"רק אתו אני הרגשתי את עצמי אישה, נזכרתי שאני צריכה משהו. אני צריכה את האושר של אישה, אני צריכה אפילו מילה טובה, את מבינה, וזהו" (טמילה, 958-960).

גם קלרה פגשה בארץ גבר שמוצאו רוסי, יצרה איתו קשר אינטימי, ולא מתכוונת להתחתן.

"הוא אדם שיש לי איתו יחסים רציניים וחזקים. מצד שני זה יחסים, כאילו, עכשיו אגיד (פאזזה), שיש בהם תוכן מסוים. זה מאוד חשוב בשבילי, מצד אחר, יחסים שהוא מראש נתן צורה מסוימת, כלומר הם צריכים להיות יחסים שלא מחייבים אותנו לגור איתי ביחד, זה, נראה הייתה מגבלה יחידה מצידו. בעצם בשבילי, אחרי שהתגרשתי פעמיים, בשבילי נשואים, לא היו כל כך מושכים" (קלרה, 341-351).

אחרי מותו של בעלה סבטלנה הכירה בן זוג דרך מועדון היכרות. היום היא מאוד מאושרת, ובסיפורה אפילו פונה לכלל הנשים:

"קרה כך, שהפסקתי להיות לבד. בערך שנה נמשכו היחסים בינינו, ה-, ה-, כל אחד גר בשטח שלו, ואחר כך, עברנו לגור ביחד, והינה, כבר ארבע שנים גרים ביחד" (סבטלנה, 210-214).

"עצה לכל הנשים הבודדות: אל תפחדו, אל תתביישו, ה-, ה-, מועדונים ל"לבבות בודדים", אל תפחדו ממועדוני היכרות, מקסימום שאתם יכולות לעשות, זה להסתובב ולחזור לביתכם" (סבטלנה, 185-188).

בניית חיים זוגיים הינו נושא שמופיע בכל הראיונות, חוץ מבראיון עם יאדביגה. ניסיון היכרות ויצירת קשר עם בני זוג חדש לא תמיד מוצלח. לפעמים בגלל בגידה שנייה, כמו במקרה של ארינה שחווה בגידה פתאומית וכואבת לפני החתונה, האישה כבר לא מאמינה שהחיים הזוגיים שלה יסתדרו.

"אחרי שנתיים וחצי של החיים המשותפים, הוא הציע לי להיות אישתו (ארינה, 251).
"הכול היה מאוד רציני, ו-, נפל (נהרס), כמעט לפני מספר ימים מתאריך הטיסה שלי
מכאן, כל הכרטיסים כבר נקנו, חבילות נשלחו לשם, למוסקבה.
-למה זה נהרס?"

"-כי הוא מצא משהי אחרת" (ארינה, 265-271).
"אני אהבתי כמו משוגעת, אף פעם לא אהבתי מישהו כך, וחושבת שאף פעם לא אוהב,
כי יש לי רפלקס הגנתי על אהבה" (ארינה, 349-351).

בסיפורן של נשים חד-הוריות, עולה נושא של בדידות וצורך להיות בקשר זוגי-מיני, וניסיונות של בניה מחדש את התא המשפחתי. יש נשים שהרגישו חוסר סיפוק כבר במהלך הנשואים הפורמאליים עם בני זוגן. כפי שעלה בראיונות, אחרי גירושין נשים מחפשות קשר אינטימי, ומוכנות להיות בקשר אינטימי עם גבר ללא נשואים פורמאליים.

3.2.3 מקורות תמיכה

בניתוח סיפוריהן של נשים העולות החד הוריות עלו ארבעה מקורות תמיכה עיקריים :
(1) תמיכה של האם מצד האימא (בבושקה) ותמיכה של קרובי משפחה, (2) תמיכה המבוססת על קשרי חברות, או תמיכה שהתקבלה מאנשים שונים, (3) תמיכה חברתית (תמיכה מארגונים חברתיים שאליהם פנתה האישה).

חשוב לציין כי בראיונות בלט במיוחד מקור התמיכה הראשון, שהינו תמיכה מקרובי משפחה ובמיוחד מאמה של האימא (בבושקה/סבתא). קרובי משפחה מהווים מקורות תמיכה עיקריים בעבור האימהות החד הוריות מחבר העמים. ממצא זה מתזק ממצאים דומים המופיעים בספרות המקצועית(סלונים-נבו, שרגה, 1999; סלונים-נבו ואחרים, 1995; מירסקי ופראוור, 1992). אימהות עולות חד הוריות, שנמצאות בארץ ללא תמיכה של קרובי משפחה ובמיוחד ללא תמיכה של הוריהן, מביעות מצוקה.

3.2.3.1 אמה של האימא (בבושקה) / קרובי משפחה

בראיונות עלו שני מקורות תמיכה אלו כעיקריים עבור נשים חד הוריות עלות מחבר העמים. באופן טבעי הורים יחידים (פרודים, גרושים, אלמנים) מנסים לחזק קשרים עם בני המשפחה, ולעתים קרובות גרים על ידם. הם מצפים לעזרה ולתמיכה מצדם. המשפחה המורחבת משמשת מקור לתמיכה פסיכולוגית וכלכלית בעת גירושין. בין רבע לשליש מן האימהות המשמורניות חיות אצל קרוב משפחה, בדרך כלל אמן (דרימן, 1991).

כמוכן, לקבוצה של אמהות חד הוריות מחבר העמים בנוסף למבנה משפחתי מתאסף מאפיין נוסף – מאפיין תרבותי. כך, למשל, תמיכה מצד של האם (בבושקה) וקרובי משפחה הינו מאפיין תרבותי של העלייה מחבר העמים, אותו מציינים חוקרים רבים (סלונים-נבו, שרגה, 1999; סלונים-נבו ואחרים, 1995; מירסקי ופראוור, 1992).

בראיונות של ארבע נשים (קלרה, יאדביגה, ארינה) ציינו במיוחד עזרה של האם, וחלקן ציינו תמיכה של קרובי משפחה (אחים, אחיות).

"אמא גרה, וזה מאוד עזר לי (קלרה, 148)

'אימא שלי, היא בן אדם שתמיד עזר לי', תמיד תמכה בי, ומה שהחלטנו ביחד, אני זאת,

שהייתי צריכה לעשות, והיא תמיד הייתה אתי ". (משמעות שנתנה לה גב לזה)

(קלרה, 159-162)

'וכאשר החלטתי, שאני הלכת ללמוד, אימי אמרה, אין בעיות, אני אעזור לך, אני תמיכה

שלך, וזהו" (קלרה, 163-165).

אימה של קלרה עזרה גם, כאשר בתה לא יכלה לעבוד בגלל מצבה הבריאותי. באותה תקופה, אמה של קלרה הייתה המפרנסת היחידה :

"אימא שלי באותה תקופה הייתה מטפלת בילד. בשעה ארבע היו לוקחים אותנו, ואז היא הייתה ממשיכה לתפור עד שעה 12 בלילה, הלב שלי נקרע, כאשר הסתכלתי על זה, אך לא יכולתי לעשות שום דבר. כלומר מצב היה נוראי. זה היה משהו נורא הנה (קלרה), 610-606).

גם יאדביגה מציינת את עזרתה של אמה בתקופות הקשות. למרות שאמה מתגוררת באוקראינה, היא הגיעה לארץ בתור תיירת ועזרה לבתה. כך, היה כאשר יאדביגה החליטה בפעם ראשונה לעזוב את בעלה שהתמכר לסמים:

"אנחנו עם אימא, היא הייתה אצלי אורחת, היא אמרת לי, בואי אני אעזור לך, בינתיים כשאני כאן, לשכור דירה, ותלכי, כי לא יהיו חיים איתנו (יאדביגה 208-206).

גם כאשר היא ילדה, ונשארה לבד:

"תינוק היה בן ארבעה חודשים כאשר הזמנתי את אימא, י שהיא תעזור" (יאדביגה, 338)

"אנחנו המשכנו לה את הוויזה עד שנה, קודם המשכנו לחצי שנה, ועכשיו הלכנו, ועכשיו ויזה עד ספטמבר, עד שנה, אני רוצה עוד, אנחנו רוצים עוד להמשיך, כך שהיא עוד תהיה. בכל זאת, זה עזרה גדולה" (יאדביגה 358-354)
"הילד עכשיו עם סבתא (מחייכת), בשבילו סבתא זה הכול, ואני יותר רגועה" (יאדביגה, 363-362).

במקרה של יאדביגה, אמה מהווה לא רק את המקור היחיד לעזרה ותמיכה, אלא גם מספקת צורך בחברה, ואיתה יאדביגה יוצאת למקומות שונים.

"עכשיו קצת, אני כאילו זה, יש לי עכשיו יותר זמן, מפני שאימא, אני לפעמים הולכת לחברות לאן שהוא, לאן שיכולה ללכת, קודם לבד עם הילד לא תלכי רחוק" (יאדביגה, 500-498).

"עכשיו אני יותר עם אימא, שם, לעתים רחוקות לאן שהוא, גם אין זמן פנוי. מבוקר עד הלילה, כאשר מגיעה לבית, בערב כבר עייפה. ביום חופשי, אנחנו כבר לאן שהוא יוצאות, או אני משתדלת גם איך שהוא, עם אימא, מפני שהיא גם כל היום בבית, היא גם רוצה לבלות יום חופשי" (יאדביגה 506-502).

בבושקה גם עוזרת מאוד לארינה בגידול של בתה. היא שמרה עליה כאשר ארינה למדה בתל אביב, וגם עכשיו היא מטפלת בה, לוקחת מהגן, מביאה ולוקחת מהחוגים.

"כאשר למדתי, ביתי הייתה עם אימא. ביתי מסיימת את הגן בשלוש ורבע. אימי לוקחת אותה. בסך הכל, אין לי זמן להשקיע בה, לכן אנחנו הלכות לבית ספר פרטי "אימפולס" (מסגרת לימודית בשעות אחר הצהריים). יש לנו ריקודים, משהו עוד, משתדלות לעשות משהו (ארינה 174-168).

היא סומכת על אימא ועל עזרתה, ולן החליטה לשכור דירה על ידה :
"מהדירה הזאת לגן ילדים, אני הלכת ברגל שתי דקות, לאחותי – דקה וחצי, לאימי –
שבע דקות." "אני מנסה את החיים שלי לעשות נוחים בצורה המכסימלית" (ארינה,
202-203).

בסיפורה של טמילה נושא זה אינו תופס מקום משמעותי. אמה עלתה אחרי טמילה, ולאחר שלושה חודשים נפטרה. לעומת זאת טמילה נעזרה באחותה כאשר עם הילדים עברה לגור בדירתה של האחות.

ארינה מתארת מקרה דומה, שבו הצטרכה לעבור לגור עם אחותה :

" גרנו אצל אחותי, היא קנתה בית של חמישה חדרים. כך, בשני חדרים גרה משפחה של
אחותי, היה סלון, וחדר רביעי- גר הוא, ובחדר חמישי – הורים. אני עם בתי ישנו
בסלון... כך, גרנו שנתיים וחצי, (ארינה, 127-130).

בהתאם לממצאים שעלו מהראיונות,, מקורות התמיכה העיקריים בהם נעזרו האימהות החד הוריות שעלו מתבר העמים, הנם קרובי משפחה, ובמיוחד עזרה מצד אמה של האם החד הורית. בנוסף שני מקורות תמיכה נוספים זכו להתייחסות בסיפורי החיים והם עזרה מצד חברים, וצורך בעזרה מארגונים חברתיים וקהילתיים.

3.2.3.2 חברים או מכרים

ידידים, שכנים, מעגל חברתי בעבודה וכו' מהווים מקורות לתמיכה שמחוץ למשפחה, עבור משפחות חד הוריות. גם מקום העבודה ממלא תפקיד כזה. לעתים קרובות ידידים מסוגלים להציע הבנה ברורה שלא נתן למצוא במקום אחר (וויס, 1988).

יחד עם זאת לאדם שהוא מהגר קשה יותר לקבל תמיכה מחברים בארץ החדשה. מהגר במעבר ממדינה אחת למדינה אחרת מתנתק פיזית מהקשרים החברתיים שהיו לו, אשר רכש אותם בארץ מוצאו במהלך חייו. דרוש זמן מסוים ומיומנויות תקשורת טובות כדי ליצור מחדש קשרים ולרכוש חברים חדשים. לעתים קרובות, אפילו לאחר שנים רבות, מהגרים אינם משלימים מעגל מלא של חברים וידידים.

מה הוא המעגל של ידידים וחברים שתומכים, עוזרים מייעצים לאם הד- הורית שלא מזמן עלתה מחבר העמים?
קלרה בראיונה מציינת מספר מקורות: מורה באולפן, חבר, חברים של אימא, ואנשים שונים נוספים, למשל :

" אדם, שבעיקר כיוון אותי, זאת המורה שלנו. היא אדם שהייתי יכולה לפנות אליו בכל
שאלה, ובאמת לקבל ממנה עצות, שמאוד עזרו לי. אני לא יכולה להגיד משהו קונקרטי,

יכול להיות, שם, דברים גדולים, שעזרו לי מבחינה פסיכולוגית להתרגל, בעיקר, ההרגשה שלי כאן הייתה מאוד תלויה בה, אני חושבת שזה היה מזל, שבדרכנו פגשנו אדם, שבאמת תמך" (קלרה, 1479-139).

תמיכה נוספת היא קיבלה מהחבר :

"והבר שלי, בעיקר יש לו זכות גדולה, בזה שאני החלטתי לסיים את לימודי (קלרה, 241-242).

"זה, בעצם היה משבר, תקופת משבר, והוא בסך הכול תמך בי, הוא אמר שאני חייבת ללכת ללמוד, הוא אמר שאני אצליח (קלרה 252-250).

"כאשר על ידך את מרגישה אדם שמאמין בך, זה, כמובן מאוד עוזר" (קלרה, 254).
"בעיקר הוא בעצמו כאשר הבין באיזה מצב אני נמצאת, הוא פשוט לא שאל אותי, פשוט נתן לי כסף (קלרה 334-332).

קלרה מציינת חברים של אימא שמאוד עזרו, כאשר לא היה כסף לקנות אוכל :

"היו חברים, בעקר של אימא, צריך להגיד, שהם היו יכולים להגיע להביא תיק עם מזון כל שהוא, שם הייתה חברה שהייתה מגיעה אלי (קלרה, 616-615).

היא מציינת את האנשים שאיתם התחילה לעבוד :

"למי שהייתי פונה, כולם בפתוחות שיתפו פעולה איתי, אני אפילו ראיתי שהם עשו את זה ברצון (קלרה 294-293)

טמילה מציינת מעט אנשים שעזרו לה : את הקצין במשטרה, שהסביר לה נהלים לתביעה נגד בעלה.

"למזלי, ראיתי אותו מספר פעמים (את הקצין), וכל פעם שפגשתי אותו, לא חשוב בקניון, ברחוב, הייתי מגיע אליו, את יודעת, כדי להגיד תודה, תמיד, גם שאני אפגוש אותו עכשיו אגיד אותו דבר" (טמילה, 255-252).

הממצאים מראים כי קטגוריית התמיכה מחברים ומאנשים שונים קיימת בראיונות. הנשים זוכרות ומודות על עזרה שהם קיבלו מאנשים שונים. יחד עם זאת הקטגוריה יחסית מצומצמת ולא באה לידי ביטוי בכל הראיונות.

3.2.3.3 ארגונים קהילתיים/חברתיים שאליהם פנתה אישה לקבלת העזרה

לגבי דפוסים של קבלת העזרה, חוקרים רבים (הורוביץ 1996 ; ברגר 1999 ; סלונים-נבו, שרגה, 1999) מציינים שהאדם הסובייטי חושש מארגונים קהילתיים, שמיועדים לתת תמיכה כלשהי .

ברגר (1999) מציינת שלדפוס זה ישנם שורשים היסטוריים. פעם "מתנגדים למשטר סובייטי הוגדרו כחולי-נפש ואושפזו בכפייה במסגרות פסיכיאטריות. פסיכולוגיה ופסיכיאטריה התמקדו בהיבטים

ביולוגיים ותרופתיים, ואילו ספרות שמדגישה בעיות נפשיות וטיפול באמצעות שיחות ופתיחות רגשיות נקראה ונלמדה בעיקר במחתרת. "למהגרים מחבר העמים אין היכרות עם עבודה סוציאלית. שירותי רווחה לא היו קיימים בארץ מוצאם.

יחד עם זאת, בראיונות עלו מקרים שבהם אישה פנתה לארגונים טיפוליים. למשל סבטלנה מספרת שפנתה לעזרה פעמים, פעם אחת כאשר בעלה התמכר לסמים. במהלך שנה וחצי כל המשפחה תמכה בו, וליוותה אותו בפגישות:

"פחד הביא אותנו לחברה אלכוהוליסטית, שעברו תקופת גמילה ושיחות עם הפסיכולוג, עם פסיכולוג, פעמיים בשבוע, אנחנו עם בתי אפינו עוגות, שתינו תה, כדי, איך להגיד, שאבא עם החברה זאת, היה יכול למצוא שפה משותפת, מפני שהוא כל כך היה שונה מהם, הוא לא היה יכול להיפתח, לא היה יכול להגיד (סבטלנה 290-295)

כאשר בעלה התאבד, בתה הפסיקה לדבר, ושוב פנתה המשפחה לפסיכולוגים.

"אנחנו, בודאי, רצנו לפסיכולוגים, כדי להוציא אותה ממצב דיכאוני הזה. אפילו, אני לא יודעת, זה לא היה דיכאון, היא פשוט הפסיקה לדבר. היא שתקה, היא הייתה בת 18 (סבטלנה, 336-339)

בראיונות עולה ששלוש נשים היו צריכות לפנות למשטרה או למחלקת הרווחה בעיריה בגלל התנהגות אלימה או בגלל וויכוחים עם בעליהן (טמילה, ידביגה, אלונה).

אלונה מספרת שהיה מאוד קשה להוכיח שהוא מתעלל בה:

"כאשר פניתי לעובדים הסוציאליים דבר ראשון שאמרו לי תראי איפה סימנים של מכות. על גופך צריכים להיות סימנים, אם את רוצה שמישהו יעזור לך. סימנים לא כמונן לא היו, מפני שהוא נעשה חכם יותר, אמרו לו שאני אוכל לפנות (ארינה, 192-196).

במקרה של טמילה המשטרה הגיעה בדיוק בזמן שבעלה הרביץ לה ולבתה:

"אני כבר לא זוכרת בדיוק, איך זה היה, הוא החזיק אותי בראש, כך, וכל הזמן דחף לקיר, והרביץ ברגל. ביתי רצתה לעזור לי. אמרתי לך, שהוא חזק מאוד, עם יד אחד הוא הרביץ לה, דחף אותה לדלת (231-232) היא השתחררה ממנו, רצה למרפסת והתחילה לקרוא, לצעוק לעזרה. השכנים כבר התקשרו למשטרה (טמילה, 237-238)

כאשר טמילה הגיעה למשטרה היא קיבלה שם הפנייה לטיפול פסיכולוגי מהקצין.

"הוא ממש עזר לי. קודם אני חשבתי, מה הוא רוצה ממני, יש לי כל כך הרבה בעיות, משכנתא, תשלומים, במה הוא יכול לעזור לי. הוא הסביר לי שאני לא לבד, הוא הגיש את המסמכים שלי לגירושין, הוא היה מוכן לעזור לי... (טמילה 350-353)

בתקופות התאקלמות שונות נשים או משפחותיהן לעתים קרובות זקוקות לעזרה ולהכוונה של ארגונים שונים, או לייעוץ פסיכולוגי. נשים אלו לא רק מוכנות לקבל את העזרה אלא ביוזמתן יוצרות את הקשרים עם הארגונים החברתיים, ממצא זה מנוגד לספרות המקצועית בנושא זה.

סיכום

מחקר זה מתמקד בחווית ההגירה של אמהות חד הוריות שעלו מחבר העמים. המחקר בדק נרטיבים אישיים של מהגרות מחבר העמים שהן אמהות חד-הוריות. מתוך ניתוח סיפורי החיים עלו שלוש תמות מרכזיות: הגירה, הזוגיות והמשפחה ומערכות התמיכה בה נעזרו מרואיינות.

כל אחד מסיפורי החיים הוא אישי ומיוחד. סיפור החיים הינו סיפור אנושי המלא בדרמות וברגשות, כאשר הסיפורים האישיים נותחו על ידי בקונטקסט היסטורי, בהקשר של עליית שנות ה-90 לארץ, ובקונטקסט תרבותי ביחס לתרבות ארץ המוצא ותרבות הארץ הקולטת. כל הסיפור הוא אינדיבידואלי, ועם זאת נמצאו קווים משותפים לכלל הסיפורים.

כבר לאחר קריאה ראשונית של הסיפורים ניתן להבחין בשני מוטיבים מרכזיים המופיעים בכולם. בתוך כל נרטיב סיפורי מופיע מוטיב של **סיפור העלייה** וגם מוטיב של **הסיפור המשפחתי (סיפור הנישואים והתפרקות המשפחה)**. באמצעות סיפורים אלו הנשים משתפות אותנו בחוויות שונות שחוו בעת התמודדותן עם הקשיים שנבעו מאירועים הטראומטיים הקשורים להגירה, ומעובדת היותן הורה יחיד.

ההגירה

ניתן לומר כי נושא ההגירה מהווה תת-סיפור בפני עצמו בתוך סיפורי החיים של נשים מהגרות. בסיפורים נצפתה התייחסות להיבטים שונים בעליה: כמו מאפייני עליית שנות ה-90 מחבר העמים, הסיבות לעלייה, ההסתגלות לארץ וכו'.

- בסיפוריהן של הנשים צוין שמניעים דומיננטיים לעלייה היו מניעים שמקורם יותר בדחיפה ליציאה מארץ המוצא מאשר משיכה לישראל. הנשים מציינות שרצו לנצל הזדמנות ולצאת ממדינות חבר העמים, כאשר אחת הדרכים האפשריות הייתה עלייה לארץ. מסיפוריהן של הנשים עלה שארבע מתוך השש לא היו יהודיות והקשר וההיכרות שלהן עם הדת והמסורת היהודית היו מוגבלים מאוד.
- התחושות המרכזיות של המרואיינות משקפות תהליכים כואבים של מעבר והסתגלות במימד הפסיכולוגי. עם זאת, למרות הכאבים הנשים משדרות תקווה ואופטימיות לגבי עתידן וביחס לתחושת מסוגלותן.
- בסיפוריהן של הנשים המהגרות בא לידי ביטוי באופן בולט תהליך של התבגרות ושל שינוי פנימי שחוו.

במיוחד בא לידי ביטוי בראיון עם קלרה. שיטות ניתוח שונות מצביעות על כך שזהו הקו המרכזי של הסיפור שמשתקף גם בכותרת שקלרה נתנה לסיפורה "היכרות עם עצמי, חזרה לעצמי".

בסיפור של יאדביגה בולט כיצד היא הפכה מילדה בת 18, שהתחתנה והייתה מאוד תלותית מבעלה, לאישה עצמאית, אחראית והמסוגלת לקבל החלטות.

במקרה נוסף, של תמילה, בהקשר להתבגרות ולשינוי פנימי שחל בה עולה נושא מעמד האישה בחברה. רק בארץ היא הצליחה להתגרש מבעלה שהיה מאוד אלים כלפיה, ולא נתן לה להתגרש ממנו באוקראינה.

המציאות החדשה פותחת מגוון של אפשרויות חדשות בארץ הקולטת, אפשרויות שבמקרים מסוימים מעניקות לאישה כוח ומגנות עליה. רק לאחר הבטחת תנאים בסיסיים המאפשרים בטחון פיזי לאישה, ניתן לדבר על יכולת התרחשות של תהליכי שינוי פנימי, ותהליכים של שינוי בזהות ובהבנה העצמית.

- נושא ייחודי שעלה בראיונות הינו נושא של קשיי הסתגלות של גברים בהגירה. בראיונות עלה מתוך תיאור הנשים כי להערכתן לגברים חווית ההגירה קשה יותר מאשר להן. מכאן עולות שתי שאלות: האם באמת גברים מגלים יותר קשיי הסתגלות בהשוואה לנשים בארץ חדשה? ואם כן, כיצד ניתן להסביר את התופעה? יתכן שלתופעה זו יש השפעה על היחסים בזוגיות, יתכן כי הדבר השפיע על עליית ברמת האלימות במשפחות, על התמכרויות של גברים לאלכוהול ולסמים, ועל קבלת החלטה על ידי הנשים להגיש בקשה לגירושין? במסגרת מחקר זה אין אפשרות לענות על שאלות אלו. יחד עם זאת חשוב לציין שלפי תיאורן של המרואיינות, בהסתגלות לארץ החדשה גברים מגלים קושי רב במימדים פסיכולוגיים וסוציאליים.

הזוגיות והמשפחה

- מממצאי סיפורי החיים אפשר לזהות מאפייני משפחות עולים: נישואים בגיל צעיר, מספר ילדים במשפחה 1-2, שיעור גירושין גבוה בהשוואה לאוכלוסייה היהודית בישראל, נישואים שניים.
- מאפיין נוסף שניתן לראות בסיפוריהן של נשים הוא שגם כאשר קיים תפקוד "נורמטיבי של המשפחה", האב לא לוקח אחריות על חינוך וגידול הילדים. הטיפול בילדים מוטל על כתפי האימהות בלבד, ולעתים קרובות הן אינן פנויות לכך. נראה שהאימהות נותנות לילדים אחריות, עצמאות וסמכות בקבלת החלטות ולא ברור עד כמה נטל זה הולם את הצרכים ההתפתחותיים של הילדים.

בנוסף, לעתים קרובות ילדים אלו עדים לאלימות ולשתיית אלכוהול בבית, ובעצם עוברים טראומות שונות. מסיפורי החיים עולה, שהאימהות אינן פנויות לשיחות עם הילדים, להתעניינות בחיים שלהם ולמעקב אחריהם. האמהות נאלצות לעבוד שעות רבות (כל האמהות שראיינתי עבדו כשכירות בעבודה אחת או יותר), הן עייפות מבחינה פיזית ורגשית ואינן פנויות לשיחות בערב עם ילדיהן, עסוקות יותר בסיפוק של אלמנטים חומרים (כמו דיר, אוכל, בגדים) ולא בהתפתחות לימודית ורגשית של ילדיהן.

- אחרי הגירושין אף אחת מהאימהות שהשתתפו בראיונות לא קיבלה מזונות. אפשר להסביר זאת באמצעות התפיסות התרבותיות-חברתיות המקובלות ברוסיה, וגם עקב קשיי ההגירה. אחרי הגירושין האב לא תמיד נשאר בארץ עם המשפחה. במצב כזה האישה לא מוגנת מבחינה חוקית לשם קבלת מזונות והיא היחידה שבאחריותה לפרנס את המשפחה.
- נושא נוסף שעלה בסיפוריהן של הנשים הינו בדידות וחיפוש קשר אינטימי לאחר הגירושים מבני זוגן. מסיפוריהן עלה שאף אחת מהן לא חיפשה קשר אינטימי נוסף במהלך הנשואים. הן היו עמוסות פיזית ורגשית ולא היו מסוגלות להתחיל קשר אינטימי מחוץ למסגרת הנשואים. אחרי הגירושין הנשים החלו ברוב המקרים לחפש קשר כזה, והיו מוכנות להיות בקשר מיני עם גבר ללא נשואים פורמאליים.

תמיכה

- הממצאים מראים שעדיין מקורות התמיכה עבור עולים חדשים מחבר העמים הם קודם כל הורים (במיוחד אם מצד האישה) וקרובי משפחה. בראיונות עלה, שנשים הנמצאות בארץ לבדן וללא קרובי משפחה, הביעו מצוקה רגשית.
- מקורות תמיכה נוספים שציינו האמהות החד הוריות, הם תמיכה מחברים ותמיכה קהילתית-חברתית מצד החברה הישראלית. הממצאים מראים, שבתקופות התאקלמות שונות נשים או משפחותיהן לעתים קרובות זקוקות לעזרה ולהכוונה של ארגונים שונים, או ליעוץ פסיכולוגי בשעת משבר. נשים אלו לא רק מוכנות לקבל עזרה אלא לעתים קרובות יוצרות ביוזמתן את הקשרים עם הארגונים החברתיים. האימהות במחקר לא הפגינו חשדנות כלפי שירותים קהילתיים וטיפוליים למרות שלחשדנות זאת ויחס לגורמים טיפוליים ישנם שורשים היסטוריים עמוקים הקשורים ליחס של האזרח הסובייטי כלפי המדינה.

מתוך כך, עולות השאלות: האם ניתן לאמר כי התחולל שינוי בתפיסות העולים מחבר העמים את השירותים הסוציאליים והטיפוליים הממסדיים, ואם אכן התחולל שינוי, מהן הסיבות שגרמו לו?

לבסוף ברצוני לציין כי מטרתה המרכזית של עבודה זו הייתה להשמיע את קולן של אמהות חד הוריות עולות חבר העמים. אני מקווה שבנוסף למחקרים כמותיים שנערכו בנושא, המחקר הנוכחי יספק היבט נוסף ובכך יתרום לחקר הנושא.

במהלך כתיבת העבודה עלו בי מספר מחשבות ביחס לקבוצת הנשים שראיינתי. כפי שצוין בעבודה, האמהות אותרו והופנו אלי על ידי חברים משותפים. מדובר במשפחות נורמטיביות, כל האמהות עובדות בעבודה אחת או יותר, ואף אחת מהן לא חיה מקצבה של ביטוח לאומי. יחד עם זאת לפי סיפורי החיים שהוצגו כאן, ניתן לאמר כי משפחות אלו חוו מצוקה רגשית וכלכלית קשה מאוד. חלקן מצליחות להתגבר על המצוקה הכלכלית, אך את השפעותיה של המצוקה הרגשית עדיין אפשר לראות. נשאלת השאלה, מהו המחיר שמשלמים אמהות או ילדים אלו, ועוד מאות ואולי אלפים אחרים הדומים להם והחיים בקרב החברה הישראלית, בכדי "להראות" החוצה לחברה את ה"תפקוד הנורמטיבי" שלהן? ומהו המחיר שמשלמת החברה כולה, על חוסר הידיעה של המצב המורכב והקשה של פרטים בתוכה, שהנם בעלי חזות נורמטיבית, לכאורה?

סיכום אישי

בפרק הזה ברצוני להתייחס באופן אישי לסיפורי החיים של הנשים.

כל אחת מהן שתפה אותי בסיפור האישי שלה: לעתים קרובות הסיפור היה כואב, קשה, אפילו מזעזע. במהלך הראיונות הרגשתי שהקשר שנוצר ביני לבינן הוא קשר מיוחד, שאינו דומה לקשר בין מרואיינת למרואיין, אלא יותר מסוג שנוצר בין חברות. בכל הפגישות שקיימתי (חוץ ממרואיינת אחת) הגעתי אני לביתן, כשבדרך כלל שוחחתי איתן במטבח, כאשר על השולחן היו תה וכיבוד קל, שהן הכינו בשבילי.

הן הכניסו אותי לתוך המציאות הפרטית שלהן, דרך סיפוריהן. מולי עברו תמונות שונות מחייהן. לעתים קרובות במהלך הראיונות הבחנתי שנשים אלו רוצות להביא לדיאלוג, דיאלוג שיתקיים ביני לבינן, בינן לבין נשים מהגרות אחרות. לפעמים קרה שבמהלך הראיון הן פנו בשאלה רטורית או סימבולית, כאילו הן רוצות ללמד נשים אחרות מניסיוןן, רוצות להזהיר אותן ממצבים מסוכנים, להזהיר אותן מלחזור על טעויות שהן עשו בעצמן.

בנוסף נראה לי שהיה להן הצורך להביע את עצמן מול אדם שרק יקשיב להן, יבין אותן, ולא ישפוט. את הדבר הקטן הזה ניסיתי אני לעשות בשבילן.

מתוך הסיפורים שסיפרו לי למדתי הרבה. ראיתי עד כמה למציאות יש פנים רבות, ראיתי את "האמת" של האימהות, שהראו לי את חווית ההגירה דרך הפריזמה האישית שלהן. מתוך הראיונות גיליתי עד כמה הן שונות אחת מהשנייה ועד כמה שהן דומות אחת לשנייה.

סיפורי החיים של נשים עולות מחבר העמים, ביחד עם האינטרפרטציה שלי לפי הגישה הפנומנולוגית לסיפורים אלו, מהווים את הבסיס לתזה הנוכחית.

נספחים

נספח א'. טופס הסכמה להשתתפות במחקר

טופס הסכמה מדעת להשתתפות במחקר

אני החתום מטה :

שם פרטי ומשפחה :	
מספר תעודת זהות :	
מיקוד :	כתובת :

(א) מצהיר/ה בזה כי אני מסכים/ה להשתתף במחקר כמפורט במסמך זה.

(ב) מצהיר/ה בזה כי הוסבר לי על-ידי :

שם המראיין/מראינת המסבירה ומספר הטלפון הנגיש שלו/שלה :

שיין יוליה , טל: 0547336711

- (1) כי המחקר נערך בנושא: " חווית ההגירה של אמהות הד-הוריות מברית המועצות לשעבר".
- (2) כי אני חופשיה לבחור שלא להשתתף במחקר, וכי אני חופשיה להפסיק בכל עת את השתתפתי בו.
- (3) כי מובטח שזהותי האישית תשמר סודית על-ידי כל העוסקים והמעורבים במחקר ולא תפורסם בכל פרסום כולל בפרסומים מדעיים.
- (4) כי מובטחת לי נכונות לענות לשאלות שיועלו על-ידי וכן האפשרות להיוועץ בגורם נוסף, באשר לקבלת החלטה להשתתף במחקר ו/או להמשיך בו.
- (5) כי בכל בעיה הקשורה למחקר אוכל לפנות לדרי' יוליה מרסקי, טל. _____, האחראית על המחקר.

(ג) הנני מצהיר/ה כי נמסר/ה לי מידע מפורט על המחקר ובמיוחד על הפרטים הבאים

המפורטים להלן/המפורטים בדף מידע המצורף לטופס זה :

- (1) מטרת המחקר היא לבחון מהי חווית ההגירה אימהות חד-הוריות והשלכותיה על תפיסת חיים .
- (2) המחקר נערך בשיטות איכותניות לפיהן הנחקרים מרואיינים פנים אל פנים במקום שייבחר על ידם. הראיון מוקלט , ויותר מאוחר הוא יתומלל מילה במילה לצורך ניתוחו ולצורך הסקת מסקנות.
- (3) יתכן ותיקבע פגישה לראיון שני, לשם השלמת פרטים.
- (4) לנחקרים תהיה הזדמנות לתרום מניסיונם למען המדע ולמען טיפול אמפטי יותר במשפחות הד-הוריות, שעלו ארצה.
- (5) במידה ונחקרים יחוו צורך להמשיך בשיחות תמיכה הם יופנו על-ידי הצוות החוקר לאנשי מקצוע מתאימים.

(ד) הנני מצהיר/ה בזה כי את הסכמתי הנ"ל נתתי מרצוני החופשי וכי הבינתי את כל האמור לעיל. כמו-כן קיבלתי עותק של טופס ההסכמה מדעת ואת דף המידע המצורף לטופס זה (אם קיים).

שם המראינות	חתימת הנחקרות	תאריך
שיין יוליה		

במקרה הצורך²:

שם העדה הבלתי תלוי	מספר תעודת זהות	חתימת העדה	תאריך

הצהרת המראינות:

ההסכמה הנ"ל נתקבלה על-ידי וזאת לאחר שהסברתי למשתתף/ת במחקר את כל האמור לעיל וכן ווידאתי שכל הסברי הובנו על-ידו/ידיה.

שם המראינות המסבירה:	חתימה	תאריך
שיין יוליה		

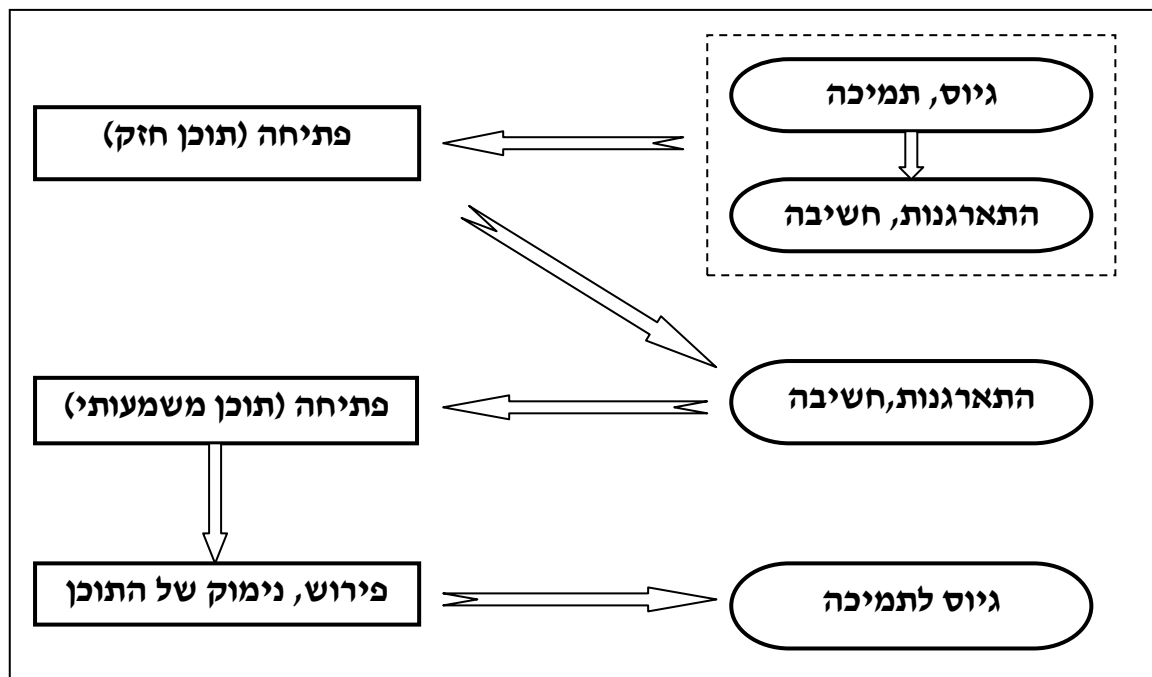
נספח ב'. דוגמה לניתוח השדה הנושאי (thematic field analysis)

מתוך ראיון עם קלרה

מס'	טווח	תירום כותרת לעברית	סגנון
1	ש' 15-20	33 שנים שם, בטשקנט	(סיפור, דיווח-תאור, וויכוח-קונפרונטציה סגנון תיאורי
2	ש' 20-28	מיום ראשון כאן- תחושה שזה מקום שלי	סגנון תיאורי שני קטעים נמצאים בקונפרונטציה- קונטראסט
3	ש' 29-40	שייכות לעם יהודי	תיאורי
4	ש' 40-55	פרספקטיבה-גורם מושח של עליה	תיאורי
5	ש' 56-69	השכלה שלי	תיאורי
6	ש' 63-65	שם משפחה שלי	קונפרונטציה
7	ש' 69-82	כשהייתי בת 30	סיפור
8	ש' 82-86	כשעליתי הייתי בת 33	תיאור
9	ש' 86-93	לא הייתה תפיסה נכונה על חיים בישראל	תיאור
10	ש' 93-111	חודשיים ראשונות של התייאושות	סיפור
11	ש' 111-119	אלוהים, לאן הגעתי	תיאור
12	ש' 119-130	נקודה פוזיטיבית בזה	דיווח
13	ש' 131-136	יכולה לסמוך רק על עצמי	סיכום-דיווח
14	ש' 136-147	אדם שכיוון אותי	תיאור
15	ש' 147-149	אימא הייתה איתי	תיאור
16	ש' 149-155	אחראיות על משפחתי עלי	דיווח
17	ש' 156-162	אימא שלי, תמיד תמכה, תמיד אחרי	דיווח
18	ש' 164-170	ברגע שהחלטתי ללמוד, אימא אמרה אין בעיות	תיאור

נספח ג'. דוגמה אחת של ניתוח מבני (ראיון של קלרה)

תרשים של ניתוח מבני

- לניתוח מבני בחרתי קטע שבו מרואיינת מתבקשת לתת כותרת לסיפור חייה (למשל ראיון עם קלרה ש' 735-738). בקטע הטקסט הזה נעשה ניתוח של כל מילה (כתיבה פרשנויות ומשמעויות שונות). לאחר מזה ניסיתי לזהות דרך שבה מרואיינת מספרת לי את הסיפור, ולבנות את התרשים. בתרשים הזה ניתן לראות שלבים שונים שבמהלך הראיון חוזרים על עצמם בצורה זו או אחרת: **שלב של גיוס** - אתן מרואיינת פותחת את הנושא: "את יודעת..." ואיתו מסיימת: "את מכירה ומקבלת..." **שלב של התארגנות וחשיבה**: "יכול להיות, כנראה הייתי נותנת לזה כותרת..." אחר כך מרואיינת עסטה פאזזה שלוש שניות. מאוד מעניין לראות שלאחר שקלרה חשבה ולקחה לעצמה זמן להתארגנות - **מגיע שלב של פתיחה**, של התוכן, כלומר היא נותנת לי את הכותרת שלה לראיון: "...כמו חזרה לעצמי". לאחר מכן שלב של התארגנות וחשיבה חוזר: "או, לא יודעת, (5)..." קלרה חשבה עוד פעם, עסטה רפלקסיה ושינתה את הכותרת. היא נותנת כותרת חדשה "הכירות עם עצמי", שלדעתה, משקפת יותר טוב את המשמעות שהיא רוצה להעביר לי. כדי לוודא שהבנתי, היא מתחילה לפרש למה היא מתכוונת: "הכירות כזאת, שבה את מכירה ומקבלת". במשפת הזה ישנה פניה אלי, לדעתי, זה מצביע על התמיכה, שהיא רצתה לקבל ממני.

נספח ד'. סיכום הממצאים: תמות וקטגוריות בסיפורי המרואיינים

תמה 1: הגירה-מעבר לארץ

הגירה כתהליך שינוי פנימי, התבגרות אישית של אישה	קשיי הסתגלות של גברים בהגירה	קשיים כלכליים בארץ	חיפוש עבודה, תעסוקה בארץ	הסתגלות למציאות החדשה	סיבות עליה	מאפיינים אישיים בהקשר להגירה (תכונות, השכלה, כישורים ועוד)	שמות מרואיינות
+	התגרשה ברוסיה	+	+	+	+	+	קלרה
+	+	+	+	+		+	יאדביגה
+	+	+	+	+	+	+	טמילה
		+	+	+	+	+	ארינה
+	+	+	+	+	+	+	אלונה
	+		+	+	+	+	סבטלנה

*הסתגלות (רכישת שפה חדשה, השתלבות חברתית, שינויים בתוך משפחה, מגורים וכו')

תמה 2: משפחה וזוגיות

שמות מרואיינות	הכירות עם בן זוג ונשואים	יחסים בזוגיות לפני העלייה	יחסים בזוגיות אחראי העלייה/משבר ביחסים	שימוש בסמים, אלכוהול של בן זוג	אלימות במשפחה	ילדים, חינוך	בדידות של אישה, חיפוש קשר אינטימי
קלרה	+	+	התגרשה רוסיה	+	(+)	+	+
יאדביגה	+	+	+	+	(+)		
טמילה	+	+	+	+	+	+	+
ארינה			+	+			+
אלונה	+		+	+	+	+	+
סבטלנה			+	+		+	+

* (+) בראיון נשים מפרות על ריב, סצנות.

תמה 3: מסגרות תמיכה (רגשית וכלכלית)

שמות מרואיינות	תמיכה של האם מצד האישה (בבושקה)	תמיכה של קרובי משפחה	תמיכה של חברים או מכרים	ארגונים קהילתיים/ חברתיים שאליהם פנתה אישה לקבלת העזרה
קלרה	+		+	
יאדביגה	+	+		+
טמילה	אם נפטרה	+	+	+
ארינה	+	+		
אלונה	אם בחו"ל	אין אף אחד בארץ		+
סבטלנה			+	+

ביבליוגרפיה

- אילן, ע., פלשר, ע. (1999). ילדים וגירושין, תגובת שרשרת. הוצאת נורד.
- אלסטר, יי. (1996). גירושין כאלטרנטיבה לניכור, מהות, הוצאה לאור, רחובות.
- אלסטר, יי. (1997). אלימות במקום אהבה. הוצאה לאור - מהות, רחובות.
- בן-רפאל, א., אולשטיין, ע., גייסט, ע. (1994). היבטים של זהות ושפה בקליטת עולי חבר המדינות העצמאיות. המכון לחקר הטיפוח בחינוך. האוניברסיטה העברית בירושלים. בית הספר לחינוך.
- ברגר, ר. (1999). עולים מחבר-העמים: אפיונים, צרכים ועקרונות. בתוך "להיות שונה בישראל" (עמ' 97-121). תל-אביב: הוצאת רמות.
- גוטליבובסקי, ח., הנדליס, ש., רוטמן, א. (1998). קליטת תעסוקתית של מיליון עולים מחבר העמים. תל אביב: המכון הישראלי למחקר כלכלי וחברתי, 4, 55 ד'.
- גור-גורביץ, ב. (1995). לאחר גורבאצ'וב - היסטוריה בהתהוותה והשלכותיה על יהודי ברית-המועצות לשעבר 1989-1994. ירושלים: הספרייה הציונית על ידי ההסתדרות הציונית העולמית.
- גורדון, ד., וואליאב, ת. (1992). משפחות חד הוריות 1991. המוסד לביטוח לאומי, מנהל המחקר והתכנון.
- גל, נ' (2003). אלימות נגד נשים: נורמה או סטייה? תל-אביב: הקיבוץ המאוחד.
- גילגון, ק. (1995). "בקול שונה. התיאוריה הפסיכולוגית והתפתחות האישה", ספרית פועלים, תל-אביב.
- ג'רבי, אי. (1996). "המחיר הכפול. מעמד האישה בחברה ישראלית ושירות הנשים בזה"ל". הוצאת רמות, אוניברסיטת תל-אביב.
- דושניק, ל., צבר בן-יהושוע, נ. (2002). אתיקה של המחקר איכותני. בתוך נ. צבר בן-יהושוע, (עורכת), מסורות וזרמים במחקר האיכותני (עמ' 343-368). תל-אביב: דביר.
- דרזנין, א., שפרינגמן ר. (1999). הצעיר הרוסי הממולכד: דינמיקה דיכאונית ופסיכותרפיה במהגרים צעירים מברח"מ לשעבר. חלק ב. שיחות, כרך יד.

דרימן, ס'. (1999). התמודדות והסתגלות של ילדי גירושין, סקירת ספרות מקצועית. מכון הנרייטה סאלד.

הורוביץ, ת. (1996). בין שלוש תרבויות פוליטיות: העולים מברית המועצות לשעבר בישראל. פרסום המכון מס' 50, המכון ליחסים בינלומיים ע"ש לאונדר דיוויס, האוניברסיטה העברית בירושלים.

הורוביץ, ת'. (1996). בין שיזור להתבדלות: דפוסי קליטתם של יוצאי ברית המועצות לשעבר בישראל בחמש השנים הראשונות לעלייתם. ביטחון סוציאלי, 45, 95-111.

הורוביץ, ת'. לשם א. (1998). יוצאי ברית המועצות לשעבר במרחב תרבותי הישראלי. בתוך מ. סיקרו וא. לשם (עורכים), דיוקנה של עלייה: תהליכי קליטתם של עולי ברית המועצות לשעבר, 1990-1995. ירושלים: הוצאת מאגנס, עמ' 291-331.

הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה (2006). אוכלוסיית ישראל – נתונים נבחרים. ירושלים: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.

וויס, ר. (1988). משפחה חד-הורית. הוצאת "אור-עם", מהדורה ראשונה.

וולנשטיין, ג'י., לואיס ג'י., בלקסלי, ס. (2001). גירושים והשפעתם על הילדים בבגרותם. תל אביב.

ולרסטין, ג'י. ס., ברלין קלי ג'י. (1984). אחרי הגירושין. כיצד מתמודדים ילדים והורים עם גירושין. תל אביב.

זילברג, נ., לשם, א., ליסק, מ. (1995). קהילת יוצאי ברית ה"מ לשעבר בין מסרים של התבדלות, שילוב או טמיעה (בעיתונות הרוסית ובמרכזי התרבות), ירושלים, 1995, 4-59.

זילמנוביץ, א. (1993). חברה והלכה, אלכוהוליזם וסמים. הוצאת מכון העם והמדינה.

טייכמן, מ. (1989). להיות העולם אחר: אלכוהול, סמים והתנהגות אנושית. תל-אביב: הוצאת רמות-אוניברסיטת תל אביב.

טייכמן, מ., קידר, ת. (1998). הטיפול בהתמכרויות לחומרים פסיכואקטיביים: סקירת ספרות מקצועית. ירושלים: מכון הנרייטה סאלד.

כץ, ר. (1986). אמהות חד הוריות: מערכות תמיכה ורווחה אישית. מכון ירושלים לחקר ישראל, ירושלים: לינגוא-טק.

לרר, ז. (1993). פסיכולוגיה של הגירה. סקירת ספרות, גוינט-מכון ברוקדייל לגרונטולוגיה והתפתחות אדם וחברה, ירושלים.

לשם, א. (1998). "מדיניות קליטת העליה והמערכת השירותים לעולים: שלב הקליטה הראשונית". מתוך: מ. סיקרון וא. לשם (עורכים) דיוקנה של עליה: תהליכי קליטת של עולי ברה"ם 1995-190. ירושלים: מאגנס, 41-126.

לשם, א., ליסק, מ. (2001). "מרוסיה לישראל זהות ותרבות במעבר", הוצאת הקיבוץ המאוחד, תל-אביב.

לשם א. (2003). "ישראל כמדינה רב תרבותית בפתח המאה העשרים ואחת", פרק 1, עמ' 113-13, מתוך "שנות תרבותית כאתגר לשירותי אנוש", (בעריכת לשם א., רואר-סטריאר ד.), הוצאת ספרית מאגנס, ירושלים.

מירסקי, י., קאושינסקי, פ. (1989). עלייה וגדילה - תהליכי פרידה ואינדיבידואציה אצל סטודנטים עולים. שיחות, ג(3), 174-184.

מירסקי, י., פראוור, ל. (1992). לעלות כמתבגר, להתבגר כעולה. מכון ון ליר בירושלים.

מירסקי, י. (1994). תמונות מחיי ברית-המועצות: חומר רקע על המשפחה, החינוך, העבודה, הבראיות, הרווחה והחברה בברית-המועצות, ג'וינט.

מירסקי, י. (1996). היבטים פסיכולוגיים בהגירה: סקירת ספרות. פסיכולוגיה, ה(2), 214-199.

מירסקי, י. (2005). ישראלים, סיפורי הגירה. מבשרת ציון: צבעוני.

נוה, ג. (1994). משפחות חד-הוריות בקרב עולים מחבר-העמים: היבטים נבחרים של תהליך קליטתן. ירושלים: ג'וינט - מכון ברוקדייל לגרונטולוגיה והתפתחות אדם וחברה.

נוה, ג., נועם ג. (1994). מצבם התעסוקתי של העולים: ממצאים נבחרים מסקר תעסוקה בקרב עולי ברית המועצות. ירושלים: ג'וינט-מכון ברוקדייל, לגרונטולוגיה והתפתחות אדם וחברה.

נוה, ג. (1999). קליטת מהנדסים עולים בתעסוקה. ירושלים: ג'וינט-מכון ברוקדייל, לגרונטולוגיה והתפתחות אדם וחברה, XIII, ע' 81, X.

סיקרין, מ. (1998). ההון האנושי של העלייה ותהליכי השתלבותם של העולים בעבודה. בתוך: מ. סיקרון וא. לשם (עורכים) דיוקנה של עליה: תהליכי קליטה של עולי ברה"ם 1995-190. ירושלים: מאגנס, 129-183.

סלונים-נבו, ו., שרגה, י., ועבדלגני, א. (1995). הסתגלות חברתית ופסיכולוגית של מתבגרים עולים וילדים ישראלים ממוצא רוסי. (בדפוס) חברה ורווחה.

סלונים-נבו, ו., שרגה, י. (1999). התערבות משפחתית עם עולים מחבר-העמים: כיווני מחשבה. בתוך להיות שונה בישראל. תל-אביב: רמות.

פסטרנק, ר. (1989). המשפחה החד הורית בישראל. ת"א: ספריית הפועלים.

פרס, י. (1986). הסתגלותם האישית של צאצאי גרושות ואלמנות. ירושלים: מכון ירושלים למחקר ישראל.

צבר בן-יהושוע, נ. (2002). מסורות וזרמים במחקר האיכותי. תל-אביב: דביר.

צמח, מ., וויזל, ר'. (1998). הסתגלות עולי חבר העמים (1996-1990) בישראל. מחקר מעקב מספר 6 (סקר 893). תל-אביב: דחף, מכון למחקר.

קסן, ל. (2004). גישות לניתוח נתונים איכותניים. הרצאה בכנס הישראלי הבין-תחומי הראשון לשיטות מחקר איכותניות.

קרומר-נבו, מ. (1999). מה הסיפור שלך? חברה ורווחה, כרך י"ט, 283-301.

שובל, י. (2001). בנייה מחדש של זהות מקצועית: רופאים מהגרים בישראל, קנדה וארצות הברית. בתוך ליסק, לשם (2001). מרוסיה לישראל. זהות ותרבות במעבר. ע' 195-222.

שטיינר, י., צמח, מ. (1999). אלימות במשפחה בתל-אביב-יפו, היקף, מאפיינים ומערך השירותים. דו"ח מחקר.

שקדי, א. (2003). מילים המנסות לגעת, מחקר איכותני-תיאורי ויישום. הוצאת רמות-אוניברסיטת תל-אביב.

Akhtar, S. (1999). Immigration and Identity. New-Jersey: Jason Aronson Inc.

Antonovsky, A., Katz, A. (1979). From the Golden to the Promised Land, Academic Press, Jerusalem.

Ben David A., Lavee Y. (1994). Migration marital distress: the case of Soviet immigrants. *Journal of Divorce and Remarriage* 21 (3\4): 133-146.

Berry, J.W. (1976). Human Ecology and Cognitive Style: Comparative Studies in Cultural and Psychological Adaptation, Wiley, New York.

Denzin, N.K. and Lincoln, Y.S. (2005). The Sage Handbook of Qualitative Research, Third Edition, Sage, Thousand Oaks,.

Eisenstadt, S.N. (1955). The Absorption of Immigrants. Free Press, Glencoe, Illinois.

Espin, O. (1999). Women Crossing Boundaries: A Psychology of Immigration and Transformations of Sexuality, Routledge, New York.

Goldlust, J., Richmond, H. (1974). Multivariate Model of Immigrant Adaptation, *International Migration Review*, 8, 812-927.

Goldman, L. (1993). Misconceptions of Culture and Perversions of Multiculturalism, *Interchange*, 24(4), 397-408.

Grinberg, L., Gringerg R. (1989). The dilemma to leave or not to leave. In: Psychoanalytic Perspectives on Migration and Exile, New Haven: Yale University Press.

Horowitz, R.T. (1989). The Soviet Man in the Open Society, University Press of America, New York.

Kacen, L. (2002). Supercodes reflected in titles battered women accord to their life stories. *International Journal of Qualitative Methods*, 1 (1), Article 3.

Katz, R., Lowenstein, A. (1999). Adjustment of older Soviet immigrant parents and their adult children residing in shared households: An intergenerational comparison. *Family Relations*, 48(1), 54.

Katz, R. (2000). Attitudes of new immigrant and veteran resident Israeli divorced mothers towards single motherhood. *International Migration*, 38(5), 83-96.

King, N. (1994). The Qualitative Research Interview. In: C. Cassell, G. Symon (Eds.). *Qualitative Methods in Organizational Research* (pp. 14-36). Thousand Oaks, London: Sage.

Kvale, S. (1983). The Qualitative research interview: a phenomenological and a hermeneutical mode of understanding. *Journal of Phenomenological Psychology*, 14, 171-196.

Kvale, S. (1996). Interviews: An introduction to qualitative research interviewing. Thousand Oaks, CA: Sage.

Kurganov, I. (1967). The Family in Soviet Union 1917-1967. New York.

Lemish, D. (2000). The Whore and other: Israeli images of Female immigrants from the former USSR. *Gender and Society*, Thousand Oaks, Sage.

Lerner J., Mirsky, J., Barasch M. (1992) New beginning in an old land: The mental health challenge in Israel. JDS-Israel, Falk Institute for Mental Health and Behavioral Studies: Jerusalem.

Levav I., Kohn R., Flaherty J., Lerner J., and Aisenberg, E., (1990). Mental health attitudes and practices of Soviet immigrants. *Israel Journal of Psychiatry and Related Sciences*, 27(3), 131-144.

Lieblich, A., Tuval-Mashiach, R., Zilber, T. (1998). Narrative research: reading, analysis and interpretation. *Applied social research methods series*, Vol.47. Thousand Oaks, Sage Publications.

Marshall, C., Rossman, G.B. (1995). Designing qualitative research (2nd Ed.). Thousand Oaks, Sage.

Mead, M. (1978). Culture and Commitment: The New Relationship between the Generations in the 1970s, Columbia University Press, New York.

Mirsky, J. (1990). Individuation through Immigration to Israel: Psychotherapy with Immigrant Adolescents. *Journal of Contemporary Psychotherapy*, 20(1), 47-61.

Patton, M.Q. (1987). Depth Interviewing. How to Use Qualitative Methods in Evaluation. Newbury Park, CA: Sage.

Patton, M.Q. (1990). Qualitative evaluation and research methods. (2nd Ed.). Newbury Park, CA: Sage.

Portes, A., Rumbaut, R. (2001). Legacies: The story of the immigrant second generation. Berkeley: University of California Press.

Remennick, L. (1999). Women with a Russian accent in Israel. *The European Journal of Women's Studies*, 6, 441-461.

Remennick, L. (2002). "All my life is one big nursing home": Russian immigrant women in Israel speak about double caregiver stress. *Women's Studies International Forum*, 24(6), 685-700.

Richardson, A. (1967). A Theory and a Method for the Psychological Study of Assimilation. *International Migration Review*, 2, 3-30

Roer-Strier, D. (1996). Coping strategies of immigrant parents: Directions for family therapy. *Family Process*, 35, 363-376.

Roer-Strier, D. (1997). In the mind of the beholder: Evaluation of coping styles of immigrant parents. *International Migration*, 35(2), 271-286.

Rossi, P. (1980). Why families move. Sage Publication, London.

Rosenthal, G. (1993). Reconstruction of Life Stories: Principles of Selection in Generating Stories for Narrative Biographical Interviews, in R. Josselson and A. Lieblich (eds.), The Narrative Study of Lives, Vol. 1. Thousand Oaks, Calif.: Sage, pp 59-91.

Scott, W., Scott, R. (1989). Adaptation of Immigrants: Individual Differences and Determinants, Pergamon Press, Oxford.

Shor, R. (1999). Inappropriate child rearing practices as perceived by Jewish immigrant parents from the former Soviet Union. *Child Abuse and Neglect*, 23(5), 487-499.

Shuval, J. (1982) Migration and stress, in Goldberg L., Breznitz S., (Eds) Handbook of stress, The Free Press, New York.

Shuval, J. (1989). The Structure and Dilemmas of Israeli Pluralism, in B. Kimmerling (Ed.) The Israel State and Society, State University of NY Press, New York.

Slonim-Nevo, V., Cwikel, J., Lusky, H., Lankry, M., and Sharaga, Y. (1995). Caregiver burden among three-generation immigrant families in Israel. *International Social Work*, 38, 191-204.

Slonim-Nevo, V., Sheraga, Y., & Mirsky, J. (1999). A culturally sensitive approach to therapy with immigrant families: The case of Jewish emigrants from the former Soviet Union. *Family Process*, 38(4), 445-462.

Sluzki, E.C (1979). Migration and family conflict. *Family Process*, 18 (380-390).

Slutzki, E.C. (1998). Migration and disruption of social network. In: M. McGoldrick (Ed), Re-visioning family therapy: Race, culture and gender in clinical practice (pp.360-369). New-York: The Guilford Press.

Strauss, A. L. (1987) Qualitative Analysis for Social Scientists. Cambridge: Cambridge University Press.

Strauss, A. L. & Corbin, J. (1990) Basics of Qualitative Research: Grounded Theory Procedures and Techniques. Newbury Park, CA: Sage.

Suarez-Orozco, C., Suarez-Orozco, M.M. (2001). Children of immigration. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.

Tajfel, H. (1982). Social Integrity and Intergroup Relations. Cambridge University Press, Cambridge.

Tesch, R. (1990). Qualitative research, analysis types and software tools. New-York: Falmer Press.

Tutty, L., Rothery, M., & Grinnell, R., Jr. (Eds.) (1996). Qualitative research for social workers: Phases, steps, & tasks. Boston: Allyn and Bacon.

BEN-GURION UNIVERSITY OF THE NEGEV
FACULTY OF HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES
DEPARTMENT OF SOCIAL WORK

**LIFE STORIES OF SINGLE MOTHERS WHO IMMIGRATED
FROM THE FORMER SOVIET UNION**

THESIS SUBMITTED IN PARTIAL FULFILLMENT OF THE REQUIREMENTS
FOR THE DEGREE OF MASTER OF ARTS

JULIA SHEIN

UNDER THE SUPERVISION OF: DR. JULIA MIRSKY

SEPTEMBER 2007

BEN- GURION UNIVERSITY OF THE NEGEV
FACULTY OF HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES
DEPARTMENT OF SOCIAL WORK

**LIFE STORIES OF SINGLE MOTHERS WHO IMMIGRATED
FROM THE FORMER SOVIET UNION**

THESIS SUBMITTED IN PARTIAL FULFILLMENT OF THE REQUIREMENTS
FOR THE DEGREE OF MASTER OF ARTS

JULIA SHEIN
UNDER THE SUPERVISION OF DR. JULIA MIRSKY

Signature of student: _____

Date: _____

Signature of supervisor: _____

Date: _____

Signature of chairperson

of the committee for graduate studies: _____

Date: _____

SEPTEMBER 2007

Table of Contents

Abstract.....	I
List of Tables.....	i
List of Figures.....	ii
Background.....	iv
Personal Introduction.....	v
Chapter One: Literature Review.....	1
1.1 Immigration.....	1
1.2 Characteristics of the population from the former Soviet Union.....	11
1.3 Single-parent family in Israel.....	15
Chapter Two: Methodology.....	19
2.1 Methodological Diagram.....	19
2.2 Question of the Study.....	20
2.3 Site and Participants of the Study.....	20
2.3.1 Localization of the Interviewees.....	20
2.3.2 Description of the Interviewees.....	21
2.4 Qualitative Research.....	23
2.5 Data Collection.....	24
2.6 Methods of Data Analysis.....	27
2.6.1 Interview Analysis.....	27
2.6.2 Analysis of the Interviews Titles.....	29
2.6.3 Authenticity of Data Analysis.....	30
2.7 Ethical Issues.....	30
2.8 Contribution of the Study.....	31
Chapter Three: Findings.....	33
3.1 Life Stories of the Interviewees.....	33
3.1.1 Clara: “Returning to Myself, Acquaintance with Myself”	33
3.1.2 Yadviga: “Rebuilding the Life”.....	38
3.1.3 Tamila: “Suffering... No, this is Survival. Simply Survival”	41

3.1.4	Arina: “Withstand and Win”	46
3.1.5	Alona: “Frightful Dream”	50
3.1.6	Svetlana: “Saga on Me and on my Family”	54
3.2	Central Themes and Categories	59
3.2.1	Immigration - from one country to another.....	59
3.2.2	Intimacy and Family.....	74
3.2.3	Sources of Support.....	88
	Conclusions	94
	Personal Conclusions	98
	Appendices	99
	Literature	106

Abstarct

This paper deals with the immigration experience of single mothers from the former Soviet Union (FSU). The research methodology is based on phenomenological tradition and qualitative approach. The paper aspires to provide a description of the immigration experience as perceived by single mothers from FSU, and to extend the knowledge on immigration regarding this population.

For this research I have interviewed six single mothers that immigrated from FSU. The research group includes divorced women, some of which divorced in Russia and some in Israel. One of the mothers is a widow.

The interviews conducted were of the in-depth type (life story), based on the desire to understand the experiences of other people and the meaning they assign to them. This type of interview enables the interviewee to present the things most important for her, and to choose the situations reflecting her life in a way she prefers to present them. By describing the experiences and orders of priorities of the interviewee through her life story it is possible to enter her inner world. This type of interview is the most appropriate for the research question.

Life stories interviews analysis was done by using a combination of methods: hermeneutic analysis (Rosenthal, 1993), based on thematic field analysis, holistic method (Leiblich, Tuval-Mashiach & Zilber 1998) and thematic analysis (Tutty, Rothery & Grinnell, 1996).

In addition, I also analysed the story headlines given by the narrator as a part of the main interview. These headlines, coupled with the interview analysis, helped me to identify the "story-line" (Kacen, 2002).

Life stories analysis revealed three major subjects: immigration (the transition to Israel), the theme of duality and family, and the topic of supporting frames for the single mother. Each of these subjects was divided into sub-categories that comprise the thematic field.

Research results describe the immigration experience as perceived by the repatriating single mothers. Analysis of the findings shows various categories adding to the existing

knowledge on the subject.

Thus, for example, we have added knowledge on the subject of immigration in categories that received only limited attention in the extant literature: immigration as a process of internal change, personal maturation of the woman; adaptation difficulties experienced by men in immigration. In the area of family and duality it is possible to discern unique categories that in their turn are influenced by mentality and culture of the land of origin.

As for the issue of the supporting frames, our findings are consistent with the professional literature and illustrate that the support sources for new immigrants from the former SU are first of all the parents (especially the mother of the woman) and relatives. However, we also can see that during various stages of the absorption period the women or their families often require help, such as direction from various organisations, or psychological consultation in times of crisis. The interviewed women were willing to accept help and some of them often initiated the contact with various social organisations.

The current research contributes both to science and professional practice. In the area of science it sheds light on the subjective dimension of the single mother, expands the existing theoretical knowledge on this phenomenon and raises new questions that invite further studies of the phenomenon.

The research helps raising the awareness to the experiences of immigrant single mothers. If experts and professionals would be more aware to the immigration experience of the single mother, they would be able to learn better about the processes she goes through in her adaptation to life in Israel, the difficulties she encounters and the sources of support and satisfaction she receives. Deeper understanding of the research subject might contribute to provision of better systemic-professional answer to the needs of these mothers.